

BENGI

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021-2

DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ, 2021-2

BENGI

WORLD JOURNAL OF YORUK-TURKMEN STUDIES, 2021-2

YIL/YEAR: 4, CILT/VOLUME: 1, SAYI/İSSUE: 2 (SEPTEMBER 2021)

E-ISSN: 2717-6584

2021

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

İmtiyaz sahibi

Merhum Prof. Dr. Durmuş Ali ARSLAN
Gülten ARSLAN

Dergi Yöneticisi ve Baş Editör

Doç. Dr. Haydar ÇORUH

Kapak Tasarımı

Doç. Dr. Haydar ÇORUH

Mizanpaj-Ofset Hazırlık

Dr. Adem ÇALIŞKAN-Dr. Rahime DENİZ

Yazım ve Dil Editörü

Ömer Faruk KADAN

© H. ÇORUH

İletişim:

Tel: 05525922161

E – Posta: haydarcoruh@hotmail.com

<https://dergipark.org.tr/tr/journal/2695/dashboard>

Not: Makalelerin her türlü idari, akademik ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

AMAÇ VE KAPSAM

BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi (BENĞİ World Journal of

Yörük-Türkmen Studies) yılda iki kez (Şubat – Eylül) yayımlanan uluslararası hakemli, multidisipliner bir akademik dergidir. Dergi çokdisiplinli bir akademik dergi niteliğine sahip olup, Sosyal - Kültürel Çalışmalar ve Yörük-Türkmen olgusuna dair her alanda, nitelikli araştırma ve derleme makalelerini bilim dünyası ile buluşturmayı hedefler.

Yörük-Türkmen toplulukları insanlığın en önemli bileşenlerinden birini oluşturur. Yörük-Türkmen kültürü de, insanlığının ortak kültürel mirasının temel köşe taşlarından birini teşkil eder. Dergimizin temel amacı, Yörükler- Türkmenler ile ilgili toplumsal, kültürel, tarihi ve sanatsal her türlü değeri, her yönüyle kayıt altına alınıp, korumak, geliştirmek ve yeni nesillere aktarıp yaşatmak idealine hizmet etmektir.

AİMS AND SCOPE

BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies is an international multidisciplinary peer-reviewed journal published twice a year (February- September). The journal is a multi-disciplinary academic journal and aims to publish quality research and compilation articles in every area related to the Yörük-Türkmen phenomenon.

The Yörük-Türkmen communities constitute one of the most important components of humanity. Yörük-Türkmen culture is also one of the basic cornerstones of the common cultural heritage of humankind. The main aim of our journal is to record every social, cultural, historical and artistic values related to Yörük-Türkmen communities. All this is to serve the ideal of registering, protecting, developing and transferring the cultural heritage of Yörük-Türkmen communities to new generations.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

ULUSLARARASI EDİTÖRLER KURULU

AD-SOYAD	ÜLKE
Gülten ARSLAN	Türkiye
Haydar ÇORUH	Türkiye
Mehmet KARATAŞ	Türkiye
Galib SAYILOV	Azerbaycan
Seyfeddin RZASOY	Azerbaycan
Zümrüd MANSİMOVA	Azerbaycan
Aynur KHUZHAKHMETOV	Bashkortostan- Başkurdistan
Naile HÜSEYNOVA	Azerbaycan
Gülnaz SATTAROVA	Özbekistan
Ali TOPÇUK	Germany
Necat KEVSEROĞLU	Irak
Hüseyin BEYOĞLU	Irak
Bekezhan A. AKHAN	Kazakistan
Muhtar MIROV	Kazakistan
Roza Zh. KURMANKULOVA	Kazakistan
Obidjon SOFİYEYEV	Özbekistan
Selim BEZERAJ	Kosovo
Svetlana Petrovna ANZOROVA	Russia
Redzeb SKRİJELJ	Serbia
Radık GALİULLİN	Tataristan
Kakajan JANBEKOV	Türkmenistan
Abay Kabakbayevich DUİSENBAYEV	Kazakhstan-Kazakistan
Sanobar TO'LAGANOVA	Özbekistan
Gülşen EMİNOVA	Azerbaycan
Hankişi BAHTİYAR	Azerbaycan
Rahime DENİZ	Türkiye
Ömer Faruk KADAN	Türkiye

İÇİNDEKİLER

MİLLİ MÜCADELE’DE BATI ANADOLU KONGRELERİNİN YERİ VE ÖNEMİ	8
Mustafa ALBAYRAK	
<i>The Place And Importance Of Western Anatolia Congresses In The National Struggle</i>	9
1930 AĞRI İSYANI’NIN BASTIRILMASINDA HAVACILARIN ROLÜ	46
Davud KAPUCU	
<i>The Role Of Aviators In Pressure Of 1930 Ağrı Rebellion</i>	47
OSMANLI DEVLETİ’NİN BİRİNCİ DÜNYA HARBİ’NDE IRAK CEPHESİ’NDEKİ HAVA HARP GÜCÜ VE FAALİYETLERİ	75
Davud KAPUCU	
<i>Air Warfare Force And Activities Of The Ottoman State In The First World War Iraq Front</i>	76
SOSYO-POLİTİK TERMİNOLOJİNİN ULUSAL KELİMEDAĞARCIĞI TEMELİNDE GELİŞİMİ	97
Sevil ADIGÜZELOVA	
<i>Development Of Social-Political Terminology On The Basis Of International Lexics</i>	98
İBN HAZMİN “TAUQ AL- HAMEME” ESERİNDE TASVİR	114
Alizade SÜREYYA	
<i>Description in Ibn Hazm's "Tauq Al-Hameme"</i>	115
1843 YILINDA AYNTÂB’DA GAYRİMÜSLİMLERİN İKTİSADİ HAYAT’TAKİ KONUMLARI	121
Adem ÇALIŞKAN	
<i>The Positions of Non-Muslims in Ayntâb in Economic Life in 1843</i>	122

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

SAYIDA GÖREV ALAN HAKEMLER

Hikmet ÇİÇEK

Erdal KORKMAZ

Galip SAYILOV

Hikmet QULİYEV

Ramazan GAFARLI

Nejat KEVSEROĞLU

Osman YALÇIN

Volkan PAYASLI

Süleyman HATİPOĞLU

Özlem Muraz BUDAK

Kasım ERTAŞ

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKLER

INDEX COPERNICUS

ASOS İNDEKS

Index Copernicus kapsamında ICI World of Journals, ICI Journals Master List Database tarafından taranan dergi, uluslararası hakemli bir dergi olup, Acarindex, AJI AcademiC Journal Index gibi dizinlerde taranmak üzere gerekli girişimler yapılmış olan dergi, TR dizinine başvuru aşamasındadır.

INDEX COPERNICUS

I N T E R N A T I O N A L

ASOS
indeks

MİLLİ MÜCADELE’DE BATI ANADOLU KONGRELERİNİN YERİ VE ÖNEMİ

Mustafa ALBAYRAK*

(ORCID: 0000-0002-9464-504X.)

Makale Gönderim Tarihi

18.10.2021

Makale Kabul Tarihi

03.12.2021

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Albayrak, M., “Milli Mücadele’de Batı Anadolu Kongrelerinin Yeri Ve Önemi”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 2, (2021): 8-45.

APA: Albayrak, M. (2021). “Milli Mücadele’de Batı Anadolu Kongrelerinin Yeri Ve Önemi”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 2, :8-45.

Özet

1918 yılı sonuna doğru Mondros Ateşkesinin yaratacağı tehlikeler hissedilmeye başlanınca, başta Batı Anadolu olmak üzere Türk aydınları bir araya gelerek işgal tehlikesine karşı örgütlenmeye başlamışlardır. Bu örgütlerden biri de İzmir’de kurulan İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti olmuştur. Bu Cemiyet, Paris Barış Konferansında İzmir’in Yunanlılara verileceği haberleri giderek

* Dr. Öğrt. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.
Yahşihan/Kırıkkale. Cep: 05358721854. E-mail: malbayrak@kku.edu.tr

yaygınlaşmaya başlayınca, 17 Mart 1919 tarihinde bir kongre toplamıştır. Beklendiği gibi İzmir, 15 Mayıs'ta işgal edilmiştir. Bu gelişme sonrasında ise işgale karşı önlemleri görüşmek üzere; beşi Karesi (Balıkesir)'de, ikisi Nazilli'de, biri Uşak'ta, biri Alaşehir'de, sonuncusu da 1 Ağustos 1920 tarihinde Afyonkarahisar'da olmak üzere toplam olarak on üç yerel kongrenin toplandığını anlamaktayız. Bu kongrelerde; sivil katılımın yüksek olduğu, yönetimde daha çok sivillere görev verildiği, askerlerin de sınırlı sayıda bu kongrelere katıldıkları, kongrelerde Yunanlılara karşı çıkılması konusunda ne gibi önlemler alınması gerektiği yolunda kararlar alınmış; bu kongreler adeta yerel yönetimler gibi hareket etmişlerdir. İstanbul hükümeti ile tümüyle bağlarını koparmamakla birlikte, özellikle Damat Ferit hükümetlerine karşı yakın durmamaya özen göstermişleridir. Bölgede Yunan işgalinin genişlemesini önleyerek, yaklaşık bir yıl boyunca bu işgale karşı başarılı bir direniş göstermişlerdir. Erzurum ve Sivas kongrelerinden itibaren Heyet-i Temsiliye'ye karşı yakınlık gösteren kongre yöneticileri daha sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin içinde yer almışlar ve Mustafa Kemal (Atatürk)'in başkanlığında açılan TBMM'ne milletvekili olarak katılarak ulusal hareketle bütünleşmişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Alaşehir Kongresi, Balıkesir Kongreleri, Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Cemiyeti, Mustafa Kemal (Atatürk), Nazilli Kongreleri.

The Place And Importance Of Western Anatolia Congresses In The National Struggle

Abstract

When the dangers of the Armistice of Mudros began to be felt towards the end of 1918, Turkish intellectuals, especially in Western Anatolia, came together and started to organize against the danger of invasion. One of these organizations was the İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, which was founded in İzmir. This Association convened a congress on March 17, 1919, when the news that Izmir would be given to the Greeks at the Paris Peace Conference began to become more and more widespread. As expected, İzmir was occupied on 15 May. After this development, to discuss the measures against the occupation; We understand that a total of eleven local congresses were held, five in Karesi (Balıkesir), two in Nazilli, one in Uşak, one in Alaşehir, and

the last one in Afyonkarahisar on August 1, 1920. In these congresses; Decisions were taken regarding the high level of civilian participation, the fact that more civilians were appointed in the administration, the limited number of soldiers attending these congresses, and what measures should be taken to oppose the Greeks at the congresses; These congresses acted almost like local governments. Although they did not completely break their ties with the Istanbul government, they were careful not to stand close to the governments of Damat Ferit in particular. By preventing the expansion of the Greek occupation in the region, they showed a successful resistance against this occupation for about a year. The congress administrators, who were close to the Representative Committee since the Erzurum and Sivas congresses, later took part in the Anatolian and Rumelian Defense of Rights Association and joined the Grand National Assembly of Turkey, which was opened under the presidency of Mustafa Kemal (Atatürk), as a deputy and integrated with the national movement.

Key Words: Alaşehir Congress, Balıkesir Congresses, Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, İzmir Defense of Law Society, Mustafa Kemal (Atatürk), Nazilli Congresses.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonunda, 30 Ekim 1918 tarihinde, imzaladığı Mondros Ateşkesi'nin hemen ardından, başta İzmir olmak üzere, Batı Anadolu'da yaşayan Rumlar, tarihi çok eskilere dayanan Yunan "*Megali İdea (Büyük İdeal)*"sını gerçekleştirmek amacıyla harekete geçmişlerdir (Sonyel,1973;30).

18 Ocak 1919 tarihinde başlayan Paris Barış Konferansı'na katılan Yunanistan Başbakanı Eleferios K. Venizelos bu konudaki Yunan iddialarını kanıtlamak amacıyla, Batı Anadolu'da Rum nüfusun çoğunlukta olduğunu ileri süren çoğu uydurma bilgi ve belgelerden meydana gelen çok sayıda dosyaları konferans başkanlığına sunmuştur.

Venizelos, Yunanistan'ı İtilaf Cephesi'nde Birinci Dünya Savaşı'na sokmayı başarmış, Yunanistan, Birinci Büyük Savaş'ta çok kısa süre bulunmasına ve önemsiz bir işleve sahip olmasına karşın, özellikle Batı Anadolu ve Ege adalarından çok büyük bir pay kapabilmenin peşine düşmüştü.

Venizelos, başta Batı Anadolu olmak üzere, Yunanistan'ın Balkan Savaşı sırasında işgal altına alamadığı Ege adalarının geri kalanlarını, Doğu Trakya'yı, İstanbul dahil olmak üzere Marmara bölgesini ve ona göre: bir zamanlar tarihte yaşadığı varsayılan Karadeniz'deki Rum Pontus Devleti'ni canlandırmak gerekçesiyle, Karadeniz kıyılarından Sivas'a doğru uzanan toprak parçalarını da istemişti (Sonyel,1973; 38-40).

Venizelos bu isteklerde bulunurken, adeta Yunan tarihinin en büyük amacı olan “*Megali İdea* (Büyük İdeal)”nın mimarı olmayı hayal etmişti. Öte yandan Venizelos, sadece İzmir'in işgali ile yetinmek niyetinde değildi. Batı Anadolu başta olmak üzere, ülkesine olabildiği kadar büyük toprak kazandırmak hirsına kapılmıştı. Yunanlı Tarihçi Kitsikis'e göre: Elefterios Venizelos;

“Çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Ege'yi bir “Yunan denizi” haline getirmek istiyor. “iki kıtaya uzanan ve beş denize açılan Yunanistan'ı” gerçekleştirmek; bir ayağı Asya'da, bir ayağı Avrupa'da olacak “Büyük Yunanistan'ı, Bizans Grek İmparatorluğu'nu yeniden yaratmak istiyor. Yunan burjuvazisi “Büyük İdeal”i (Megali İdea'yı) kendi hesabına gerçekleştirmek emelinde” (Kitsikis, 1963; 21-22) idi.

Gençlik yıllarından beri bu hayallerle yaşayan Venizelos'a göre: “*Batı Anadolu; coğrafî, tarihî ve etnik yapı olarak Yunanistan'ın bir devamı durumunda olup, Helen ülkesinin vazgeçilmez bir parçasıydı*” (Akyüz, 1998; 73). Bu ihtirash politikacı İngiliz Başbakanı Llyod George'e göre, Yunan ırkının “*Perikles'ten sonra yetiştirdiği en büyük devlet adamı*” idi (Lloyd George , 1939;56-58; aktaran: Sonyel;1973, 36). Başka bir deyişle, yalnızca Lloyd George değil, aynı zamanda İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon da Venizelos'un en büyük hayranları arasındaydı. İngiltere işte bu nedenledir ki, Yunan temsilcileri Paris'te bütün güçleriyle desteklemişlerdir. Bu destek, yalnızca Helen sevgisinden kaynaklanmamış, Batı Anadolu'da İngiltere'nin önemli ekonomik çıkarları bulunuyordu. Bu nedenledir ki, Başbakan Lloyd George İngiliz çıkarlarını korumanın gerekli olduğuna inandığı için güçlü bir İtalya yerine, zayıf bir Yunanistan'ı tercih etmiştir. Venizelos, Fransızların da desteğini almayı başarmıştır. Zira Venizelos, “*Paris Barış Konferansındaki çekiciliği ve konuşma yeteneği, ona konferans üyelerinin kalplerini kazandırmış ve o günlerin yazarlarından birinin deyimiyile bu durum onun, “Küçük Asya'daki saldırgan politikaya (yönelmesine) yol açmıştı* (Yate,1923; 19-20 ; aktaran: Sonyel, 1973; 36).

İngiltere ve Fransa'nın bu yaklaşımları, Venizelos'un ikna yeteneği, İngiltere ve Fransa'nın St. Jean de Maurienne Antlaşması'na gereğince İtalya'ya vadettikleri Batı Anadolu'nun, Yunanistan'a

verilmesi sonucunu yaratmıştır. Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'a verilen bu umut, Yunanlıların ve Batı Anadolu'da yaşayan Rum nüfusun iştahını kabarttığı için, daha konferansın ilk günlerinden itibaren batı Anadolu'daki Rumlarda bir hareketlenme başlamış ve bu durum giderek, bölgedeki Türklerde huzursuzluğa neden olmuştur. İşte bu huzursuzluk, daha Mondros Mütarekesi'nin ilk günlerinden itibaren İzmirli Türk aydınlarının ulusal direnişi örgütlemek amacıyla bazı ulusal direniş örgütleri kurmalarına neden olmuştur.

Bu örgütlerden ilki, 6 Kasım 1918'de kuruluş hazırlıkları başlatılan ancak 1 Aralık'ta vilayete verilen resmi dilekçe ile kuruluşu tamamlanan İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'dir (Moralı, 1973;6). Başta İzmir olmak üzere, Batı Anadolu bölgesinde yaşayan Türk-Müslüman nüfusun geleceği üzerinde söz sahibi olmalarını, haklarını savunmalarını sağlamak ve bir durum değerlendirmesi yaparak, ileride alınması zorunlu olan tedbirleri belirlemek amacıyla İzmir'de, 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında “*Büyük Müdafaa-i Hukuk Kongresi*” adıyla bilinen bir kongre toplayacaktı (Moralı, 1973; 11). Bu kongre, Millî Mücadele Döneminde yapılan ve en yüksek katılımın olduğu kongre olup, kongrede “*bölgenin Yunanistan tarafından işgaline karşı silahla karşılık verilmesi esası*” kabul edilmiştir (Tunaya,1952; 482).

Batı Anadolu'da İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Büyük Kongresi sonrasında da kongreler İzmir'in işgalinden sonra da toplanmaya devam etmiş, bu kongrelerden beşi Balıkesir'de, ikisi Nazilli'de, biri Alaşehir'de ve sonuncusu da TBMM açıldıktan sonra, Afyonkarahisar'da olmak üzere dokuz adet kongre yapılmıştır. Bu kongrelerin yanı sıra; Uşak'ta da bir kongre toplandığı konusunda bazı iddialar varsa da “*Bu konudaki bilgilerimiz çok sınırlı ve bulamaktır. Kongreye kimlerin katıldığı ve ne kararlar alındığı bilinmemektedir*” (Tekeli-İlkin, 1989; 222).

Batı Anadolu Kongreleri, Yunan işgaline karşı ortaya çıkan Kuva-yı Milliye olarak adlandırılan ulusal direniş güçlerinin yönetilmesi, varlığını sürdürmesi, örgütlenmesi, bölge halkının korunması ve Yunan işgal güçlerinin Anadolu'nun daha iç kısımlarına girmelerine engel olunması konusunda, kendi güçleri ile başarılı bir direniş göstermişlerdir.

Batı Anadolu'daki ulusal direnişin örgütlenmesinde başta Çeşme Kaymakamlığı ve İzmir Polis Müdürlüğü yapan İttihatçı yöneticilerden Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey olmak üzere, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Eşme Müftüsü Hacı Nafız, Muğlalı Hacı Süleyman Efendi v.b kişiler

ön planda rol oynamışlardır (Avcıoğlu, 3.Kitap; 1179). Ayrıca “*Türk Ocaklarında sivrilmiş Mustafa Necati, Vâsıf (Çınar), Refik Şevket (İnce), Şükrü (Saraçoğlu), Mahmut Esat (Bozkurt), gibi genç aydınlar ve yedek subaylar millî direnişin gönüllüleri olmuşlardır. Kasaca, peşlerine düşülen İttihatçı liderler, Ege millîci direnişin çekirdeğini?*” teşkil etmişlerdir (Avcıoğlu, 3.Kitap, 1979; 1180).

Bu çalışmada, bu direnişin temel dayanağını meydana getiren kongreler ve bunların Millî Mücadele içindeki yerleri üzerinde durulacaktır.

1. Mondros Mütarekesi Sonrasında Batı Anadolu’da Gelişmeler

Batı Anadolu Bölgesi, gerek coğrafi konumu ve gerekse ekonomik durumu itibariyle, Osmanlı tarihi içinde her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Bölgedeki uygun iklim şartları, hemen her ürününün yetişmesine ve yılda iki defa ürün alınmasına olanak vermekte idi. Bu nedenle Batı Anadolu, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde emperyalist devletlerin en çok ilgisini çektiği bölge olmuş, özellikle İngiltere 1838 Türk-İngiliz Ticaret Anlaşmasının verdiği ayrıcalıkları da kullanarak, Tanzimat döneminde, bölgede çok önemli yatırımlar yapmıştı. Bu nedenle İngiltere, bölgedeki çıkarlarının devamını sağlamak için, yukarıda da belirtildiği üzere Paris Barış Konferansı’nda bölgenin güçlü bir İtalya yerine, zayıf ve küçük bir devlet olan Yunanistan’a verilmesine taraftar olmuştur.

Ateşkesten sonra Yunanistan’ın bölgedeki tarihsel amaçları bilindiği için, burada yaşayan Türk-Müslüman nüfus, Yunan işgali olasılığı karşısında bir an önce ulusal direniş örgütlerinin kurulması konusunda büyük hassasiyet göstermiştir. Oysa başlangıçta halkın büyük çoğunluğu bu direniş örgütlerine karşı ilgisiz kalmıştır. Ancak “*Müslüman halkın Yunanlılara karşı silaha sarılması, Yunanlıların yaptığı işgale karşı değil, ancak ırzlarına, canlarına, mallarına ve kutsal bildiklerine saldırdıkları*” zaman (Avcıoğlu,3.Kitap,1979; 1254) başlamıştır.

a. İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti’nin Kurulması (6 Kasım 1918)

İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti (İMHOÇ)’nin kuruluş çalışmaları, Mondros Ateşkesi’nin imzalanmasından altı gün sonra, 6 Kasım 1918 tarihinde başlamış ve bu cemiyet Vali Tahsin Bey zamanında, 1 Aralık 1918 tarihinde resmen faaliyete geçmiştir (Turan, 1991;125).

İMHOOC, tüccardan Moralızade Halit ve Nail Beylerin bürosunda kurulmuş olup, onların deyimiyle “*Harb-i Umumî Mütarekesi (Mondros Ateşkesi)*’nden sonra, Türk bağımsızlığını hedefleyerek kurulan cemiyet ve kurulların ilkidir” (Moralı, 1973; 11). İMHOOC’ne Moralızade kardeşlerin yanı sıra; Menemenlizade Muvaffak, Emekli Binbaşı Hüseyin Lütfi, İtibar-ı Millî Bankası İkinci Müdürü Naci, Emekli asker Abdurrahman Sami Beyler tarafından kurulmuş, bir süre sonra da Maliye Eski Müfettişi Arif, Hacı Hasanzade Ethem, Emekli Büyükelçi Hasan Vasfî, Haşim Enverî, Nazmi, Tokadizade Şekip, Salepçizade Mithat, İsmail Sıtkı, Emlâkçı Şerif ve Paşazade Remzi Beyler de bu cemiyete katılmışlardır (Moralı, 1973;7). Cemiyetin kuruluş amacı, tüzüğünün 2.’nci maddesinde açıkça ortaya konmuş ve şöyle belirlenmiştir:

“Cemiyetin amacı ve hedefi: Vatanın bütün parçalarının maddî ve manevî olarak ilerlemesi ve yükselmesi nedenlerini sağlamaya çalışmak, memleketin düşüncelerini ve duygularını uygarlık dünyasına ulaştırmak ve onlara bunu kabul ettirmek, bu amacın gerçekleşmesine engel olacak her türlü girişimlere karşı meşru savunma ve bilimsel girişimlerde bulunmak ve bu ülkede çoğunluğu oluşturan unsurların haklarını inandırıcı kanıtlarla uygarlık dünyasının gözü önüne sermektir” (Moralı,1973;11).

İMHOOC Cemiyeti, bu amacından da anlaşılacağı gibi, vatanın maddi ve manevî olarak yükselmesine çalışarak, bölgede çoğunluğu meydana getiren Müslüman-Türk nüfusun haklarını korumak ve işgale karşı direnmek bu doğrultuda çalışmak olduğunu ortaya koymuştur.

b. İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti Büyük Kongresi (17-19 Mart 1919)

İMHOOC’nin yaptığı en önemli çalışmalar arasında; başta İzmir olmak üzere, bölgedeki çoğunluğu meydana getiren Müslüman Türk halkının haklarını korumak için girişimlerde bulunmuş ve bu amaçla Paris Barış Konferansı’na telsizle bir bildirisinin iletilmesini sağlamış, halkı aydınlatmak konusunda önemli görevler üstlenmiş, kendileri ile ortak amaçlara yönelik çalışmalar yapan ulusal cemiyet ve kuruluşlarla iş birliği yapmıştır (Albayrak, 1998; 44).

İMHOOC’nin yaptığı en önemli faaliyet ise, önce 13 Mart 1919 tarihinde İzmir Türk Ocağı öncülüğünde, bir hazırlık toplantısı yapmış ardından, 17-19 Mart 1919 tarihinde, yine İzmir’de Birinci Beyler Sokağı’nda bulunan Millî Sinema’da Büyük Müdafaa-i Hukuk Kongresi’ni toplamak olmuştur

(Taçalan, 1970;139; Bayar, 1967/b; 1630). İMHOC, bu kongreden dört gün önce 13 Mart 1919 tarihinde toplanan hazırlık çalışmasında yayınladığı bir bildiriye;

“İzmir ve Aydın Vilâyetlerinde Türklerin, gerek nüfus ve gerekse mal sahipliği bakımından çoğunluğu oluşturduğu savunularak, ABD Başkanı Woodrow Wilson’un 8 Ocak 1918 tarihinde yayınladığı 14 maddelik ilkelerinin 12’nci maddesine göre; bölgeye yabancı hâkimiyetinin giremeyeceği, Cemiyet-i Akvam üyeleri olan büyük devletlerin buradaki Türk hâkimiyetinin sona erdirilmesine izin vermeyeceklerine inanıldığı ve buradaki Türklerin başka bir devletin hâkimiyetini kabul edemeyecekleri” (Taçalan,1970; 139 ; Bayar, 1967/b; 1619) vurgulamıştı.

İzmirli Türkler, Yunan işgalinden bir gün önce, Bahri Baba Parkı (Maşatlık)’nda yapılan Reddi-i İlhak Cemiyeti mitinginde ateşli konuşmalar yapmışlardı. Bu konuşmalar sırasında öne atılan bir genç “Efendiler! Silahtan başka bizî müdafaa edecek bir vasıta yoktur?” diye bağırmıştır (Bayar, 1967/b; 1630). İzmirli Türk gençleri arasında bu görüşü savunanların sayısı az değildi. İşgalden hemen önce birkaç genç subayla görüşmelerde bulunan ve bu mitinge katılan Albay Kâzım (Özalp) de işgale karşı: “Mukavemet edilmelidir silahı olan silahını alsın, asker, Jandarma ne varsa tepelere çıkıp muharebe edelim. Ben de beraber bulunurum” diyerek, direnişe destek vereceğini vadedmiştir. Albay Kâzım (Özalp) anılarında, miting ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

“Yabudi Maşatlığı (mezarlığı) halk ile dolmuş, ateşler yakılmıştı. Kırmızı alevler semaya manalı bir ifade vermişti. Her yüzde endişe ve dehşet karışımı bir halde parlıyordu. Nutuklar söylenmeye başlandı. Bir taraftan da halkın bir kısmı, başlarında terbis edilmiş yedek subaylar olduğu halde polis deposuna hücum ettiler, kapıları kırarak, silah ve cephaneleri aldılar. Oradan askerî hapisbaneye giderek, İttihatçılık, Rumlara karşı saygısızlık, ecnebilere karşı gelme gibi bahanelerle, siyasi görüşten tevkif edilmiş olan münevverleri (aydınları) tabliye ettiler” (Özalp, 1971; 7).

İzmirli Rumlara ise daha önceden başlattıkları kutlamalara devam ederek, kendi aralarında yaptıkları çılgınca gösterilerde eğlenceler düzenlemeye başlamışlar ve her yanı Yunan bayraklarıyla süslemişlerdi (Taçalan,1973;11-12).

İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Büyük Kongresi ise, yapılan hazırlık toplantısının ardından 17 Mart 1919 tarihinde açılmış ve Kongre Başkanlığı’na İzmir Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa seçilmiştir. İkinci Başkanlığa Balıkesir Belediye Başkanı Hafız Mehmet Emin, Manisa Belediye

Başkanı Bahri, Aydın Belediye Başkanı Emin, Denizli Belediye Başkanı Hacı Tevfik ve Muğla Belediye Başkanı Ragıp Beyleri seçmiştir (Bayar, 1967/b; 1619).

Bu kongre, Millî Mücadele Dönemi'nde en fazla katılımın olduğu kongre olup, kongrede bölgeyi 37 Belediye Başkanı, 37 Müftü, Belediye Meclisi Üyeleri ve sivil aydınlardan meydana gelen 165 dolayında delege temsil etmiştir (Taçalan, 1973; 139).

Bu kongrede, İzmir'in işgali karşısında izlenmesi gereken yöntemler görüşülmüştür. Özellikle “*Nutukla değil, silahla karşı koyalım*” diyenlerle, bu görüşe karşı çıkanlar arasında çok sert tartışmalar yaşanmış, ancak daha sonra bölgenin Yunanlılar tarafından işgal edilmesi karşısında “*silahla karşılık verilmesinin, Müdafaa-i Hukuk zıbniyetine uygun olduğu*” yolunda bir karar alınmıştır ki, bu karar Kuva-yı Milliye'nin oluşmasında bir dönüm noktası olmuştur (Tunaya, 1952; 482; Aksoy, 1986;151).

Müdafaa-i Hukuk Büyük Kongresi'nin en önemli sonuçlarından biri, bölgenin işgaline karşı gösterilecek duyarlılık ve bu işgale karşı silahlı direnişe geçileceği yolundaki karar olmuştur. Ancak bundan belki de bundan daha önemli olanı, Kongreye katılan delegelerin kendi yörelerine döndükten sonra vakit kaybetmeksizin, ulusal kurulların çekirdeklerini oluşturmaya başlamış olmalarıdır. Bu gelişmeler, Batı Anadolu'da kurulacak olan Kuva-yı Milliye'nin örgütlenmesinde ve başarılı olmasında etkili olacaktır. Tarihçi G. Jaeschke'ye göre: “*İstiklâl Muharebesi bu mukavemetten doğmuştur*” (Jaeschke,1971;79).

Büyük Müdafaa-i Hukuk Kongresi, on beş kişilik bir Meclis-i İdare Heyeti seçmiştir. Bu heyetin üyeleri arasında; İzmir Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa, Hacı Ali Paşazade Refik, Kapanizade Tahir, Tokadizade Şekip, Abdurrahman Sami, Alemdarzade Ethem, İbni Hâzım Ferit (Eczacıbaşı), Cemal Şahingeri, Dr. Ethem (Şişman), Hacı Mithat, Şeyh Nurettin, İçişleri eski Bakanı Cami (Baykut), Ahmet, Moralizade Halit ve Nail Beyler yer almışlardır (Bayar; 1967/b; 1630; Moralı, 1973; 13).

İMHOC Kongresi, son toplantı günü olan 19 Mart 1919 tarihinde, İtilâf Devletleri temsilciliklerine birer telgraf çekilmesine karar vermiştir. Bu telgrafta;

Türk Milleti'nin, İtilâf Devletlerinin izlediği politikanın kendilerini ortadan kaldırmaya

yönelik olmadığına inanmak istediği belirtilerek, Doğuda büyük bir çoğunluğu oluşturan Türklerin maddi ve moral kalkınmasını, onun toprak, ulusal bağımsızlıklarının ve Başkentlerinin (İstanbul) korunmasına bağlı olduğu belirtilmiş; Aydın Vilayeti, Karesi ve Menteşe sancaklarında Türklerin nüfus ve mülk bakımından % 85 çoğunluğu oluşturdukları hatırlatılarak, bölgedeki bu dengenin değişmesinin sürekli bir huzursuzluk kaynağı olacağına dikkat çekilmiş, büyük Devletlerin Türk Milleti'nin tabii haklarının korunması konusunda duyarlı davranması istenmiştir (Moralı, 1973; 81-83).

Bu kongreden yaklaşık iki ay sonra, Paris Konferansı'nın kararı uyarınca İzmir'e Yunan işgal güçlerinin çıkarılmasına karar verilince, İMHOC bu işgalden bir gün önce, yine kendisine benzer amaçlarla kurulan İzmir Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi (Müdafaa-i Vatan Heyeti) ile iş birliği ederek, çalışmalarına Denizli Heyet-i Milliyesi içinde sürdürmeye başlamıştır (Tunaya, 1952; 483; Aksoy, 1986;151).

Bu durumu Yıldırım Orduları Kıtaaı Müfettişi Cemal Paşa, Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı Batı Anadolu'daki gelişmeler konusunda bilgilendirirken, “*İzmir Müdafaa-i Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyeti Denizli'de bulunmaktadır, Efendim*” (Atatürk, 1989; 1218) şeklinde telgrafında bir bilgiye yer verdiği anlaşılmaktadır.

Yunan ordusu, İngiltere'nin desteğiyle, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e çıkmıştır. Bu işgale karşı ilk tepki Pasaport İskelesi yakınlarında gösterilmiş, İzmir Reddi İlhak Cemiyeti Üyesi Hukuk-u Beşer Gazetesi Sahibi ve yazarı Hasan Tahsin (Osman Nevres) Bey, Yunan ordusu Efsun Taburu Bayraktarı “*Teğmen Yani'yi, bayrakla birlikte atından bir kütük gibi yuvarla(yarak) kanlar içinde cansız yere yılmıştır*” (Taçalan, 1970; 247). Teğmen Yani'yi yere yıkan bu kurşun, yalnızca İzmir'de değil, kısa süre sonra bütün Anadolu'da yankılar yaparak, yıldırımlara dönüşecekti. Yunan askerleri bu kahramanı süngü darbeleriyle oracıkta şehit etmişlerdir (Umar, 1974; 119; Kozanoğlu, 1972; 54; Turan, 1991; 122).

Bu olayın ardından Yunan askerleri, İzmir'de adeta bir “*Türk avına*” çıkmışlar ve ilk iki günde şehit edilenlerin sayısı 800'ü bulmuştur (Umar, 1974; 119; Kozanoğlu, 1972).

Ancak İzmir'de, Hasan Tahsin gibi kahramanların yanı sıra; işgalci Yunan güçleriyle iş birliği içinde çalışan Damat Ferit'in atadığı Vali Kambur İzzet örneğinde olduğu gibi, valiler ve yöneticiler

de vardı. Kambur İzzet, Yunanlı Miralay Zafiriu'ya; “İzmir’in Yunanlılarca işgalini temin etmek için ne derecelerde çalıştığını” övünerek anlatmıştı (Çetinkaya, 1993; 10-11).

Benzeri işbirlikçiler arasında; İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyeleri de baş sırayı almışlardı. Örneğin: aralarında: Hürriyet ve İtilaf Fırkası Başkanı Sadık ve Sait Molla olmak üzere: çok sayıda Politikacı, Paşa, Mutasarrıf, Bakan, Yerel Yönetici, Bankacı, Ordu Komutanı, Büyükelçi, Gazeteci, Şurayı Devlet Üyesi v.b kişiler sözü edilen cemiyette yer almışlardı. Bütün engellere karşın, İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali, Türk Kurtuluş Savaşı’nın fitilini ateşleyen en önemli gelişmelerden biri olmuştur denilebilir. İngiliz Oramiral Arthur James Calthorpe’un kurduğu ve aralarında Askerî Ataşe Wyndham Deeds ile Yarbay Ian Smith ve Philip P. Graves ‘ten oluşan bir kurul, “İzmir’in işgalinin nereye varacağı hakkındaki bir tahminde bulunulmasını isteyen” Calthorpe’e şu yanıtı vermişti: “Eğer yeni bir harp isteniyorsa gidilen yol tamamıyla oraya çıkar” (Jaeschke, 1971; 69). Ancak Paris Konferansı, her taraftan gelen uyarılara karşın, en sonunda yalnız Venizelos kulak vermeyi yeğlemiştir.

İzmir’de bu sıcak gelişmeler yaşanırken, Yunan askerleri ve Eczun Taburu aşağıdaki marşı söyleyerek ve İzmir sokaklarını çınlatarak, zaferlerini kutlamaya devam ediyorlardı;

“Şimdi ki, Fustenalle İzmir’e geldi,

Fes ortadan kalkacak,

Türkün kamı akacak!

Şimdi ki İzmir’i aldık,

Ayasofya’yı açalım,

Camiler yerle bir edilecek!

Ve üzerlerine Haç dikilecek! “ (Turan, 1995; 81).

Ancak tarih henüz son sözünü daha söylememişti.

İzmir’in işgali üzerine sorumluluğu üstlenmek istemeyen Sadrazam Damat Ferit istifa etmişse de, Padişah Vahdettin kendisi yeniden hükümeti kurmakla görevlendirmiş ve Ferit Paşa da

“Padişahımızı yalnız bırakmayalım” diyerek, 19 Mayıs’ta yeni kabineyi kurmuş ve görevine devam etmeyi uygun bulmuştur (Sonyel, 2007;28).

Dokuzuncu Ordu Müfettişliği görevine atanan Mustafa Kemal Paşa ise 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun’a çıktıktan sonra, 28 Mayıs 1919’da Havza’dan yayınladığı bildiri: “Millet tek vücut olup Hakimiyet-i Milliye ve Türklük duygusunu hedef alarak” gerekeni yapacaktır...” (Afetinan, 1977; 26) diyerek, İzmir’in işgaline tepki gösterilmesini istemiştir. Mustafa Kemal (Atatürk), İzmir’in işgalinden duyduğu üzüntüyü dile getirerek, bu tür işgallerin yurdun her yerinde şiddetle protesto edilmesini istemiştir (Afetinan, 1977; 27).

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Bahri Baba Parkı (Maşatlık)’nda yapılan büyük miting ve İMHOC Büyük Kongresi, İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali öncesinde, adeta İzmir’deki Türklerin bir gövde gösterisine dönüştürülmüş, daha sonraki günlerde gerek Batı Anadolu’da gerekse Anadolu’nun başka yerlerinde yerel örgütlenmeler yapılması konusunda halkı yüreklendirmiş ve örgütlenmenin önemini ortaya koymuştur.

c. Batı Anadolu’da Heyet-i Milliyelerin Kurulması ve Kuva-yı Milliye’nin Ortaya Çıkışı

İzmir’in Yunanistan tarafından işgali bütün Anadolu’da büyük bir tepkiyle karşılanmış ve başta İstanbul olmak üzere, Anadolu’nun hemen her yerinde protesto mitingleri ve toplantılar yapılmıştır. Denilebilir ki, İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali, Millî Mücadele açısından bir dönüm noktası olmuştur. Yunanlı yazar Pallis’in de dile getirdiği gibi, “Bu çıkartma Türk milliyetçiliğinin kılıcılarını bir aleve dönüştürmüştü, Mustafa Kemal’e şans kapılarını açmıştı... Yunanlıların Küçük Asya’daki durumu daha o zaman bir çakmaza girmişti” (Pallis, 1995; 34).

Bu işgalin, hem küçük ve Osmanlı İmparatorluğu’nun eski bir bağlı toplumu tarafından yapılması, hem de burada az da olsa varlığı bilinen Rum nüfusa dayanacak bir Yunanistan’ın bölgeden asla çekilmeyeceği inancı, Türklerde var olan kaygıları giderek arttırmıştır. Öte yandan Balkan Savaşı sırasında Yunanlıların, Türk-Müslüman halka yaptığı katliamlar daha unutulmamış, Batı Anadolu’da da aynı “mezalimin” yaşanabileceği düşüncesi bu kaygıları büsbütün çoğaltmıştı.

İşte bu kaygılar ve bölgedeki Rumların işgal sırasında ve sonrasındaki aşırı davranışları,

Türkleri bir kez daha haklı çıkarmış, İzmir’de alınması kararlaştırılan tedbirler gereğince bölgedeki sivil ve asker aydınlar ile eşrafın bir bölümü Heyet-i Milliye adı verilen teşkilatları kurmaya ve güçlendirmeye, hatta bunları köylere kadar yaymağa başlamışlardır.

Batı Anadolu’da asker, sivillerin ve Efe gruplarının önderliğinde silahlı bir direniş gücü de kurulmaya başlanmıştı ki, bizim tarihimizde bu güç, “*Kuva-yı Milliye*” adı ile anılmaktadır. Kuva-yı Milliye, ilk dönemlerinde eşraftan bazı zoralm hareketlerine girişmişse de bu tür girişimlerin çoğu, dönemin zorunluluklarından ileri gelmiştir. Vatan savunmasına atılan bu kahramanları, sırf bu gibi çok az sayıdaki olayları kanıt göstererek, “*eşkiya ya da soyguncu gibi göstermenin*” büyük bir haksızlık olacağı söylenebilir. Büyük çoğunluğu sivil kökenli olan Kuva-yı Milliyeciler’in “*Düzenli Ordu*” olmayıp, gerilla savaşı yapan “*Millî Kuvvetler*” olduğu ise tarihsel bir gerçekliktir.

Kuva-yı Milliye adı verilen ve zamanla sayıları 20.000’i bulan bu önemli gücün yaptığı savaşım, kuşkusuz ki o günlerin Osmanlı yasalarına uygun değildi, ancak Nazilli ve Aydın yöresinde bulunan 57. Tümen Komutanı Albay Mehmet Şefik (Aker) Bey’in de vurguladığı gibi, “*bu hareket bütünüyle meşru*” (Aker, 1937; 185-186) idi. Kuva-yı Milliye denilen bu güçler, Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan ve düzenli Ordu kurulduktan bir süre sonra daha görevlerini sürdürerek, Millî Mücadele içinde önemli bir işleve sahip olmuşlardır. İşgalci Yunan ordularının Anadolu’nun daha iç bölgelere girmemeleri konusunda olağanüstü çaba göstermişlerdir. Kuva-yı Milliye Dönemi adı ile bilinen bu on üç aylık süre içinde destansı bir direniş göstermişlerdir.

Bu başarılı direnişin, kısaca “*Kuvvacı*” adı ile de bilinen kahramanlar tarafından yapılabilmesinin arkasındaki güç, bazılarının görmezlikten geldiği ya da bilmezlikle değinmediği çok önemli bir yerel örgütlenme hareketi ile gerçekleştirilmiştir. İşte bu örgütler Kuva-yı Milliye’nin; düzenli olarak insan, silah, maddî, manevî kaynaklarını sağlamış ve yönetmiş; sivil halkın da gıda, giyim, barınma, sağlık ve başkaca problemlerini başarıyla çözümlenmek konusunda önemli rol oynamıştır. Aksi takdirde, arkasında böyle bir yönetim organı bulunmayan Kuva-yı Milliye güçlerinin, modern silahlarla donatılmış sayıları çok fazla olan Yunan ordusunun saldırılarına karşı uzun süre dayanabilmesi olanaksızdı. Batı Anadolu’nun İzmir dışındaki başka kentlerinde de bölgedeki Yunan işgaline karşı önlemler almak üzere, yeni kongreler düzenlenmeye başlanmıştır ki, bu kongrelerin toplam sayısı on üçü bulmuştur. Batı Anadolu’daki kongreler birincisi yöresel, ikincisi de bölgesel

olmak üzere, iki aşamada gerçekleştirilmiştir (Tanör, 1986; 1139).

Batı Anadolu’da toplanan ulusal/yerel kongreler cephelerde savaşan Kuva-yı Milliye güçlerinin gereksinimleri sağlamak gibi önemli bir işlevi yerine getirmişlerdir.

2. Batı Anadolu’da Kongreler Dönemi

Batı Anadolu’daki Yunan işgaline karşı verilen millî mücadeleyi düzenlemek ve daha başarılı hale getirmek amacıyla bölgede çok sayıda kongre yapılmıştır. Bunlardan ilki, yukarıda kısaca değindiğimiz İMHOC Büyük Kongresi’dir. İzmir’in işgalinden sonra, bu kentte kongreler yapılması artık olanaksız hale geldiği için, Batı Anadolu’nun İzmir dışındaki başka kentlerinde de bölgedeki Yunan işgaline karşı önlemler almak üzere, yeni kongreler düzenlenmeye başlanmıştır ki, bu kongrelerin toplam sayısı on üçü bulmuştur. Batı Anadolu’daki kongreler birincisi yöresel, ikincisi de bölgesel olmak üzere, iki aşamada gerçekleştirilmiştir (Tanör, 1986; 1139).

a. Balıkesir Kongreleri:

İzmir’in işgalinden sonra Balıkesir’de toplam olarak beş defa kongre yapılmıştır ki, bunlardan ilki, 28 Haziran 1919 tarihinde gerçekleştirilen Birinci Balıkesir Kongresi’dir. Balıkesir Kongrelerini; Birinci, İkinci, Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Balıkesir Kongreleri olarak adlandırarak bu kongreler hakkında kısaca bilgi verilecektir.

a.1) Birinci Balıkesir Kongresi: (28 Haziran – 12 Temmuz 1919)

İzmir’in işgali konusundaki telgraf Balıkesir’e ulaştığı zaman, Balıkesir’de bu işgale karşı şiddetli tepki gösterilmiş halk, Mutasarrıf Hilmi (Ergeneli) Bey’in de desteğiyle, “Okuma Odası”nda bir de toplantı düzenlenmiş ve bu toplantıda katılımcılar tarafından ateşli konuşmalar yapılmıştır. Hatta burada konuşan Leblebici Raşit adındaki bir vatansever kalabalığa hitap ederek şöyle seslenmiştir; “Ey abalı ! neye beybuda yere güriiltü edip duruyoruz? Telgrafın cevabı tüfenklerimizin ucundadır!...” (Özer, 1964; 23).

Bu haykırış, artık işgal sorununun tek çözüm yolunun “*silahlı bir savunma*” olduğunu açıkça ortaya koymuştu.

İzmir’in işgali konusunda yaşanan acılar daha çok tazeyken, 26/27 Mayıs 1919 akşamı, bir torpidobot eşliğinde Ayvalık limanına gelen Yunan çıkarma gemisi, işgalin giderek buralara da yayılacağına önemli bir habercisi olmuştu. Bu gelişmeye halkın tepki göstermesi üzerine, orada görevli bulunan İngiliz Yüzbaşı Hadkinson, Türkleri sakinleştirmeye çalışmıştı (Ergeneli, 1985; 172).

Ancak Yunan gemisinin 28 Mayıs günü geri dönmesi üzerine Hadkinson, “*şebirin işgaline kendilerinin karışmayacağı*” söyleyerek, Ayvalık’ı terk etmiş ve Ayvalık, Yunan Komutan Dimitri Toma tarafından işgal edilmiştir (Ergeneli, 1985; 187).

Bu işgal olayı, Balıkesir’de kaygıları arttırdığı için, işgallerin Balıkesir’e de genişletilmesi durumunda ne gibi tedbirlerin alınabileceği konusunu görüşmek amacıyla, Balıkesir Dar’ül Nafia Medresesi’nde, 28 Haziran 1919 tarihinde bir toplantı yapılmış ve toplantılar 12 Temmuz’a kadar sürdürülmüştür. Bu tarihler arasında yapılan toplantılar Birinci Balıkesir Kongresi olarak adlandırılmaktadır (İlgürel, 1999; 89-94; Albayrak, 1991; 124).

Kongre Başkanlığı’na İttihat ve Terakki iktidarı döneminde Balıkesir Mutasarrıfı olan Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey seçilmiştir. Balıkesir Kongresi, “*Redd-i İlhak kuruluşlarını Heyet-i Merkeziye haline getirilmesi, siyasetle uğraşılmayacağı ilan etmesi ve bir Heyet-i Merkeziye seçilmesi gibi*” önemli görevleri yerine getirmiştir (Albayrak, 1988; 125). Hatta Heyet-i Merkeziye seçmesi nedeniyle bu kongre, Erzurum Kongresi’ne benzetilmiştir (Selek, 1982; 459-460).

Birinci Balıkesir Kongresi’nde, Balıkesir’de bir Heyet-i Merkeziye kurulmasına karar alınmış, bu heyette cephelerin ve kazaların ayrı ayrı temsil edilmeleri, cephedeki güçlerin donanım ve öteki gereksinimlerinin hangi kazalar tarafından yapılacağı, malî konularda alınacak önlemler, Redd-i İlhak Heyetleri’nin görev ve yetkileri belirlenmiştir (Özalp, 1971; 38). Böylelikle Balıkesir’de ulusal direnişin ilk önemli adımı atılmıştır.

a.2) İkinci Balıkesir Kongresi (26-30 Temmuz 1919)

Yunan Başbakanı Venizelos’un, 20 Mayıs 1919 tarihinde “*işgal alanlarının genişletilmesi konusunda*” Yunan ordusuna verdiği emri üzerine (Genelkurmay ATASE, 1991; 82).

Yunan işgal güçleri Batı Anadolu'daki işgal ettikleri topraklarda ilerlemeye başlamışlardır. Yunanlı işgalcilerin amacı; bölgeden daha fazla pay alabilmek ve henüz başlangıç aşamasında olan Türk ulusal direnişini bir an önce ortadan kaldırmaktı. Bu durum, St. Jean de Maurienne Anlaşması'na göre: Batı Anadolu'da istekleri olan İtalya'nın da harekete geçmesine ve Paris Barış Konseyi'ne başvurmasına neden olmuştur. Barış Konseyi'nde, İtalyan istekleri doğrultusunda Aydın ilinin Yunan işgaline bırakılmasına karar almıştır. Ayrıca İtalya ile Yunanistan arasında sıcak bir çatışmayı önlemek için, sınırlarını İngiliz Generali Milne'nin belirlediği, General Milne Hattı'nın çizilmesine karar verilmiştir (Genelkurmay ATASE, 1991 ;156).

İkinci Balıkesir Kongresi, 26 Temmuz 1919 tarihinde Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey'in öncülüğünde, 61'inci Tümen Komutanı Albay Kâzım (Özalp), Vasıf, (Çınar), Mustafa Necati, Hüsnü ve Hamdi (Akbaş Kahramanı) Beylerin de katılımlarıyla toplanmıştır. Bu kongreye 48 delege katılmış olup, kongrenin amacı kongre kararlarınının 4.'ncü maddesinde; “*İstiblâs-ı Vatan (Vatanın kurtarılması)*” olarak dile getirilmiştir (Çarıklı, 1967; 112).

İkinci Balıkesir Kongresi'ne katılan delegelerin adları ve temsil ettikleri yerler şunlardır:

Balıkesir; Hacim Muhittin (Kongre Başkanı), Mehmet Vehbi, Sabri, Keçecizade Hafız Emin, Yırcalızade Şükrü, Arabacızade Hafız Mehmet, Kocabıyıkzade Mehmet, Kunduracı Nuri, Basribeyzade Şevki, Gönenli Osman, Keşkekzade Hacı Baha, Barutçuzade Süleyman Beyler ve Efendiler. Bu kongreye katılan öteki delegelerin adları ve temsil ettikleri yerler şöyledir:

Bandırma: Yahya Sezai ve Rıza Beyler,

Burhaniye: İbrahim ve Hasan Beyler,

Balya: Mustafa Çavuş ve İsmail,

Soma: Hacı Osman (eski Müftü) ve Müftü İsmail Efendiler,

Erdek: Said ve Saib Beyler,

Akhisar: Reşat, Kâmil ve Hüsnü Efendiler,

Kırkağaç: Ahmet Faik ve Hüsnü Efendiler,

Sındırgı: Mustafa ve Şatırzade Emin Efendiler,

Giresun (Bucak). Abdülgafur ve Hatip Mustafa Efendiler,

Fart: Daniş ve İbrahim Efendiler,

Kebşud: Basri ve Hafız Arif Efendiler,

Şamlı: Hafız Mehmet Efendi,

İvrindi: Hafız Hamit ve Mehmet Efendiler,

Bigadiç: Emirzade Ali ve Azazade Mustafa Efendiler

Konak Pınarı: Lütfi Bey (Çarıklı, 1967;112).

Kongre Başkanlığı'na yine Hacim Muhittin Bey seçilmiştir. Kongre üyelerinin unvan ve lakaplarından da anlaşılacağı gibi, kongreye katılanların hemen tamamına yakını-Albay Kâzım (Özalp) Bey dışında- eşraf, din adamı, bürokrat ve öteki sivil kişilerden meydana gelmekte idi. Bu durum, Batı Anadolu kongrelerinin en önemli ortak yanlarından birisidir. Yine kongreye katılanlar arasında eski İttihatçıların çoğunlukta olması da bu kongrelerin başka bir ortak yanındır (Albayrak, 1991; 27-38).

Bu kongrenin toplanma gerekçesi, “Balıkesir’de Yunan saldırılarına karşı savunma ve mücadeleyi birleştirmek” olarak açıklanmıştır (Turan, 1991; 276).

Kongre kararları 29 maddeden meydana gelmektedir. Bu kararlara göre; Kongrenin siyasi amaçlı olmadığı, Yunanlıların Anadolu’dan atılmasının ve vatanın kurtarılmasının temel amaç olduğu belirtilerek; bölgede ilan edilen millî seferberlik doğrultusunda doğum tarihleri 1884-1893 arasında olan bütün erkeklerin silah altına alınması, şehit ve yaralı ailelerine yardım edilmesi, Ayvalık, Bergama-Soma, Akhisar merkez olmak üzere üç Menzil Müfettişliği kurulması gibi konularda kararlar alınmıştır. Kongrede ayrıca, Kazalarda Heyet-i Merkeziye’ye bağlı; “Maliye”, “Levazım”, “Teşkilât”, gibi şubelerin kurulması ve Yunanlılarla hiçbir şekilde müzakerelere başlanılmaması, her kazanın malî gücü ölçüsünde Heyet-i Merkeziye’ye yardımda bulunması gibi, kararlar alındığı da kongre tutanaklarından anlaşılmaktadır (Çarıklı, 1967; 113-115; Tansel II, 1973, 59-60).

İkinci Balıkesir Kongresi; “Karesi (Balıkesir), Saruhan (Manisa) ve yakın çevresinde gerek idarî, malî ve gerekse askerî bakımlardan son derece etkili bir örgütlenmeye gitmiş ve adeta yerel bir hükümet gibi görev yapmıştır” (Albayrak, 1988;137). Yine bu kongre, kısa bir zaman dilimi içinde çok geniş bir alanın merkezi

olmayı başarmış, Kuzey-Batı Anadolu'daki ulusal örgütleri bir çatı altında birleştirmiştir (Albayrak, 1998;139).

Kongre sonunda; Halifelik, Sadrazamlık makamları ile Padişah ve Halifeye bağlılık bildirilmiş; İngiltere, Amerika, Fransa ve İtalya siyasi temsilciliklerine birer telgraf gönderilmiştir (İlgürel,1999; 105-108). Bu telgraflarda kongrenin ve ulusal hareketin amaçları açıklanmıştır.

a.3) Üçüncü Balıkesir Kongresi: (16-22 Eylül 1919)

Üçüncü Balıkesir Kongresi, Sivas Kongresi'nden beş gün sonra toplanmıştır. Kongre Başkanlığı'na yine Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey seçilmiştir. Kongre, Yunan saldırılarının giderek arttığı, İngiliz Generali Milne'nin, Kuva-yı Milliye'yi tehdit ettiği bir dönemde toplanarak, askerî, idarî ve malî konularda alınması gereken önlemleri ele almıştır. Kongrenin ikinci gününde Hacim Muhittin Bey, Fransız Yüzbaşı Mösyö Leksa ve Tercümanı Richard ile bir görüşme yapmıştır (Çarıklı, 1967;58; Bayar, 1969; 2292-2293).

Üçüncü Balıkesir Kongresi'nde; Ayvalık, Akhisar ve Soma Cephe Komutanlıkları için seçimler yapılmıştır. Bu seçimler sonucunda, Ayvalık Cephe Komutanlığı'na Mehmet Bey, Akhisar Cephe Komutanlığı'na Emin Bey, Soma Cephe Komutanlığı'na ise Celâl (Bayar) Bey seçilmişlerdir (Çarıklı, 1967; 60).

Menzil Müfettişliği için yapılan seçimler sonucunda ise; Burhaniye Menzil Müfettişliği'ne Mehmet Fevzi Bey, Soma Menzil Müfettişliği'ne Abdülğafur Efendi, Akhisar Menzil Müfettişliği'ne Azmi Bey seçilmişlerdir. Kongre; Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın toplamayı planladığı Büyük Anadolu Kongresi'ne delege gönderilmesi isteğini önce onaylamamış, daha sonra ise her "*Kaza'nın suret-i hususiyede seçim yapması*" yolunda bir tavsiye kararı almıştır (Çarıklı, 1967; 61-66). Bu karar bile, Batı Anadolu kongrelerinin ne denli demokratik bir yöntemle çalıştığını açıkça ortaya koymaktadır.

Bu Kongre, Sivas Kongresi'nden sonra toplandığı için, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Çünkü, Sivas Kongresi Anadolu ve Rumeli'deki bütün ulusal cemiyetleri "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*"nin çatı altında topladığını karara

bağlayıp ilan etmişti. O tarihten sonra yapılan kongreler, Anadolu ve Rumeli'deki ulusal örgütler arasında tam bir iş birliğinin var olmadığı düşüncesini yaratacağı gerekçesiyle, Mustafa Kemal tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bu nedendir ki Mustafa Kemal, 14 Ekim 1919 tarihinde, 20.'nci Kolordu Komutanı General Ali Fuat (Cebesoy), Albay Kâzım (Özalp) ve Albay Bekir Sami (Günsav) Beylere gönderdiği telgrafta bu kongrenin toplanmasını eleştirerek; “*Sivas Kongresi kararlarından haberleri olmadığı anlaşılan bazı millî güçlerin doğrudan doğruya Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi ile ilişki kurmalarını...*” istemiştir (Atatürk, 1989; 1573; Çarıklı, 1967; 90).

Kongre Başkanı Hacim Muhittin Bey de 14. Kolordu Komutanı Kâzım Bey'e gönderdiği yanıt telgrafında, Mustafa Kemal'in kendilerine yeteri kadar güvenmemesinden üzüntü duyduğunu belirterek;

“Yunanlılar karşısında her türlü müşkilât (zorluklara) ve mevânie (engellere) karşın vatanımızı kurtarmak için çalışan biz âcizler, daha asıl ve büyük gayeleri takip eden Şark hareketini daima tebci ve takdis ettik (saygı duyduk ve yücelttik). Ve o muhiti(cevreyi) bir büyük kardeş tanıdık. Hiç birimizin aklına en ufak bir fikirî ihtilâf (düşünsel ayrılık) bile câri olmadı ve olamaz (gelmedi gelemez)” (İlgürel, 1999; 137).

diyerek biraz da alçak gönüllülük göstermiştir.

Kısaca söylemek gerekirse; Üçüncü Balıkesir Kongresi, Batı Anadolu'daki ulusal örgütlenme açısından öncekilere göre daha ileri bir adım olmuş, Kuva-yı Milliye direnişinin devam ettirilmesi konusunda üzerine düşeni yerine getirmiştir.

a.4) Dördüncü Balıkesir Kongresi (19-30 Kasım 1919)

Dördüncü Balıkesir Kongresi, Küçük Asya İşgal Kuvvetleri Komutanı İngiliz General Milne'nin 2 Kasım 1919 tarihinde, kendi adıyla bilinen hattı belirlediği ve Yunan saldırılarının daha da arttığı bir dönemde toplanmıştır.

Kongrenin; bütün bu olumsuzlukların yanı sıra; İstanbul Hükümeti ve İngilizlerin yardımıyla Batı Anadolu'daki Kuva-yı Milliye'yi ortadan kaldırmak amacıyla, Emekli Jandarma Binbaşı Ahmet Anzavur Komutası altında kurulan Kuva-yı İnzibatiye'nin, ulusal güçlere karşı harekete geçirildiği bir dönemde toplandığı da dikkate alınır, kongrenin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Bu Kongre Başkanlığı'na bir defa daha Hacim Muhittin Bey seçilmiş ve bu kongrede, Batı Anadolu'da kullanılmakta olan “*Redd-i İlhak Cemiyeti*” adının, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'in uyarısı sonrasında, “*Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” olarak kabul edilmesi yolunda bir karar alındığı anlaşılmaktadır (Özalp, 1971;137).

Ayrıca bu kongrenin 19 Kasım 1919 tarihli oturumunda, Heyet-i Merkeziye Üyeliklerine seçim yapılmış bu üyeliklere; Gönen Belediye Başkanı Osman Bey, Akbaş Kahramanı Köprülülü Hamdi Bey, Mehmet Vehbi (Bolak), Vâsıf (Çınar) ve Hulusi Beyler seçilmişlerdir (Albayrak, 1998; 175).

Bu kongre sonrasında, 25 Kasım 1919 tarihinde ise, bölgenin ileri gelen askeri simalarından Albay Kâzım (Özalp) ile Albay Refet (Bele) Beyler ile Heyet-i Merkeziye üyelerinin katılımıyla, Ulusal Cephelerin durumu konusunda bir toplantı yapılmıştır. Albay Refet Bey'in, Heyet-i Temsiliye ile Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi arasında arabuluculuk görevini üstlendiği anlaşılmaktadır (Selek, 1982; 564). 28 Kasım Cuma günü yapılan mitingde bir konuşma yapan Vehbi (Bolak) Bey, işgalin yarattığı haksızlıklardan söz ederek; “*Yunan İzmir'de kalırsa Anadolu'da hiçbir ferdin yaşamasına imkân yoktur. Biz, hakkımızı silâhla müdafaya azmettiğimiz içindir ki, İzmir'in Türk kalacağına iman ediyoruz...*” (Tanör, 1992;68-69).

Kongreden sonra merkezini Ankara'ya taşıyan Temsilciler Kurulu Başkanı Mustafa Kemal (Atatürk), 31 Aralık 1919 tarihinde, Balıkesir'de bulunan Kâzım Bey'e ve bölge ile ilgili öteki Kuva-yı Milliye yanlısı komutanlara gönderdiği telgrafta; Yunanlıların İzmir'i boşaltmaları konusunda Paris Barış Konferansı'nın karar vermesi durumunda bile; Yunanlıların bölgede bir ordu kurarak işgale devam edebilecekleri, bu durumda işgalci güçlerin yalnızca Kuva-yı Milliye tarafından bölgeden çıkarılmasının zor olacağından söz ederek; 14. ve 12. Kolorduların İstanbul hükümeti ile ilişkilerini keserek, Kuva-yı Milliye gibi hareket etmeleri, bu güçlerin cephe gerisindeki güçlerle de işbirliğine gitmelerini, bu güçlerin seferberlik halinde tutulmalarını, güçlendirilmelerini ve eksikliklerinin giderilmesini istemiştir (Atatürk, 1972; 152-153).

Mustafa Kemal, ancak bu önlemler sayesinde işgalci Yunan ordusunun bölgeden çıkarılabileceğine inanmakta idi. Bu açıdan bakıldığında Dördüncü Balıkesir Kongresi'nin önemi daha belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır.

a.5) Beşinci Balıkesir Kongresi (10-22 Mart 1920):

Bu kongre öncesinde Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi ile Heyet-i Temsiliye arasında tam bir iş birliği sağlanmış ve Amasya Protokolü uyarınca, Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk örgütleri 1919 yılında İstanbul meclisi için yapılan genel yapılan seçimlere katılarak, önemli bir başarı elde etmişlerdi. Bu seçimlerde Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi içinde yer alan kişilerin çoğu, İstanbul Meclis-i Mebusanı'na milletvekili seçilmişlerdir. Bu milletvekillerinin çoğunun başta Hacim Muhittin Bey olmak üzere, önemli bir bölümü de artık merkezini Ankara'ya taşımış bulunan Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeler yaptıktan sonra, Meclisi-i Mebusan'a katılmak üzere İstanbul'a hareket ettikleri anlaşılmaktadır (Atatürk, 1986; 451).

Bu arada Ahmet Anzavur, 16 Şubat 1920 tarihinde, ikinci defa ayaklanarak, Biga'yı işgal etmiştir. Yunan güçleri de bu karışıklıktan yararlanarak, 3 Mart 1920 tarihinde Bozdoğan ve Gölcük Yaylası'nı ele geçirmişlerdir (Kocatürk, 1988; 135).

İşte Beşinci Balıkesir Kongresi, bu önemli gelişmeleri görüşmek ve yarattığı sorunlara çözüm aramak amacıyla toplanmıştır.

Beşinci Balıkesir Kongresi'nde; toplam 34 merkezden katılan 51 delege bir araya gelmişlerdir (Albayrak, 1998 ;173-175). Kongre Başkanlığı'na, Hacim Muhittin Bey milletvekili olarak İstanbul'da Meclis-i Mebusan'da bulunduğu için, Uşak delegesi İbrahim (Tahtakılıç) Bey seçilmiştir. Kongre toplantı halindeyken, Başkent İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından “*resmen işgal edildiği*” haberi gelmiştir. Bu haberin ardından, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'in 19 Mart 1920 tarihinde, Ankara'da toplanması planlanan ulusal meclis için yurt genelinde bir an önce seçim yapılarak, seçilen milletvekillerinin en kısa sürede Ankara'ya gelmeleri ve bu meclise katılmaları konusundaki bildirisini, kongre üyeleri tarafından olumlu karşılanmıştır (Albayrak, 1998 ;175).

Beşinci Balıkesir Kongresi; Ayvalık, Soma, Akhisar ve İvrindi Menzil Müfettişlikleri için seçim yaparak, Heyet-i Merkeziyeler'in görev ve yetkilerini yeniden belirlemiştir. Bu kongrede, Ayvalık, Bergama, Soma ve Akhisar Cepheleleri'nin askeri güçlerinde de yeni düzenlemelere gidilmiş ve

Heyet-i Merkeziyeler'in malî kaynakları ile savaşıclara ödenecek aylıkların miktarı da yeniden belirlenmiştir (Apak, 1990; 119-122).

Beşinci Balıkesir Kongresi, Kuzey-Batı Anadolu'da daha düzenli bir yerel yönetim kurulmasını sağlayarak, Kuva-yı Milliye'nin başarılı olmasında önemli rol oynamıştır. Bütün bunlara ek olarak Beşinci Balıkesir Kongresi, 1919 genel seçimlerinde Heyet-i Milliyeler'de görev yapan kişilerin seçilerek, önce İstanbul Meclisine, daha sonra da Ankara'da açılan Ulusal Meclise gönderilmelerinde etkili olmuştur. Bu milletvekilleri arasında; başta hacim Muhittin (Çarıklı) Bey olmak üzere, Abdülğafur Efendi, Hasan Basri Bey, İbrahim Bey, Kâzım (Özalp) Bey, Mehmet Vehbi (Bolak) Bey yer almışlardır (TBMM, Albümü, 1945; 42-43).

b. Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)

Kaymakam Bezmi Nusret (Kaygusuz) Bey Alaşehir'de ilk ulusal örgütün Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti adı ile kurulmasını önermiş ve bu düşüncesini Belediye Başkanı Galib Bey'e açıklamış, Galib Bey de Mütevellizade Akif Bey ile bu konuyu görüşerek, örgütün adının Alaşehir Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti olmasına karar verilmiştir (Konukçu, 2000; 47).

İzmir'in işgalinden sonra Alaşehir'e gelen Albay Bekir Sami (Günsav) Bey de halkı işgale karşı direnmeye çağırılmış ve bu işgalin bir paylaşımın başlangıcı olduğunu söyleyerek, “*Buna boyun eğmek, vatanın diğer kısımlarının da işgalinin mümkün olacağı fikrini gösterir ve muhterislere vatanın çiğnenmesi için ümit verir*” şeklinde uyarılarda bulunmuştu (Gürler, 1994; 89).

Alaşehir Kongresi, Yunan saldırılarının giderek arttığı bir zamanda bölgedeki gelişmeleri ele almak, bu işgalin yarattığı sorunlara çözüm aramak ve Batı Anadolu'daki ulusal güçler arasında iş birliğini sağlamak amacıyla, 16 Ağustos 1919 tarihinde, Alaşehir eşrafından Hüseyinpaşazade Mustafa Bey'in konağında toplanmış, daha sonra toplantılarına Fevziye İlkokulu'nda devam etmiştir (Albayrak, 1998;140). Bu kongreye 20 kaza merkezi ile üç bucaktan, Heyet-i Merkeziyeler tarafından seçilen delegelerin yanı sıra, Cephe Komutanlarının da yer aldığı toplam 44 temsilci katılmıştır (Turan, 1991;282). Kongre Başkanlığına Hacim Muhittin Bey seçilmiş olup, bu kongrede bütünüyle eşrafın ve öteki sivililerin çoğunluğu oluşturduğu anlaşılmaktadır. Kongre Başkanı Hacim Muhittin Bey,

kongrede yaptığı konuşmada kendilerine yöneltilen “İttihatçılık” iddialarını reddetmiş, “Burada İttihatçı, Hürriyet İtilâfçı, Ahrarcı, ne varsa bir kitle halinde vatanın istiblâsı (kurtarılması) gayesinde” oldukları belirterek;

“Yaptıkları savaşımın bir ‘çetecilik olmayıp, muntazam teşkilâta malik (düzenli örgüte sahip) millî bir ordu ve gayesi Yunanlıların tardına (çıkarılmasına) dair olduğudur. Bu ciheti tesbit edelim. Kongrece de esasen gerek firkaçılık ve gerek mesalik-i saire (izlenen öteki yöntemlerin) ve gerekse çeteciliğin merdud olduğu (reddedildiği) arz edilmiştir” (Çarıklı, 1967;132) diyerek bir defa ‘çetecilik’ iftiralarını reddetmiştir.

Kongrenin ilk gününde Padişaha gönderilen bağlılık mektubunda bölgede yapılan kongrelerin amacı şöyle ifade edilmiştir:

“Alaşehir’de yaptığımız kongrenin amaçları yalnızca (Yunan) askerlerinin saldırılarına son vermek ve vilayetimizden atılması gibi yurtsever amaca yönelik olup, yapılan kötülükler ve zulümlerden doğan üzüntü nedeniyle, zorunluluktan kaynaklanan bir vatan savunmasından ibarettir” denilerek, Padişaha bağlılık ifade edilmiştir (Çarıklı, 1967;149-150).

Alaşehir Kongresi’nin engellenmesi için, İstanbul Hükümeti Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa, 61’nci Tümen Komutanı Albay Kâzım (Özalp) Bey’e emir vermişse de bu emir, Kâzım Bey tarafından yerine getirilmemiştir. Ayrıca bu kongrenin engellenmesi için General Milne’nin çabaları da boşa gitmiştir (Albayrak, 1998; 142-143).

Kongre, 18 Ağustos’ta Sadrazam Damat Ferid’e gönderdiği bir telgrafta da kongrenin, Yunanistan’ın her türlü hukuk kurallarını ihlal ederek, bölgede yaptığı işgal ve işkencelere karşı meydana gelen “galeyan-ı millî”nin bir sonucu olarak toplandığı ifade edilmiştir (Çarıklı, 1967;149). Bu telgraftan da anlaşılacağı gibi, Alaşehir Kongresi’ne katılanlar hükümete karşı “bir sempati duymamakta” idiler (Tansel II, 1973;62).

Kongre, 21 Ağustos 1919 tarihli oturumunda kabul ettiği bir kararı ile;

“Eğer, bu işgal lüzum-u askeriye binaen olsa idi veya öyle telakki edilseydi ve işbu keyfiyeti İngiliz, Fransız veya Amerikalılar tarafından vuku bulsaydı kimse ses çıkarmayacaktı” (Çarıklı, 1967;170) denilerek, bölgenin Yunanistan tarafından işgal edilmesinin kesinlikle kabul olunamayacağı, ancak “İngiltere,

Fransa veya Amerika'nın geçici bir işgalinin” benimsenebileceğini bir defa daha ortaya konulmuş oluyordu. Kongrenin bu anlayışı ile her türlü işgale karşı çıkan Erzurum ve Sivas Kongrelerinden ayrıldığı anlaşılmaktadır (Albayrak, 1998;140-143).

Alaşehir Kongresi'nde, Batı Anadolu'daki Heyet-i Milliyeler'in birleştirilmesi konusunda önemli kararlar alınarak, bir Harekât-ı Milliye Teşkilât Talimatnamesi ile Cephe Teşkilat Kadrosu Talimatnamesi hazırlanmış ve bu talimatnamelerde, Heyet-i Merkeziyeler ile Menzil Müfettişliklerinin görev ve yetkileri belirlenmiştir. Bu talimatnameler ile Cephe ve Cephe gerisi işlerinin birbirinden ayrılması, cephede görev yapan komutanların cephe gerisindeki işlere; cephe gerisindeki yetkililerin de cephe işlerine karışmamaları üzerinde uzlaşma sağlanmıştır. Bu kongrede, Heyet-i Merkeziye üyeliklerine her Kazadan birer kişi olmak üzere, yedi üyenin seçilmesi, Heyet-i Merkeziyeler'in yeterince personel çalıştırabilmeleri, her Kazanın kendi payına düşen malî katkısı her ay düzenli olarak Heyet-i Merkeziye'ye ulaştırması ve bu Heyetin, ulusal örgütün en yetkili yönetim organı olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca bu kongrede, Heyet-i Merkeziye üyeleri başta olmak üzere, görev yapan Kuva-yı Milliyeciler'in aylıklarının miktarı ayrıntılı şekilde belirlenmiş, bu konularda önemli kararlar alınmış, Ayvalık, Soma ve Akhisar'da birer tane olmak üzere üç “*Menzil Müfettişliği*”nin kurulması uygun bulunmuştur (Çarıklı, 1967;179-180).

Alaşehir Kongresi'nde, her Kazada; “*Levazım*”, “*Mâliye*”, “*İdarî Teşkilat*”, olmak üzere üç şubenin kurulmasına da karar verilmiştir. Bu kongrede; cephelerde görev yapacak Alay Komutanlarının ulusal/yerel Kongreler tarafından, Tabur ve Bölük Komutanlarının da Heyet-i Milliyelerin 2 /3 gizli oyları ile seçilmesi ve bunların bölge eşrafından veya ileri gelenlerinden olması yolundaki kararları da bu kongrenin ne denli demokratik hareket ettiği ve sivil kişilere önem verdiğinin kanıtları arasında gösterilebilir. Alaşehir Kongresi'nde, işlevi bakımından Erzurum Kongresi'nde oluşturulan Heyet-i Temsiliye'ye benzer bir üst yürütme kurulu kurulmuş, bu yönetim organına “*Encümen-i Müdürân (Müdürler Kurulu)*” denilerek, bu kurulun yetki ve sorumluluklarını belirleyen bir de talimatname hazırlanmıştır. Bu Encümen'in merkezinin, Nazilli ve Balıkesir Cephelerinin tam ortasında olmasından dolayı, Alaşehir'de yer alması uygun görülmüştür (Albayrak, 1998;153). Müdürler Kurulu'nun, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde seçilen Temsilciler Kurulu'na benzediği söylenebilir (Turan, 1991;283).

Kongre, Yunan işgalcilerinin bölgede yaptıkları kötülükleri anlatan bir raporu, çalışmalarını İzmir’de sürdürmekte olan Tahkikat Komisyonu’na iletilmesine, Şehit ve Gazi ailelerine yardımda bulunulmasına, İstanbul ile ilişkilerin bütünüyle koparılmasına, Padişah ve Halife’ye bağlılığın bildirilmesine karar vermiştir (Çarıklı, 1967;206-208).

Alaşehir Kongresi, bütün bu kararların yanı sıra; Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın, 4 Eylül’de toplanması planlanan Sivas Kongresi’ne delege gönderilmesi yolundaki isteğini de; “*Sivas’ta toplanması öngörülen kongrenin de yerel bir kongre olduğu görüşünün ağır basması*” yüzünden uygun bulmamıştır (Çarıklı, 1967; 179-180).

Mustafa Kemal Paşa ise, 24 Ağustos 1919 tarihinde, 20’nci Kolordu Komutanı General Ali Fuad (Cebesoy) Paşa aracılığıyla Alaşehir Kongresi’ne bir kutlama telgrafı göndermiştir. Mustafa Kemal (Atatürk) telgrafında;

“Alaşehir’deki içtimaa(toplantı) bütün vilâyat-ı şarkıye (doğu illeri) halkı üzerinde pek samimi bir tesir uyandırmaktadır. Esasen İzmir için kalbi kan ağlayan bura halkı, bu teşebbüse bütün ruh ve mevcudiyetiyle müzahirdir (yardımcıdır) “ diyerek, kongreye katılanları kutlamıştır (Atatürk, 1972 ; 62).

Hacim Muhittin Bey de bu telgrafa şöyle yanıt vermiştir;

“Şark’tan Garb’a doğru tevessü eden teşkilât-ı vatanperveranelerile (Doğudan Batıya doğru yayılan vatansever örgütümüz ile), Garp’ten Şark’a tevessü edecek Teşkilât-ı naçizanemizin (Batıdan Doğu’ya doğru yayılacak olan önemsiz örgütümüzün) birleştiği gün, gayesi istihlâs-ı vatana ma’tuf olan teşebbüsât-ı vatanperveranemizin (amacı vatani kurtarmaya yönelik olan girişimlerimizin) en büyük bayramı olacaktır...” (Çarıklı, 1967;47-48).

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile Hacim Muhittin Bey arasındaki karşılıklı bu telgraflar, o günlerin duygusal, dayanışmacı ve vatansever sıcak ortamını yansıtmaları bakımından da ayrıca büyük bir öneme sahiptir. Bu telgraflar, Doğu-Batı arasındaki birleşmenin de ilk önemli işaretlerinden biri olmuştur.

Alaşehir Kongresi, Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Umum Kumandanlığı için seçimler yapmış ve bu göreve eski İttihatçılardan Emekli Albay Kara Vâsif Bey’in getirilmesini uygun bulmuştur

(Çarıklı, 1967; 200-201). Oysa Sivas Kongresi, 9 Eylül’de yaptığı toplantıda bu göreve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa’yı seçecekti (Atatürk, 1986;227). Bu seçim her iki ulusal kongre arasında tam bir görüş birliği olmadığını ortaya koymak bakımından dikkat çekicidir.

Kongre, 25 Ağustos tarihinde Amerika, İngiltere, İtalya ve Fransa siyasi temsilciliklerine birer mektup göndererek, bölgede Yunan işgalcilerini yaptığı mezalimler anlatılarak, Wilson Prensipleri’nin uygulanmasını istemiştir. Ayrıca Küçük Asya İşgal

Kuvvetleri Komutanı General Milne de bir mektup gönderilerek, Yunan işgalcilerini yarattığı şiddet sonucu göçmen durumuna düşen on binlerce Türk’ün içinde bulunduğu feci durum

Anlatılmıştır (Çarıklı, 1967; 209).

Kısaca söylemek gerekirse Alaşehir Kongresi; “Kadı, Belediye Başkanı, milletvekili, eşraf, din adamı, halk temsilcilerini katıldığı Kongre, İzmir’deki ve Balıkesir’deki toplantılarda alınan kararları kendi bünyesinde toplamış ve geliştirmişti” (Konukçu, 2000;245).

Alaşehir Kongresi, General Ali Fuat Cebesoy’un da özlü bir şekilde dile getirdiği gibi;

“Batı Anadolu’da ayrı ayrı kongreler yapmak ve ayrı ayrı idareler tesis etmek temayülü (eğilimi) vardı. Bu ayrılığı bertaraf etmek, bilahare Sivas Kongresi ile İzmir teşkilât ve Kuvay-ı Milliyesi’ni kolaylıkla anlaşırabilmek ve bu sayede henüz Garbî Anadolu’da tam manasıyla kurulamamış olan millî vahdetin (birliğin) temin noktasından Alaşehir Kongresi’nin ehemmiyeti inkâr edilemez” (Cebesoy, 1953;156).

Sonuç olarak söylemek gerekirse; Alaşehir Kongresi, Batı Anadolu’daki kongreler içinde ayrı bir öneme sahiptir. Tanör’ün de vurguladığı gibi; “Kuzeybatı Anadolu ve güneybatı Anadolu yörelerinde ayrı ayrı yöresel birleşmeler” Alaşehir Kongresi’yle Batı Anadolu’nun birliğine doğru önemli bir adım atılmıştır” (Tanör, 1986; 1139). Bu kongre, Sivas Kongresi’ne benzetilebilir. Kısacası; Alaşehir Kongresi, Batı Anadolu’daki ulusal/yerel direniş örgütlerinin bir araya getirilmesinde ve direnişin örgütlü bir şekilde devam ettirilmesi yolunda tarihsel bir görevi başarıyla yerine getirmiştir (Tansel II, 1973; 66).

c. Nazilli Kongreleri

İzmir'in işgalinde kısa bir süre sonra Yunan işgal kuvvetleri, Nazilli'yi 4 Haziran 1919 tarihinde işgal etmişlerdi. Bu işgale Venizelos, Sarayköy çevresinde 19 topla takviye edilmiş 12.000 kişilik bir Türk kuvvetinin toplanmış olduğu gerekçe göstermişti (Turan, 2006; 173).

Ancak bu işgal uzun sürmemiş, Yunan işgal taburu, Kuva-yı Milliye güçlerinin kenti kurtarmak için bir saldırı hazırlığında olduğu yolunda haber alınca, 20 Haziran'da kenti boşaltmaya başlamıştı (Turan, 2006;175).

Bu boşaltmaya Yunan Başbakanı Venizelos büyük tepki göstermiş, Yunan İşgal Kuvvetleri Komutanı'na gönderdiği emirde, sözü edilen olayda başarısızlığı görülen subayların derhal ordudan çıkarılmalarını emretmişti (Gökbel, 1964; 343).

Ayrıca Venizelos, Paris'teki görüşmeleri sırasında da bir an önce bütün Batı Anadolu'nun kendilerinin denetimi altına verilmesini sağlamak için, diplomatik manevralarına hız vermiş ve Fransa Başbakanı Clémenceau'ya, Türkler'in bölgede büyük bir saldırı hazırlığı içinde olduklarını, bu amaçla da sayısı 300.000'i bulan büyük bir direniş gücü topladıklarını iddia etmişti (Kitsikis, 1963;212). Yunan Başbakanı'nın bu iddiasının doğru olmadığı bir gerçektir, ancak bir başka gerçek de Kuva-yı Milliye'nin, üstün Yunan güçleri karşısında hiç boyun eğmeye niyetli olmadığı idi. Kuva-yı Milliye'nin Nazilli'de kazandığı bu başarısı halka büyük moral vermiş, Kuva-yı Milliye'nin başarılarının devamı için, daha da güçlendirilmesi gerekliliği anlaşılmıştır. Başka bir deyişle, Nazilli'yi Yunan işgaline karşı savunmak ve bu konuda yapılması gerekenleri görüşmek amacıyla Nazilli'de bir kongre toplanmasına karar verilmiştir.

c. 1) Birinci Nazilli Kongresi (6-9 Ağustos 1919)

Birinci Nazilli Kongresi, Cemiyetler Kanunu'na uygun olarak, 6 Ağustos 1919 tarihinde toplanmıştır. Karacasu temsilcisi Mustafa Talat Efendi Kongre Başkanlığı'na seçilmiştir. Bu kongreye; Denizli'den Helvacıade Emin, Tavas'dan Şahalzade Mehmet Kemalettin ve Nakip Mehmet Ziya, Acıbadem'den Mehmet Kâmil, Buldan'dan Müderris Hacı Salih, Çal'dan Mehmet Tevfik Efendiler; Nazilli'den Zühtü, Karacasu'dan Mehmet Lütfi, Güney'den Eyüp Hilmi, Kadıköy (Babadağ)'dan

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Mehmet Cemal ve Sabri, Gülbeyli'den Mustafa Kâzım, Yeni Pazar'dan Ali, Tavas'tan Hacı Hüseyin ve Mazlum Baba, Bozdoğan'dan Mehmet Bey katılmışlardır (Tunaya, 1952;502).

Kongre, Heyet-i Merkeziye merkezinin Nazilli'de olmasını, Aydın, Antalya, Burdur, Denizli, Isparta ve Muğla gibi illerde ve bu illere bağlı önemli Kazalarda birer şube

açılmasını, bölgede güvenliğin sağlanarak, Yunan işgallerinden doğacak tehlikelere karşı önlemler alınmasını kararlaştırmıştır (Tunaya, 1952;502). Birinci Nazilli Kongresi, “*Güneybatı Anadolu'da yerellikten yöreselliğe geçişi sağlayan*” bir adım olmuştur (Tanör, 1986;1139).

Birinci Nazilli Kongresi'nde, Heyet-i Milliyeler'in daha verimli çalışmasını sağlamak amacıyla iş bölümü yapılmasına karar verilmiştir. Bu iş bölümüne göre;

1. Gönüllü ve Silah Toplama Şubesi,
2. İrşadiye (Bilgilendirme= Propaganda) Şubesi,
3. İstihbarat (Bilgi Toplama) Şubesi,
4. Fedakârlara ve Göçmenlere Yardım Şubesi,
5. Ulaştırma Şubesi,
6. Mübayaa Şubesi (Satın Alma Şubesi),
7. Sağlık Şubesi, olmak üzere yedi ayrı şubenin kurulmasına karar verilmiştir (Gökbel, 1964; 373-374).

Bu kongrede, Heyet-i Milliyeler'in gelir kaynaklarının neler olacağı, alınan kararlara uymayıp keyfi hareket eden Kuva-yı Milliyecilerin cezalandırılması, belirli zamanlarda toplantılar yapılması ve malî konuları denetlemek üzere Müfettişlikler kurulması, kabul edilmiştir. Bu kongrede askeri konular hakkında da kararlar alınmıştır. Bu kararlara göre; cephelere yeterince gönüllü gönderilmesi, bunların işlerinin sağlanması, gönüllülerin terhis ve izin işlemlerinin Kuva-yı Milliye Komutanları tarafından yapılması karara bağlanmıştır (Albayrak, 1998; 112).

Birinci Nazilli Kongresi, Denizli ve Muğla Livalarıyla, Aydın Livası'nın işgal dışı alanlarını kapsamakta idi. Birinci Nazilli Kongresi'nde, Nazilli Genel Merkez olarak belirlenmiş, 45 kişilik bir

Merkez Heyeti seçilmiş ve yerel örgütlenme ile köylere kadar uzanılması amaçlanmıştır (Tekeli-İlkin, 1989; 183).

Kısaca söylemek gerekirse; Birinci Nazilli Kongresi, bölgede işgale karşı ulusal bilincin uyandırılması ve iş birliğini sağlanması konusunda önemli bir adım olmuştur. Buradaki alınan önlemler sayesinde ulusal/yerel güçler, Yunan işgalcilerine karşı başarılı bir direniş göstermişlerdir.

c. 2) İkinci Nazilli Kongresi (19-23 Eylül 1919)

Sivas Kongresi devam ederken, 9 Eylül 1919 tarihinde alınan bir kararla, Anadolu ve Rumeli'deki bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti*” adı altında birleştirildiği ilan edilmiş ve Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Komutanlığına Ali Fuat (Cebesoy) Paşa seçilmişti (Atatürk, 1972; 66). Sivas Kongresi bu kararın ardından artık başka yerlerde kongrelerin toplanmaması yolunda da bir karar almıştı. Sivas Kongresi'nin bu kararına karşın, İkinci Nazilli Kongresi, Sivas Kongresi'nden yedi gün sonra yani 19 Eylül'de 1919 tarihinde toplanmıştır. Bu kongreye, 30 merkezden katılan delegelerin sayısı 52'yi bulmuştur. Kongre Başkanlığı için yapılan seçimler sonucunda; Başkanlığa Denizli delegesi Helvacı zade Mehmet Emin Bey; Başkan Vekilliklerine de; Karacasu'dan Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi; Kâtip üyeliklere ise Çal'dan Mehmet Emin ve Nazilli'den Ömer Lütfi Beyler seçilmişlerdir (Bayar, 1969; 2368; Gökbel, 1964; 375).

Kongrenin toplanma amacı; bölgedeki Kuva-yı Milliye'nin daha düzenli ve güçlü hale getirilmesi amacına yönelikti. Kongrenin; Sivas Kongresi'nde alınan, “*Damat Ferit Hükümeti istifa etmezse, İstanbul ile ilişkilerin kesilmesi*” yolundaki kararını tanımadığını açıklaması, İstanbul Hükümeti ile ilişkilerini koparmak istemediği anlamına geliyordu. Bu karar, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır (Aydinel, 1990; 271; Albayrak, 1998; 117).

İkinci Nazilli Kongresi, Alaşehir Kongresi'nde alınan bütün kararları benimsediğini ilan etmiş, bedelli askerlik ücretinin kişi başına 50 lira olmasına ve bölgenin başka yerlerinde de şubeler açılmasını karar vermiş, Heyet-i Merkeziye görevlilerinin aylıklarını belirlemiş ve bir “*Siyasi Encümen*” kurulmasını öngörmüştür. Kongre yayınladığı bildiriye; “*Millî Savaş'm, Yunan işgalcilerinin Anadolu'dan*

bütünüyle atılncaya kadar süreceğini “ kabul ve ilan etmiştir. Ayrıca alınan kararlardan uygulamada daha düzenli ve verimli sonuçlar alınmasını sağlamak amacıyla, bir “*Redd-i İlhak Harekât-ı Milliye Heyet-i Merkeziyesi Dahili Nizamnamesi*“ adı altında bir iç yönetmelik hazırlamıştır (Tekeli- İlkin, 1989; 221).

Kongre kararları doğrultusunda kurulan Redd-i İlhak Aydın ve Havalisi Heyet-i Merkeziyesi kendi içinde, altı şubeye ayrılarak, iş bölümü yapmayı uygun görmüştür.

Bu şubeler;

1. Mâliye (Ekonomi), 2. Levazım (Donatım), 3. Teşkilât (Örgütlenme), 4. İstihbarat (Bilgi Toplama), 5. Sıhhiye (Sağlık), 6. Teftişat (Denetleme) şubeleridir.

Kongre, Heyet-i Merkeziye Başkanı'nın gizli oyla seçilmesini, şubelerin Heyet-i Merkeziye tarafından denetlenmesini ve görevlerini kötüye kullananların üyelikten çıkarılmasını da karara bağlamıştır (Albayrak, 1998; 117).

Nazilli Heyet-i Merkeziyesi Başkanı Ömer Bey, 3 Kasım 1919 tarihinde, İşgal Kuvvetleri Komutanı İngiliz General Milne'ye bir telgraf göndererek, Yunanlıların bölgedeki Türk halkına yaptığı “*mezalim*” anlatmış ve “*İngiltere'nin büyüklüğüne yaraşır bir şekilde adil davranılmasını*” istemiştir (Gökbel, 1964;376). Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nin, TBMM açıldıktan sonra da bir süre daha çalışmalarına devam ettiği ve 4 Temmuz 1920 tarihinde çalışmalarına son verdiği anlaşılmaktadır.

d. Afyonkarahisar Kongresi ve Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi'nin TBMM'ne Katılması (2 Ağustos 1920)

Afyonkarahisar Kongresi, Batı Anadolu Kongreleri arasında en az bilgiye sahip olduğumuz kongre olmakla birlikte, önemli bir kongredir. TBMM açıldıktan sonra, 2 Ağustos 1920 tarihinde Afyonkarahisar'da toplanan bu kongreye, TBMM Başkanı Mustafa Kemal (Atatürk) katılmış ve kongrenin açılış konuşmasını yapmıştır (TBMM, 1985;120).

Bu kongrede, Batı Anadolu'daki bütün ulusal örgütlerin, artık TBMM'ne bağlı olduklarının “*kabul ve tesbit edilmesi*”, kongrenin aldığı en önemli karardır. Bu kongre, Batı Anadolu'da toplanan son kongre olması nedeniyle de ayrı bir öneme sahiptir.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal (Atatürk), kongrede yaptığı konuşmada şu açıklamada bulunmuştur;

“Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkezîyeleri, son Bakanlar Kurulu kararlarıyla yönetici memurların emirleri altında görev yapacaklardır. Görevleri ülke savunması konusunda sorumlu komutanların kendilerine rica edecekleri işleri kolaylaştırmak (olduğu) ve temelde düşünceleri alınmak suretiyle kabul edildi “ (TBMM, 1985;120).

Mustafa Kemal'in bu konuşmasından da kolaylıkla anlaşılacağı gibi, Afyonkarahisar Kongresi'nde, Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkezîyeleri'nin, TBMM'ne ve bu Meclisin askerî ve sivil yetkililerine bağlı olması konusu dile getirilmiş ve bu öneri kongre tarafından da uygun bulunmuştur (TBMM, 1985;120).

Afyonkarahisar Kongresi, Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi ile TBMM'ni birleştiren son kongre olmuş ve böylelikle, daha öncesinde Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile Alaşehir Kongresi Başkanı Hacim Muhittin Bey'in, Doğu ile Batı'yı birleştirerek “vatanın kurtarılması yolunda” son önemli bir adım daha atılmıştır. Bu birleşmenin ardından, Batı Anadolu'daki Ulusal merkezlerin sahip oldukları mal varlıkları ve donanımları TBMM'ne devredilmiştir (Albayrak, 1998; 199-200). TBMM'nin düzenli orduya geçilmesi ve 24/25 Haziran 1920 tarihinde Batı Cephesi'ni kurma kararıyla birlikte, bu Cephe Komutanlığına yeniden Ali Fuat (Cebesoy) Paşa atanmış (Kocatürk, a.g.e., s.176) böylelikle Batı Anadolu'da düzenli ordu kurularak yeni bir döneme geçilmiştir. Ancak düzenli ordunun güçlendirilmesine kadar, Kuva-yı Milliyeciler bir süre daha görevlerine devam etmişlerdir.

Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi içinde görev alanlardan aşağıdaki kişiler milletvekili seçilerek, TBMM'ne katılmışlardır:

Aydın'dan; Câmi (Baykut), Tahsin (San), Dr. Mazhar (Germen) Beylerle; Ahmet Şükrü (Eryılmaz), Mehmet Emin (Arkut), Esat (İleri) Efendiler.

Biga'dan; Ahmet, Hafız Hamdi (Dumrul), Mehmed (Dinç) Beyler.

Denizli'den; Hakkı Behiç (Bayiç), Mustafa (Tavaslıoğlu), Necip Ali (Buldanlıoğlu), Belevli Yusuf (Başkaya) Beylerle; Mazlum Baba (Babalım) Efendi.

İzmir'den; Mahmut Esat (Bozkurt), Enver (Tekand), Refet (Bele), Tahsin (Uzer), Yunus Nadi

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

(Abalıoğlu), Mustafa (BENĞİsu) Beylerle; Hacı Süleyman (Bilgen) Efendi.

Karahisar-ı Sahip'ten (Afyonkarahisar); Ömer Lütfi (Argeşo), Hulûsi (Kutluoğlu), Mehmet Şükrü (Koç), Ali (Çetinkaya) Beylerle; Halil Hilmi (Bozca), Mustafa Hulûsi (Çalgüner), Nebil (Yurter), İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendiler.

Karesi (Balıkesir)'den; Hacim Muhittin (Çarıklı), İbrahim (Yörük), Kâzım (Özalp), Hasan Basri (Çantay), Mehmet Vehbi (Bolak) Beyler ile Abdülgafur (İştan)Efendi.

Saruhan (Manisa)'dan; Mustafa Necati (Uğural), İbrahim Süreyya (Yiğit), Refik Şevket (İnce), Mahmut Celâl (Bayar), Avni (Zaimler), Reşat (Kayalı), İsmail Hakkı (Çallı), Ömer Lütfi (Ünlü) Beyler olmak üzere, 43 milletvekilinin TBMM'de görev aldığı anlaşılmaktadır (Demirel, 1994;120-133).

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan işgal olayları, öncelikle ulusal örgütlerin bir an önce kurulmasını ve örgütlü bir savaşım verilmesi zorunluluğunu gündeme getirmiştir. Bu amacı sağlayabilmek için, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ulusal örgütler kurulmaya başlanmış ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın “Çoban Ateşleri”ne benzettiği bu kıvılcımların birleşmesinden de Türk Kurtuluş Savaşı doğmuştur.

Bu ulusal/yerel örgütlerden ilki, Batı Anadolu'nun Yunan işgal tehlikesine karşı İzmir'de kurulan İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti olup, bunu daha sonra öteki yerlerde kurulanlar izlemiştir. Batı Anadolu'daki direniş örgütlerini kuran ve yönetenlerin büyük çoğunluğunu eski İttihatçıların meydana getirdiğini anlamaktayız ki, bu durum İzmir'de de farklı değildir. Bu ortak nokta bize, kendilerini Büyük Savaş'taki yenilgiden sorumlu tutan İttihatçıların, ateş hattından çekilmemekte ısrarlı davrandıklarını ve ne pahasına olursa olsun, Türk Ulusu'nun varlığını sürdürmesini sağlamaya kararlı olduklarını göstermektedir.

Başta İzmir olmak üzere, Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye düşüncesi ulusal örgütlerin kurulmasıyla başlamış, 6 Kasım 1918 tarihinde İzmir'de kurulan İMHOC'nin, 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında İzmir'de Büyük Müdafaa-i Hukuk Kongresi'ni düzenlemesiyle, Batı Anadolu'daki direniş örgütlü bir sürece girmiştir. Bu kongrenin ardından, İzmir işgal olunduğu için, Batı

Anadolu'daki Kongrelerin İzmir dışındaki kentlerde toplanması zorunlu hale gelmiştir. Batı Anadolu'da 1919-1920 tarihleri arasında toplam dokuz ulusal/yerel kongre toplanmıştır. Bu kongrelerden beşi Balıkesir'de, ikisi Nazilli'de, biri de Alaşehir'de toplanmıştır.

Batı Anadolu Heyet-i Milliyeleri'nin, Yunan işgaline karşı verdikleri örgütlü direniş/savaş, kısa sürede başarılı sonuçlar vermiş, teknik ve insan gücü bakımından üstün Yunan kuvvetleri kimi zaman yenilerek, geri çekilmek durumunda kalmışlardır. Bu başarıda, başta sivil aydınlar ve eşraf olmak üzere, Batı Anadolu'da yaşayan Türk halkının örgütlü direnişe destek vermesi bu süreç ve başarıda önemli rol oynamıştır.

Batı Anadolu Kongrelerinde, bölgede üç büyük cephenin kurulması, bunların silah, insan gücü, savaşanların donanımlarının sağlanması, Şehit ve Gazi ailelerine yardım edilmesi, göçmenlerin sorunlarının çözülmesi, idarî, malî ve askeri konularda her türlü önlemlerin alınması konusundaki kararlar, bu kongrelerde görüşülerek çözüme bağlanmıştır. Batı Anadolu Kongreleri bu nitelikleriyle demokratik- yerel bir hükümet gibi çalışarak, bu çalışmalarında başarılı olmuşlardır. Kuva-yı Milliye'nin başarısını bu örgütlü çalışmada aramak yerinde olacaktır.

Batı Anadolu Heyet-i Merkeziyesi içinde ön plana çıkan yine eski İttihatçılar'dan Karesi (Balıkesir) Mutasarrıfı Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey olmuştur. Hacim Muhittin Bey ile Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal (Atatürk) arasında Alaşehir Kongresi sırasında başlayan ilişkiler, kısa bir süre sonra Doğu-Batı Anadolu kongreleri arasındaki yakınlaşmayı sağlamış ve İstanbul Meclis-i Mebusan'ı seçimlerinden sonra bu yakınlaşma, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi ile doruk noktasına ulaşmıştır. Bu gelişme, Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasında önemli bir etken olmuştur.

Sonuç olarak söylemek gerekirse; Batı Anadolu Kongreleri, yalnızca Batı Anadolu'da değil, Anadolu'nun öteki yörelerinde de millî uyanışın sağlanmasına öncülük yapmıştır. Batı Anadolu Kongreleri aldığı kararlarla, bunların uygulanmasında gösterdikleri başarılarla, Yunan işgal güçlerinin yaklaşık on üç ay boyunca Anadolu'nun daha iç kısımlarına yayılmamasında önemli bir engel oluşturmuş ve Batı Anadolu başta olmak üzere, Anadolu'nun Türklerden asla alınamayacağını bütün dünyaya kabul ettirmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri:

ATASE, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi.

Kitap Ve Makaleler

Afetinan, A. (1977). *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Aker, M. Ş.(1937). *İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cıdali*. Cilt: I-II, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Yayınları.

Aksoy, Y. (1986). *Bir Kent Bir İnsan*. İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.

Akyüz, Y. (1986). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Albayrak, M. (1991) “Türkiye Büyük Millet Meclisi Öncesinde Heyet-i Temsiliye ile Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi Arasındaki İlişkiler?”. *Atatürk’ün Ölümsüzlüğünü Ellinci Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu (10-11-12- Kasım 1988)*, Bildirileri. Ankara: ODTÜ Basım İşliği. 27-38.

Albayrak, M. (1998). *Millî Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919- 2 Ağustos 1920)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Apak, R. (1990). *İstiklâl Savaşı’nda Batı Cephesi Nasıl Kuruldu*. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Apak, R. (1998). *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arıkan, Z. (1989). *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918- 8 Eylül 1922)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Atatürk, M. K. (1972). *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgrafları*. Cilt: IV. (Haz: Sadi Borak –Utkan Kocatürk). Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Atatürk, G. M. K. (1986). *Nutuk (Söylev)*. Cilt: I (1919-1920). 2.Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Atatürk, G. M. K. (1989). *Nutuk (Söylev)*. Vesikalar/Belgeler III. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Avcıoğlu, D. *Millî Kurtuluş Tarihi. 1838'den 1995'e*. 3.Kitap. 4.Baskı.İstanbul: Tekin Yayınevi.

Aydinel, S. (1990). *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Millîye Harekâtı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bayar, M.C. (1965). *Ben De Yazdım*, Cilt: I. Millî Mücadele'ye Gidiş. 2. Baskı. İstanbul: Baha Matbaası.

Bayar, M.C. (1966). *Ben De Yazdım*. Cilt: III. Millî Mücadele'ye Gidiş. İstanbul: Baha Matbaası.

Bayar, M.C. (1967/a). *Ben De Yazdım*. Cilt: IV. Millî Mücadele'ye Gidiş. İstanbul: Baha Matbaası.

Bayar, M.C. (1967/b). *Ben De Yazdım*. Cilt: V. Millî Mücadele'ye Giriş. İstanbul: Baha Matbaası.

Bayar, M.C. (1968). *Ben De Yazdım*. Cilt: VI. Millî Mücadele'ye Giriş. İstanbul: Baha Matbaası

Bayar, M.C. (1969). *Ben De Yazdım*, Cilt: VII. Millî Mücadele'ye Giriş. İstanbul: Baha Matbaası.

Cebesoy, A.F. (1953). *Millî Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Vatan Neşriyatı.

Çetinkaya, A. (1993). *Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Demirel, A. (1994). *Birinci Meclis'te Mubalefet. İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ergeneli, H. (1984). "Ayvalık Savunması ile İlgili Anılar". *Belleten*, XLVIII/189-190, (Ocak-Nisan 1984). 167-241.

Erim, H. (1948). *Ayvalık Tarihi*, Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O.

Gökbel, A. (1964). *Millî Mücadele'de Aydın*. Aydın: [b.y.y.]

Gürler, H. (1994). *Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami -Günsav-*. Ankara: Genelkurmay Yayınevi.

İlgürel, M. (1999). *Millî Mücadele’de Balıkesir Kongresi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları.

Jaeschke, G. (1971). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*. (Çevr: Cemal Köprülü). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kitsikis, D. (1963). *Yunan Propagandası*. İstanbul: Meydan Neşriyat.

Kocatürk, U. (1988). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Konukçu, E. (2000). *Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Kozanoğlu, Z. (1972). *Ant Adam Osman Nevres “Hasan Tahsin”*. İzmir: İzmir Gazetecilik Cemiyeti Yayınları.

Moralı, N. (1973). *Mütarekede İzmir Olayları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Müftüler, L. (1947). *Millî Mücadele’de Denizli*, Balıkesir: [b.y.y].

Özalp, K. (1971). *Millî Mücadele*. Cilt: I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özkaya, Y. (1994). *Millî Mücadele’de Ege ve Çevresi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Pipinellis, P. (1959). “The Greco-Turkish Feud Revived”. *Foreign Affairs*. 37/2, (Ocak 1959). 307-308.

Selek, S. (1982). *Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*. Cilt: I. 2. Baskı. İstanbul: Örgün Yayınları.

Selek S. (1976). *Anadolu İhtilâli*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Sofuoğlu, A. (1994). *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, (1919-1921)*. Ankara: Genelkurmay Yayınları.

Sonyel, S. R. (1973). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. Cilt: I. Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi’nin Açılışa Kadar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Sonyel, S. R. (1973). *Gizli belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*. Ankara: Türk

Tarih Kurumu Yayınevi.

Taçalan, N. (1970). *Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Tanör, B. (1986). “Millî Mücadele’de Kongreler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 4/36, ss.1137-1150.

Tanör, B. (1992). *Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları 1918-1920*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tansel, S. (1973). *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar II*. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları.

Tekeli, İ.- İlkin S. (1989). *Ege’deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı’na Geçerken Uşak Heyet-i Merkezîyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952)*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

Turan, M. (2006). *Yunan Mezalimi, İzmir, Aydın, Manisa Denizli, 1919-1923*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Turan, Ş. (1991). *Türk Devrim Tarihi*, 1. Kitap: İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Turan, Ş. (1995). *Türk Devrim Tarihi*. 3.Kitap. Birinci Bölüm: Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Turan, Ş. (1967). (Yayına Hazırlayan), *Hacim Muhittin; Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri: Hacim Muhittin Çarıklı’nın Kuva-yı Milliye Hatıraları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Türkeş, Ü. (1973). *Kurtuluş Savaşı’nda Muğla*. İstanbul: [b.y.y].

TBMM, (1945). *TBMM Albümü: I. Dönem. TBMM’nin 25’nci Kuruluş Yılı Dönümünü Anış*. Ankara: TBMM Basımevi.

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (1985). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*. Cilt: I: (24 Nisan - 21 Şubat 1337). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tütenk, A. A. (1949). *Millî Mücadele’de Denizli*. İzmir: [b.y.y].

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2

World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2

Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Umar, B. (1974). *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi. Ankara: Bilgi Yayınevi.

1930 AĞRI İSYANI'NIN BASTIRILMASINDA HAVACILARIN ROLÜ

Davud KAPUCU*
(ORCID: /0000-0002-5278-9846)

Makale Gönderim Tarihi

23 Ekim 2021

Makale Kabul Tarihi

03.12.2021

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Kapucu, D., “1930 Ağrı İsyanı'nın Bastırılmasında Havacıların Rolü”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 2, (2021): 46-74.

APA: Kapucu, D. (2021). “1930 Ağrı İsyanı'nın Bastırılmasında Havacıların Rolü”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 2, : 45-74.

Özet

Türk Millî Mücadelesi bir taraftan işgalci güçlere, diğer taraftan ayrılıkçı unsurlara karşı yapılmıştır. Millî Mücadele sırasında yaşanan harp koşulları farklı etnik unsur ve grupların kendi devletlerini kurmak için harekete geçmesine etki etmiştir. Bu kapsamda bakıldığında işgalci güçler ile ayrılıkçı unsurlara karşı verilen mücadele sonucu Türk İstiklal Harbi gerçekleştirilmiştir. İstiklal Harbi

* Dr., dkapucu@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5278-9846>

ile işgalci güçler yurttan atılmış, diğer taraftan ülke içindeki isyanlar da sona erdirilmiştir. Türk Milletinin var olma mücadelesinden sonra Cumhuriyet ilan edilerek yeni devletin yapısı ve şekli belirlenmiştir. Ancak ilgili dönem içerisinde ülkenin içinde bulunduğu ortamdan yararlanmak isteyen kişi ve gruplar tarafından devletin birlik ve bütünlüğüne yönelik çeşitli isyanlar çıkarılmıştır. Bu isyanlardan biri de Ağrı İsyanıdır. 1926'da eşkıyalık olayları ile başlamış ve daha sonra etnik hedefler çerçevesinde şekillenerek 1930 yılına kadar devam eden Ağrı İsyanı, farklı zamanlarda yapılan harekâtlarla bastırılmıştır. Ağrı İsyanının bastırılmasında Türk Hava Kuvvetlerinin en önemli katkısı, 1930 yılındaki harekât sırasında görülmüştür. Önceki harekâtlara bir-iki tayyare ile destek veren Türk Hava Kuvvetleri, 1930 yılındaki harekâta 3'üncü Tayyare Taburu on yedi uçak ve 1'inci Tayyare Taburu yirmi beş uçak ile katılmıştır. Harekât sırasında havacılar, kara birliklerine yakın hava desteği vererek, keşif, taarruz ve bombardıman görevleri icra ederek ön plana çıkmıştır. İsyanın bastırılması sırasında Hava Kuvvetleri personelinden çeşitli zayıflıklar da verilmiştir. Erciş olayları ve Zeylan isyanı sırasında Hava Kuvvetleri üç tayyare kaybetmiş, üç subay ve bir astsubay şehit vermiştir. 2 Temmuz 1930'da Pilot Yüzbaşı Selahattin ve Rasit Üsteğmen Abdurrahman Bey yerden açılan ateş sonucu Erciş'e zorunlu iniş yapmıştır. Bu olay sırasında isyancılar tarafından yakalanan havacılar şehit edilmiştir. Bu çalışmada, 1930 Ağrı Harekâtının icrası ile isyanın bastırılmasında Havacıların rolü; arşiv belgeleri, dönemin gazeteleri ve dergileri ekseninde ortaya konacaktır.

Anahtar Kelime: Ağrı İsyanı, Havacılık, Keşfi, Tayyare.

The Role Of Aviators In Pressure Of 1930 Ağrı Rebellion

Abstract

The Turkish National Struggle was carried out against the occupying forces on the one hand and the separatist elements on the other. The war conditions experienced during the National Struggle had an impact on the mobilization of different ethnic elements and groups to establish their own states. In this context, the Turkish War of Independence was carried out as a result of the struggle against the occupying forces and separatist elements. With the War of Independence, the invading forces were expelled from the country, on the other hand, the revolts within the country

were ended. After the struggle for existence of the Turkish Nation, the Republic was declared and the structure and shape of the new state were determined. However, various rebellions against the unity and integrity of the state were launched by individuals and groups who wanted to benefit from the environment in the country during the relevant period. One of these rebellions is the Ağrı Rebellion. The Ağrı Rebellion, which started with banditry events in 1926 and then shaped around ethnic targets and continued until 1930, was suppressed with operations carried out at different times. The most important contribution of the Turkish Air Force in the suppression of the Ağrı rebellion happened during the operation in 1930. The Turkish Air Force, which had supported the previous operations with one or two Aircraft, joined the operation in 1930 with the 3rd Aircraft Battalion (17 aircraft) and the 1st Aircraft Battalion (25 aircraft). During the operation, airmen came to the fore by providing close air support to ground troops and performing reconnaissance, offensive and bomber missions. Several casualties were also inflicted from Air Force personnel during the suppression of the rebellion. During the events of Erciş and Zeylan rebellion, the Air Force lost three aircraft and three officers and one Non-Commissioned Officer were killed. On July 2, 1930, the pilot, Captain Selahattin and his observer, Lieutenant Abdurrahman Bey, made a forced landing at Erciş as a result of a ground fire. The aviators captured by the rebels during this incident were killed.

In this study, the role of Aviators in the suppression of the insurgency with the execution of operation Ağrı in 1930 will be revealed in the context of archival documents, newspapers and magazines of the period.

Keywords: Ağrı Rebellion, Aviation, Reconnaissance, Aircraft.

Giriş

19'uncu yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin dağılma belirtileri göstermeye başlaması, Avrupalıların Şark Meselesi olarak adlandırdıkları, Osmanlı mirasını paylaşma fikri ve düşüncesini politik bir hedef haline getirmelerine yol açmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda Avrupalılar, stratejik öneme sahip Osmanlı toprakları üzerinde, kendilerine bağlı küçük devletlerin kuruluşunu desteklemeye başlamıştır. Bu politika uyarınca hedefledikleri bölgelere; misyonerler, diplomatlar, uzmanlar ve din adamları göndermişlerdir (Ögel, Yıldız vd., 1986: 163-169). İlgili görevlilerin yardımı

ile önce siyasi ayrılıkçılığın teorik alt yapısı oluşturulmuş, ardından da uygun ortam ve zemin takip edilmek suretiyle isyanların çıkması teşvik edilmiştir. Bu bağlamda ülke içinde bulunan ve bağımsızlık peşinde koşan gruplara her türlü destek ve olanak sağlanmıştır (Kaymaz, 2007: 159-160).

Avrupalıların, Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyette bulunmalarının en önemli sebebi içinde bulunulan siyasi, sosyal ve ekonomik koşullar olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı sonucunda imza ettiği Mondros Mütarekesi ise bu süreci daha da hızlandırmıştır. Mütareke koşulları gereği Anadolu, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir (Aysal, 2012: 149-169; Kurt ve Korkmaz, 2020: 393). Bu sırada ülke sınırları içerisinde yaşayan farklı etnik grup ve unsurlar, bu süreçten yararlanarak kendi bağımsız devletlerini kurmak maksadıyla harekete geçmiştir. Böylece, Mondros Mütarekesi sonrasında ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanmak isteyen unsurların ayaklanması ile Anadolu'da birçok isyan ortaya çıkmıştır. İsyen hareketleri, Anadolu'da asayiş ve güvenliğin bozulmasına, İtilaf Devletlerinin işgal alanlarını genişletmelerine neden olmuştur (Çelik 2007: 588-591).

10 Ağustos 1920 tarihinde İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imza edilen Sevr Antlaşması ile Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan ve özerk bir Kürdistan kurulması kararlaştırılmıştır (Ertan, 2016: 31). Ancak, Anadolu'nun işgaline tepki olarak ortaya çıkan Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Millî Mücadele Hareketi, hukuki bir zemini olmayan Sevr Antlaşmasını kabul etmemiş ve istiklal mücadelesine hız vermiştir (Meray ve Olcay, 1977: 67-68; Aysal, 2017: 113-132). Bu sırada, bir taraftan işgalci güçlere karşı mücadele edilirken, diğer taraftan dini ve ayrılıkçı (etnik) hedefler gözetilerek çıkan 20 kadar isyan bastırılmıştır (Kıbil, 2018: 18-23). Böylece yeni Türkiye Devleti, birlik ve bütünlüğünü sağlamak adına önemli bir adım atarak, otoritesini kabul ettirmeye başlamıştır.

Millî Mücadele'nin 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile sona ermesinden sonra, Türkiye Devleti, varlığını uluslararası alanda eşit ve bağımsız bir devlet olarak kabul ettirmiştir. Ancak yeni kurulan devlet; siyasi, sosyal ve ekonomik birçok iç ve dış problemle uğraşmak zorunda kalmıştır (Aysal, 2017: 151-178). Bu kapsamda Türkiye, içerde savaştan kaynaklı sosyal ve ekonomik problemlerle uğraşırken dışarıda, Musul'un statüsünün belirlenmesi konusunda İngiltere ile karşı karşıya gelmiştir (Kapucu ve Korkmaz, 2020: 78-80). İngiltere, bölgedeki petrol

yataklarının kendi himayesi altındaki Irak'a bırakılması için 1924'te yaptığı kışkırtmalar sonucunda Hakkâri ve çevresinde Nasturi Ayaklanmasının çıkmasına etki etmiştir. Ancak, isyan büyümeden önlenmiş ve Türkiye aldığı tedbirlerle isyanı bastırmıştır (Yılmaz, 2015: 110-115; Anzerlioğlu, 1996: 56).

1925 yılında ise Türkiye, Musul'un statüsünün belirlenmesine yönelik görüşmelerin devam ettiği bir ortamda yine İngiltere'nin kışkırtması sonucunda, Şeyh Sait İsyanı ile karşı karşıya kalmıştır. Şeyh Sait, ayrılıkçı (etnik) ve dini amaçlar çerçevesinde bölgedeki feodal yapıyı da kullanarak; devlet düzenini yıkmak, yapılan inkılâp ve devrimleri ortadan kaldırmak amaçları ile ayaklanmıştır (Acar, 2019: 2934-2952). Asker kaçaklarının teslim edilmesi isteğine, silahla karşılık verilmesi üzerine başlayan isyan, kısa sürede Bingöl, Muş, Diyarbakır, Tunceli, Elâzığ, Ergani, Silvan, Siirt ve Urfa şehirlerine yayılmıştır. Alınan tedbirlerle isyan bastırılmışsa da bölgede huzursuzluk dört yıl daha devam etmiştir (Değerli, 2010: 98; Örgüven, 2002: 1-15).

Şeyh Sait İsyanı sonrasında 16 Mayıs 1926'da Yusuf Taşo ve çetesinin İran sınırını geçip hayvan çalarak bölgedeki yaylalara sığınması ile Ağrı İsyancıları başlamıştır. İsyancılar, Doğu Anadolu Bölgesi'nin feodal yapısına bağlı olarak çapulculuk hareketleri ile şekillenmiş, zamanla Cumhuriyet rejim ve devrimlerini yıkmayı hedefleyen, bağımsızlık taleplerini de içinde barındıran bir yapıya bürünmüştür (Hallı, 1972: 168-213). Bu isyan, dışarıdan organize edilen dış destekle birlikte 25 Eylül 1930 tarihine kadar aralıklarla devam etmiştir. Türkiye Devleti'nin aldığı tedbirler ve önlemler sonucunda Ağrı isyanı bastırılmıştır (Değerli, 2008: 107-120).

1. Birinci Ağrı Harekâtı ve Havacıların Rolü

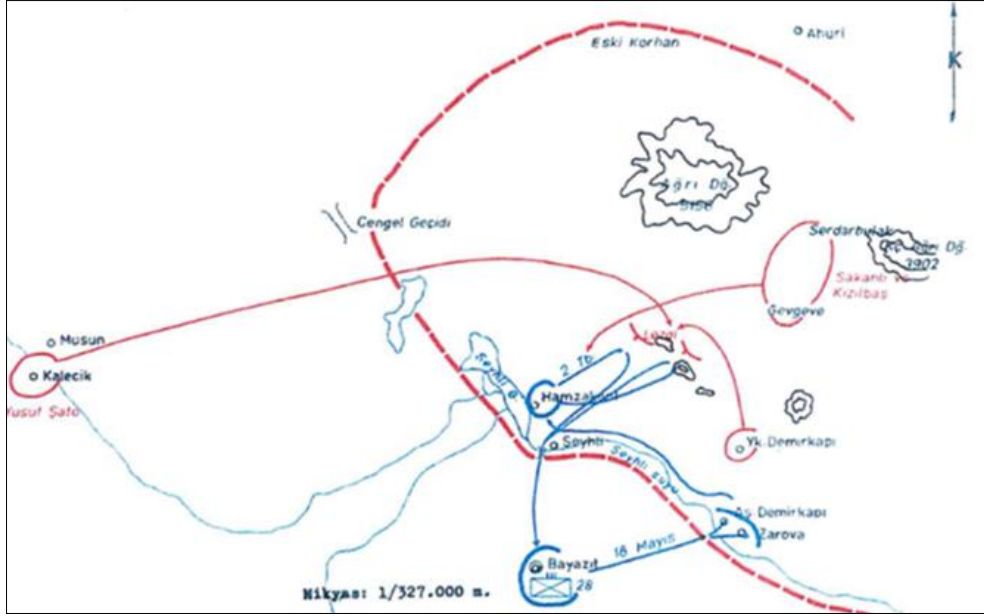
1926 Mayıs ayı başlarında Yusuf Taşo ve adamlarından oluşan bir eşkiya grubunun, Beyazıt'ın Musun Bucağına bağlı Kalecik Köyü'nden bir miktar hayvan çalması ile Ağrı İsyanı başlamıştır (Hallı, 1972: 168). Yusuf Taşo'nun sebebiyet verdiği ve Bro Haso Telli'nin önderlik ettiği birinci Ağrı olayları, 16 Mayıs 1926 ile 17 Haziran 1926 tarihleri arasında gerçekleşmiştir (Nuri, 1992: 21-27; Koca, 1998: 144-146).

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Birinci Ağrı Harekâtına Dair Kroki, (Kaymaklı, 2006: 232).

16 Mayıs 1926'da Soğanlı, Kızılbazoğlu, Cilkanlı, Bilhanlı ve Cinganlı aşiretleri; Ağrı'daki Brosonlu İbrahim ve adamları ile birleşerek ayaklanmışlardır. İran'daki Yusuf Taşo ile beraber 1.000 kadar atının İran sınırını geçip Brosonlu'nun yardımına gelmesi üzerine ayaklanma büyümüştür (Hallı, 1972: 168).

Bunun üzerine 27'nci Alay tarafından başlatılan askerî harekât ilk başlarda başarısız olmuştur. Doğubeyazıt'a çekilen ordu birlikleri haziran ayında ikinci bir harekâta başlamıştır. 3'üncü Ordu Müfettişliği bu harekâtın Genelkurmay Başkanlığı'na sunulan plan kapsamında 9'uncu Tümen Komutanlığı tarafından yürütülmesini istemiştir. Genelkurmay Başkanlığı planı uygun bulmuş ve 19'uncu Tümen Komutanlığı emrine; üç piyade alayı, kolordu süvari alayı, Beyazıt jandarması, 2'nci Hudut Bölüğü ile altı top vermiştir. Ayrıca harekâtın uçaklarla desteklenmesini kararlaştırmıştır (Kaymaklı, 2006: 233).

Alınan karar kapsamında 14 Haziran 1926 tarihinde yapılan tayyare keşfinde, asilerin beş bölgede yaklaşık 1150 kişilik bir kuvvet oluşturdukları öğrenilmiştir (Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları, 1992: 232-233). Ayrıca hava keşfi ile asilerin durum ve vaziyeti tam ve net olarak tespit edilmiştir. Hava keşfi sonrasında 15 Haziran 1926 tarihinde başlatılan kara harekâtı sonucunda

isyancılar İran'a kaçıdır. Bunun üzerine Türk Hükümeti, İran'dan sınırda gerekli önlemleri alması ve geçişleri önlemesini istemiştir (Bozdağ, 2004: 75-83).

2. İkinci Ağrı Harekâtı ve Havacıların Rolü

Birinci Ağrı Harekâtı sonucunda asilerin İran'a kaçıması sebebiyle, istenilen sonuç elde edilememiştir. Bunun üzerine bölgedeki eşkıyalar tekrar Ağrı Dağı ve çevresine yerleşmiştir. Gelişmeler üzerine III. Ordu Müfettişliği, 25 Ağustos 1927 tarihinde asilerin çoğunlukla İran'a kaçımları nedeniyle birinci harekâttan istenilen sonucun alınmadığını, bölgede halen hükümete karşı olan asiler bulunduğunu, bu yüzden yeni bir harekâta lüzum olduğunu arz etmiştir (Arpaçay, 2010: 132).

Genelkurmay Başkanlığı 3'üncü Ordu Müfettişliğinin teklif ve görüşlerini uygun bulmuştur. Ardından da 27 Ağustos 1927 tarihli Genelkurmay emriyle, 9'uncu Kolordu emrindeki 19'uncu ile 12'nci tümenlerle harekâtın icra edilmesi ve 29'uncu Alayın Ağrı bölgesine alınması istenmiştir (Kaymaklı, 2006: 234).

Neticede 13 Eylül 1927 tarihinde Türk kuvvetleri, isyancılar üzerine harekâta başlamıştır. İlgili tarihte 9'uncu Tümeğe bağı birlikler harekât kapsamında, Avatlı Kışlağına varmıştır. Avatlı'da, Ahuri ve Serdarbulak arasındaki asilerin bir hafta kadar önce İran'a geçtikleri öğrenilmiştir. Bunun üzerine Takatlı'yı kuşatmak için yapılacak uzun yürüyüşten vazgeçilerek, Ağrı güneyindeki asilerin İran'a kaçımlarını engellemek amacı ile Ahuri-Serdarbulak yönünde harekât emri verilmiştir (Arpaçay, 2010: 133).

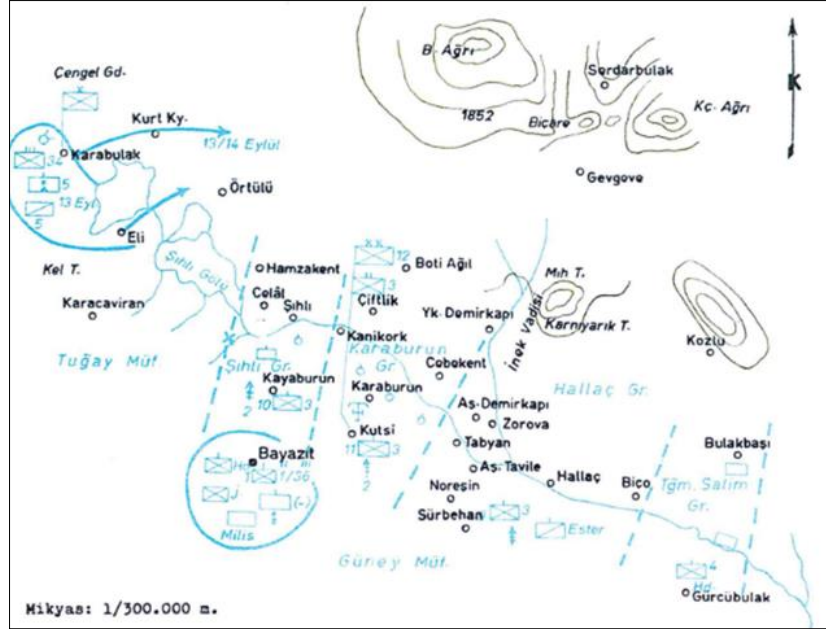

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

İkinci Ağrı Harekâtına Dair Kroki (Kaymaklı, 2006: 235)

Aynı gün yapılan tayıare keşfinde; asilerin büyük kısmının Demirkapı civarında olmakla beraber, Gevgeve ve Biçare civarlarında da asilerin olduğu bildirilmiştir. Hava keşfi sonrasında, askeri sevk ve planlama yeniden değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, 12'nci Tümen Tuğay Müfrezesinin harekât istikametinde karşılaşacağı mukavemeti kırmak için Biçare'den batıya doğru hareket ettirilmesi kararlaştırılmıştır. 14 Eylül 1927'de Serdarbulak'a gelen ve buradaki Biçare tepesini tutan 9'uncu Tümen birlikleri asilere rastlamamıştır.

14 Eylül 1927 tarihinde 9'uncu Tümen ile 12'nci Tümen emrine verilen tayıareler tarafından yapılan keşif sonucunda; asilerin, aileleri ve sürüleri ile birlikte Demirkapı'ya doğru kaçtıkları tespit edilmiştir. Bunun üzerine asilerin kaçmalarına mâni olmak amacıyla; 17'nci Alay, 29'uncu Alayın 3'üncü Taburu ve bir topçu takımı Tuğay Komutanlığı emrine verilerek Küçük Ağrı Dağı'nın on kilometre batısı ve hudut üzerindeki Karnıyarık tepesi istikametine harekât emri verilmiştir (Hallı, 1972: 216).

29'uncu Alay, asilerin İran tarafına geçmelerine engel olmak amacı ile Kozlu Boğazına doğru süratle hareket ederken, burada bulunan isyancılar tarafından pusuya düşürülmüştür. Bu olay sırasında alay komutan yardımcısı Yarbay Tevfik, Birinci Bölük Komutanı Yüzbaşı Nuri ve beş er yakalanarak,

kaçırılmıştır. Müteakip günlerde ordu mensupları bir yolunu bularak kaçmış ve birliklerine katılmıştır (Kışlalı, 1996: 116).

20 Eylül 1927 tarihine kadar süren harekât sırasında isyancılar; 120'den fazla ölü, 200'den fazla yaralı vermiştir. Ayrıca operasyon sırasında isyancıların 5000 kadar hayvanı ele geçirilmiştir. İkinci Ağrı Harekâtı'nda isyancıların çoğunun İran'a kaçmasından dolayı yine istenilen başarı tam olarak elde edilememiştir (Arpaçay, 2010: 133).

Bu sırada Suriye, İran ve Irak'a kaçan bir kısım ayrılıkçı asi grup burada İngiltere ve Fransa devletlerinin desteği ile tekrardan organize olmaya başlamıştır (Sarınay, 1998: 213; Toplu, 1996: 370). Bu teşkilatlanma sonucu Ermeni ve Kürt unsurların iş birliği ile 5 Ekim 1927'de Hoybun Örgütü kurulmuştur (Süslü, 1993: 147).

Hoybun Cemiyeti kuruluşundan sonra yaptığı toplantılarla Türkiye'de gerçekleştireceği bir isyan ile Doğu Anadolu'yu ele geçirmeyi amaçlamıştır. Hoybun Cemiyeti amacı doğrultusunda, İstanbul'da askerî eğitim alıp Türk Ordusunda Yüzbaşı rütbesinde iken 1924'te ordudan ayrılan Yüzbaşı İhsan Nuri'yi, Paşa rütbesi ile sözde birliklerin başkomutanlığına getirmiştir (Kahraman, 2003: 187). Başkomutanlığa getirilmesinin ardından Hoybun Cemiyeti'nin merkez komitesi tarafından İhsan Nuri'ye Ağrı İsyanını yönetme görevi verilmiştir (Alakom, 1998: 80-81). Aynı dönemde Ağrı şehri, Hoybun Cemiyeti tarafından Kürdistan'ın bir parçası olarak ilan edilmiştir. Ardından da cemiyet tarafından, Celali Aşireti Reisi İbrahim Heski Ağrı'ya vali olarak atanmıştır. Bu durum bölgedeki isyan faaliyetlerini daha da hızlandırmıştır (Köçer, 2004: 385).

9 Mayıs 1928 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından çıkarılan af kanunu ile üç ay içerisinde hükümete bağlılığını bildiren kişilerin bütün suçlarının affedileceği ilan edilmiştir. Ayrıca, sürgüne gönderilenlerin evlerine dönmelerine izin verileceği ve hapistelerle olanlara da af ilan edileceği bildirilmiştir (Resmî Gazete, 1928: 888). Durumu bölgede yaşayanlara anlatmak için Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey görevlendirilmiştir. İbrahim Tali Bey de bir beyanname yayımlayarak kanun hakkında halka bilgi vermiştir (Polat, 2007: 65). Af kanunlarından, Ağrı Dağı isyancılarının yararlanması için hükümet yoğun çabalar sarf etmiştir. Beyazıt Valisi'ne isyancılarla görüşme yetkisi verilmiştir. Diğer bazı yetkililere ise bölgedeki ayrılıkçı liderlerle görüşme ve asileri anlaşmaya ikna etme yetki ve görevi verilmiştir (Koca, 1998: 227).

Aynı dönemde Hoybun Cemiyeti çok sayıda Ermeni'ye bünyesinde yer vererek teşkilatlanmaya gitmiştir. Dönemin Türkiye İçişleri Bakanlığı'nın 18 Temmuz 1929'da Başbakanlığa gönderdiği yazıda; *“Alman istihbarata göre Hoybun Cemiyeti'nin Fırka kumandanlığını Miralay Abdulcelil Bey'in, Erkan-ı Harbiye Reisliğini Dikran Hosipyan'ın yaptığı 20.000 kişilik bir kuvvet oluşturduğu”* belirtilmiştir. Ayrıca yazının devamında; *“Her bölükte ikişer makineli tüfek bulunduğu, fırkanın üç bataryalı cebel topçusu ile muhabere bölüğü olduğu ve On beş bin İngiliz lirasına üç tayyare satın almaya çalıştıkları”* (BCA, 030.10, 115.803.5) ifade edilmiştir. Bunun yanında ilgili örgütün, *“Bağdat'ta müzakere halinde olduğu, bir süvari taburu ve müteaddit fedai çeteleri oluşturdukları ve çete reislerinin kâmilen Ermeni oldukları”* (BCA, 030.10, 115.803.5) beyan edilmiştir.

28 Aralık 1929'da bir araya gelen Türkiye Vekiller Heyeti; 1930 Haziran'ında Ağrı'da bir operasyona girişilmesini kararlaştırmıştır. Aynı karar kapsamında Türk ordusunun gerekli çalışmaları gerçekleştirerek, operasyon kapsamında bölgenin eşkıyadan temizlenmesi için bütün tedbirleri alması öngörülmüştür (Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, 1992: 93-94).

Hoybun Cemiyeti, Türkiye'ye karşı ayaklanmayı organize etmek ve taraftar toplamak için zaman zaman çeşitli aşiret ağaları ile Arappınarı'nda bulunan Şahinoğulları ve Basravi'nin konaklarında toplantılar yapmıştır. 1930 Mart ayında düzenlenen toplantılarda birinci derecedeki cemiyet mensubu çete reisleri belirlenmiştir. Bu kapsamda birinci derece çete reisliğine Şahinoğulları, Aliğörlü Salih, Bozhöylü Ali Mangır ve oğlu Miho, Şeyh Nukun ile Hartavilerden Abdulkadir ikinci derecedeki çete reisliklerine seçilmiştir (BCA, 030.10, 114.793.20).

Hoybun Cemiyeti'nin ileri gelen isimleri, cemiyeti tanıtmak amacıyla Avrupa ve ABD'de konferanslar düzenlemiştir (BCA, 030.10, 114.792.7). Bunun yanında Irak ve Suriye'de yapılan toplantılarla cemiyet örgütlenmiştir (BCA, 030.10, 113.771.1). Bu toplantılarda cemiyet yapacağı faaliyetler için nakdi yardım toplamıştır (BCA, 030.10, 115.803.5; BCA, 030.10, 113.771.4). İlave olarak Hoybun Cemiyeti, İngilizlerden temin ettiği bir telsiz ağı ve bir matbaa ile Suriye Hoybun idaresinin gönderdiği baskı makinesini Ağrı Dağı'ndaki faaliyetlerinde kullanması amacıyla İhsan Nuri'nin emrine vermiştir. Bu matbaa ve baskı makinesiyle Gaziya Velat (Vatanın Çağrısı) ve Ararat Gazeteleri çıkarılmıştır (Bozdağ, 2004: 76). Gazeteler ile bölge halkı Türkiye Hükümeti aleyhine tahrik edilerek kışkırtılmıştır (Çetiner, 2003: 207; Serdi, 1994: 361).

3. Üçüncü Ağrı Harekâtı ve Havacıların Rolü

1930 yılı itibarıyla alınan tüm tedbirlere, düzenlenen harekâtlara ve çıkarılan af kanunlarına rağmen isyan hareketleri devam etmiştir. İsyancılar neticesinde bölgede asayiş ve güvenlik bozulmuştur. Bu durum sosyal ve ekonomik problemleri de beraberinde getirmiştir. İlgili sebepler doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, kapsamlı bir askerî harekât ile sorunu tamamen çözmeye karar vermiştir. Bunun için Diyarbakır ve Ağrı'ya yaklaşık iki yüz deve yükü silah gönderilmiş, Batum limanından da bölgeye mühimmat gönderilerek hazırlıkların tamamlanması istenmiştir (Şimşir, 1975: 185). Ayrıca, Ağrı harekâtı öncesinde eksiklerini tamamlaması için Beyazıt ve Iğdır'daki birliklere ödenek tahsis edilmiştir (BCA, 30.18.01.02. 9.16.7).

Bu sırada Üçüncü Ağrı Harekâtı öncesinde bölgede; Erciş olayları, Zeylan İsyanı ve Tutaklı Alican İsyanları meydana gelmiştir. Bunlardan Zeylan ve Erciş olayları Ağrı isyancıları tarafından çıkarılmıştır. Bu isyan hareketlerinin bastırılmasında Türk hava unsurları da görev almış ve harekâta katkı sağlamıştır (Karaca, 2003: 157).

İsyancılar yönelik ilk harekât 11 Haziran 1930'da yer altı su kaynaklarına sahip olması nedeniyle stratejik önemi olan Ağrı Dağı'nın batısında bulunan Kabaktepe'ye icra edilmiştir. Asiler, bölgenin diğer kesimlerinde yeterli miktarda su kaynakları olmadığından Kabaktepe'yi terk etmemek için direnmişlerse de başarılı olamamıştır. Suyun yapılacak olan harekâttaki önemini farkında olan askerî birlikler büyük harekâtın sonuna kadar Kabaktepe bölgesini bırakmamıştır. İsyancılar, askerlerin suyu kullanmasına mâni olmak amacıyla suyun yatağını değiştirmiştir. Harekât altı tayyare ile desteklenince eşkıyanın direnişi kırılmış ve daha yükseklere çekilmek zorunda kalmıştır. Tayyareler, 18 Haziran'a kadar bölgede görev yapmıştır. İhsan Nuri ise buraya hâkim olabilmek ve asker sayısını azaltabilmek düşüncesiyle farklı yerlerde isyanlar çıkararak Kabaktepe bölgesinde etkili olmaya çalışmıştır (Dünya Gazetesi, 1953: 1).

1930 Haziran ayı içerisinde yapılması öngörülen Üçüncü Ağrı Harekâtı Zeylan ve Erciş'te meydana gelen olaylar sebebiyle Eylül ayına sarkmıştır (Hallı, 1972: 287). Ağrı isyanı'na paralel olarak hayata geçirilen Zeylan olayları, Kabaktepe bozgunundan sonra Hoybun Cemiyeti'nin sözde komutanı İhsan Nuri tarafından verilen talimatla başlamıştır (Bozdağ, 2004: 87). Böylece isyan, 19

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2

World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2

Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Haziran 1930 gecesi Körhüseyinoğulları (Memo, Nadir) ve Emin Paşa oğullarının idaresindeki 110 atlı isyancının İran topraklarından Gevrişamyan ve Aşıgıran mıntıkasından Türk hududunu geçerek isyanın merkezi olan Zeylan'a gelmesi ile başlamıştır (Karaca, 2003: 33). İsyancıların, Haydaran aşiretiyle birleşmesi ve Zeylan yöresindeki köylere yayılması ile ayaklanma büyümüştür (Vakit Gazetesi, 1930: 1). Zeylan, Halıkanlı, Belıganlı, Teze, Celalli, Haydaran, Adaman ve Banuki aşiretleri de ayaklanmaya destek vermiştir. Böylece isyancılar 1300 kişiye kadar ulaşmıştır (Vakit Gazetesi, 1930: 1; Çetiner, 2003: 211).

İsyancı grubun bir kısmı Erciş'in 20 kilometre kuzeyinde bulunan Zeylan'ın merkezini ve buradaki Jandarma karakolunu basmıştır (Kalman, 1997: 102). İsyanı bastırma görevi 9'uncu Kolordu Komutanı Salih (Omurtak) Paşa'ya verilmiştir. Emir kapsamında Diyarbakır'da bulunan 3'üncü Tayyare Taburu da on yedi adet Junkers tayyaresi ile Ağrı (Karaköse)'da görevlendirilmiştir (Kışlalı, 1996: 134; Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları, 1992: 114-115). İlgili emir üzerine 3'üncü Tayyare Taburu, 1930 yılı Mayıs ayı içerisinde bölgeye gelerek konuşlanmıştır. Bu sırada 3'üncü Tayyare Taburu, kara unsurlarının isyan bölgesine gelişine kadar, eşkıya üzerine bomba ve makineli tüfek taarruzu yapmış, şakilerin durumunu fotoğraflayarak tespit etmiştir. Aynı dönemde Eskişehir'deki 1'inci Tayyare Taburu'ndan Breguet 19/B 2 tayyarelerinden müteşekkil 1'inci Bölük'te Ağrı'daki 3'üncü Tayyare Taburu emrine girmiştir. Böylece 3'üncü Tayyare Taburu'nun vurucu gücü iyice artmıştır (Hallı, 1972: 298-338).

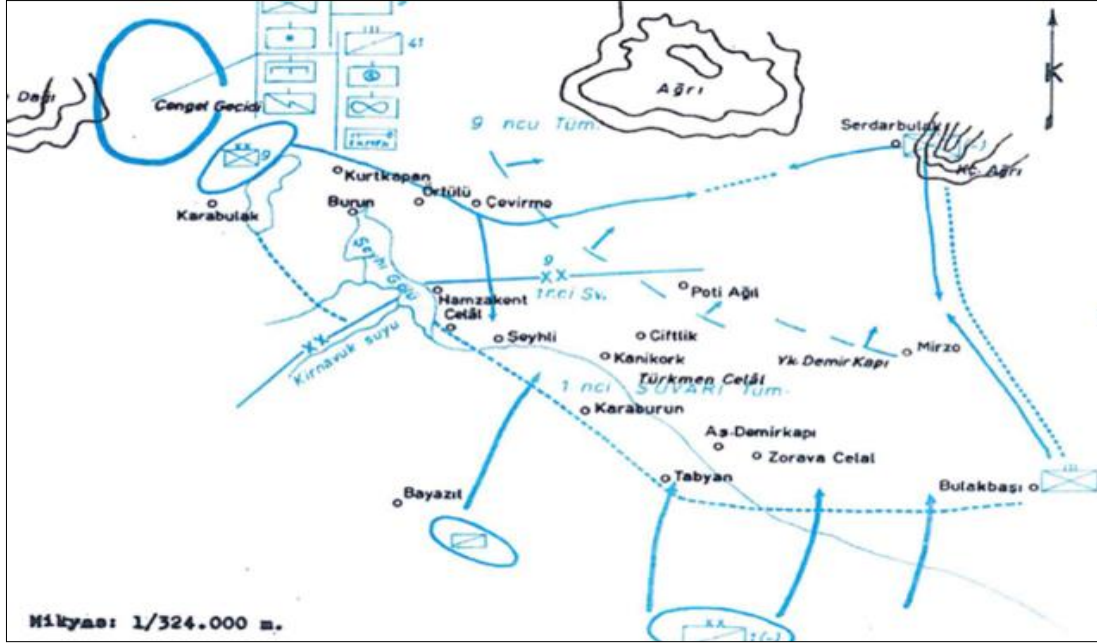
BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2

World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2

Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Üçüncü Ağrı Harekâtına Dair Kroki (Kaymaklı, 2006: 236).

12 Haziran 1930 tarihinde Ağrı'ya intikal eden uçuş heyetinde bulunan Hava Pilot Yüzbaşı İlhami ile Hava Rasit Yüzbaşı Rifat Neşet Bey, Junkers tayyaresi ile görev uçuşuna çıkmıştır. Bu görev sırasında havacıların bulunduğu uçağın kanadı rüzgârın etkisi ile kopmuştur. Bunun üzerine Hava Pilot Yüzbaşı İlhami paraşütle uçaktan atlamış, Hava Rasit Yüzbaşı Rifat Neşet Bey ise uçakta kalmıştır (Hava Dergisi, 1971: 84-85). Hava Pilot Yüzbaşı İlhami uçaktan atladıktan sonra paraşütü açılmasına karşın, uçağın kanadının paraşütüne çarpması sonucunda şehit düşmüştür. Uçakta kalan Rasit Yüzbaşı Rifat Neşet Bey de uçağın yere çarpması neticesinde şehit olmuştur (Kaymaklı, 2006: 236).

Bu sırada hava unsurları, Erciş ve Patnos'ta isyancılar tarafından sarılmış Türk kuvvetlerine havadan yiyecek ve cephane atmak suretiyle ön plana çıkmıştır. 9'uncu Kolordu Komutanı Salih (Omurtak) Paşa, 28 Haziran 1930 tarihinde Erzurum'dan Ağrı'ya gelerek komutayı devralmıştır (Hava Kuvvetleri Dergisi, 1972: 84).

Çatışmalar Zeylan ve çevresinde sürerken eşkiya yöneticilerinden Mihemed ve emrindeki bir grup isyancı Erciş'e yönelmiştir. Bu durum karşısında Erciş Jandarma Komutanı, elindeki silahları

askerlere ve bölge halkına dağıtmak suretiyle isyancılara karşı çıkmıştır. Böylece, yerel halkın da desteği ile isyancılar, Erciş'e girememiştir. Bu sırada gerçekleştirilen harekât ile eşkıyalar, 4434 metre rakıma sahip Süphan Dağı'na sürülmüştür (Cumhuriyet Gazetesi, 1930: 1). Süphan Dağı'ndaki harekât sonucunda isyancılar, Zeylan Deresi'nde sıkıştırılmıştır. Bu sırada isyancılar, tayyarelerle havadan bombalanmıştır. Bunun üzerine isyancılar, hava harekâtından kurtulmak amacı ile dağın yüksek noktalarına çıkmak zorunda kalmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 1930: 1).

Erciş olayları ve Zeylan harekâtı sırasında hava kuvvetleri üç tayyare kaybetmiştir. Ayrıca, üç subay ve bir astsubay şehit olmuş, bir subay da yaralanmıştır (Uçantürk, 1948: 23). 2 Temmuz 1930 tarihinde 28'inci Tayyare Bölük Komutanı Hava Pilot Yüzbaşı Selahattin ile Hava Rasit Üsteğmen Abdurrahman Şeref Bey, Junkers tayyaresi ile Zeylan civarındaki asilerin üzerine görevlendirilmiştir. Bu emir üzerine havacılar, Zeylan'daki asiler üzerine bomba attıktan sonra dönüşü geçmiştir (Hava Dergisi, 1971: 32). Ancak, dönüş sırasında Hava Pilot Yüzbaşı Selahattin, yerden açılan ateş sonucunda ayağından yaralanmıştır. Bunun üzerine uçağı ile isyancılar tarafından muhasara altında tutulan Erciş'e zorunlu bir iniş gerçekleştirmiştir. Zorunlu iniş sonrasında havacılar, isyancılar tarafından yakalanmıştır (Vakit Gazetesi, 1930: 1; Akşam Gazetesi, 1930: 1; Milliyet Gazetesi, 1930: 1). Üzerleri aranan Hava Pilot Yüzbaşı Selahattin ve Hava Rasit Üsteğmen Abdurrahman Şeref Beyler şehit edilmiştir. Bu sırada isyancılar, zorunlu iniş yapan uçağı balta ve kazmalarla parçalamışlardır (Askeri Hava Mecmuası, 1930: 1-2).

Erciş'te yaşanan olay sonrasında yapılan araştırma ve inceleme neticesinde Hava Pilot Üsteğmen İlhami tarafından, havacıların isyancılar tarafından şehit edildiği öğrenilmiştir. Hava Pilot Üsteğmen İlhami yaşanan olayı;

“2 Temmuz 1930 sabahının erken saatlerinde yapılan bir baskın ile Erciş yakınındaki Zurnaki Tepe'yi ellerine geçiren eşkıyalar 28'inci Bölük Komutanı Pilot Yüzbaşı Selahattin ile Rasit Üsteğmen Abdurrahman Şeref'in içinde buldukları Junkers tayyaresine Zurnaki Tepe'ye alçalar alçalmasz ateş ederek Pilot Yüzbaşı Selahattin'i ağır yaralamıştır. Pilot Yüzbaşı Selahattin yaralı olduğu halde tayyaresini Erciş Meydanı'na indirmiştir. Yaralı olmayan Rasit Üsteğmen Abdurrahman Şeref Bey, tayyareden atlayarak şehre doğru kaçmaya başlamıştır. Ancak eşkıyalar, Rasit Üsteğmen Abdurrahman Şeref Bey'i yakalayarak, gözlerini oymuş, burnunu kesmiş, bu da yetmiyormuş gibi

Yüzbaşı Selahattin ile birlikte at arkasına bağlayarak, yerde sürüklemek suretiyle feci bir şekilde şehit etmiştir. Olay Erciş'e 400 ile 600 metre arasındaki bir mesafede cereyan etmiştir. Hatta Abdurrahman Şeref'in, Allah aşkına beni kurtarın feryadı duyulmuş ise de bir şey yapmak mümkün olmamıştır. Bu sırada şakiler, Junkers tayyaresini kazma, balta, taş ve demirlerle vurarak tanınmaz halde küçük küçük parçalara ayırarak, etrafa dağıtmıştır. Tayyarenin havadan değil, yerden bile görünmesi mümkün değildir.” diyerek anlatmıştır (Hava Dergisi, 1971: 91-92).

Yine 2 Temmuz 1930 günü iki Junkers tayyaresi Malazgirt'e mecburi iniş yaparak kırılmıştır. Bu kaza sonrasında Üsteğmen Arif yaralanmıştır (Uçantürk, 1948: 23). 7 Temmuz 1930 günü ise Pilot Astsubay Ali Rıza ile Rasit Üsteğmen İshak'ın kullandıkları tayyare Zeylan Deresi'ne düşmüş ve her iki havacı da şehit olmuştur (Hava Dergisi, 1971: 92).

Zeylan bölgesinde meydana gelen isyan sebebiyle Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey tarafından 12 Temmuz 1930'da bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklamada; İran topraklarından yurda giren eşkıyaların iki subay ve dokuz askeri şehit ettiğini, bunların en ağır şekilde cezalandırılacakları belirtilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1930: 1).

19 Temmuz 1930 tarihinde 9'uncu Kolordu Komutanı Salih (Omurtak) Paşa tarafından bölgede yapılan tarama faaliyeti sonucunda, Ağrı Dağı dışında kalan bölgelerin tamamen asilerden temizlendiği basına duyurulmuştur (Vakit Gazetesi, 1930: 1). Bu durum Ağrı Dağı bölgesi hariç isyancıların faaliyetlerine son verildiğini göstermiştir. Bundan sonraki harekâtlar daha çok takip, temizlik ve asayiş niteliğinde vuku bulmuştur (Vakit Gazetesi, 1930: 2).

Erciş ve Zeylan harekâtı sonrasında Başbakan İsmet İnönü tarafından tayyare taburlarına gönderilen mesajla havacı personel takdir ve tebrik edilmiştir. İlgili mesajda İsmet İnönü; *“Harekât esnasında parlak bir surette iştihar eden genç Hava Kuvvetlerimize teşekkür ve takdirimi beyan eder, bütün arkadaşlarımla gözlerimden öperim.”* Demiştir (Hava Kuvvetleri Dergisi, 1972: 86).

20 Temmuz 1930 tarihinde de 9'uncu Kolordu Komutanı Salih (Omurtak) Paşa 3'üncü Tayyare Taburu'na gönderdiği mesajda; *“18 Temmuz 1930 günü bilhassa öğleden sonra havanın bulutlu ve yağmurlu olmasına rağmen, tayyarecilerimizin vazifeyi ifada gösterdikleri büyük fedakârlığı ve mütemadi bomba ve makineli tüfek taarruzlarıyla eşkıya üzerindeki müthiş tesirini tebrik ve bunu büyük bir takdirle yâd etmeyi vacibe*

addeder, başta 3'üncü Tayyare Tabur Komutanı Binbaşı Zeki Bey olmak üzere, arkadaşlara teşekkür ederim” demıştır (Hava Kuvvetleri Dergisi, 1972: 86).

21 Temmuz 1930 tarihinde Zeylan Deresi'nden kaçan asilerin bir kısmı, Halikanlı aşiretine iltihak ederek Maku istikametine yönelmiştir. Bunun üzerine gerçekleştirilen hava harekâtı ile Halikanlı aşireti önemli oranda zayıf vermiş, böylece etkinliği kısıtlanmıştır (Hallı, 1972: 301).

Bu sırada Şeyh Barzani'nin komuta ettiği 500 kadar asi, Irak sınırından Türkiye hududuna girip Oramar'daki hudut bölüğünü kuşatmıştır. Bunun üzerine eşkiyanın muhasarası altında bulunan ve çok müşkül durumda olan Oramar Hudut Bölüğü'ne hava kuvvetleri ile cephane götürülmesi kararlaştırılmıştır. Bu maksatla 3'üncü Tayyare Tabur Komutanı Hava Pilot Binbaşı Zeki (Doğan), (Kurt, Pehlivan, Korkmaz, 2018: 48), tayyare taburu ile beraber bu harekâta katılmak için görevlendirilmiştir. Bu görevlendirme neticesinde Ağrı'dan üç Breguet 19/B 2 tayyaresi Van'a hareket etmiştir. Ardından 28 Temmuz 1930 sabahı 3'üncü Tayyare Taburu'nun tayyareleri, Oramar'ı kuşatan asi grupları bombalamıştır. Aynı anda kara unsurlarının ileri harekâtı ile Oramar'a bir baskın yapılmış ve eşkiya etkisiz hale getirilmiştir (Hava Kuvvetleri Dergisi, 1972: 85; Hallı, 1972: 306-309; Çay, 1996: 342-343). Teslim olan şakilerden biri tayyarelerin etkisini “*Eskiden bir tek çığ tehlikesi vardı, şimdi Ebbil kuşları gibi gelip geçtikleri yerleri mahveden tayyareler çıktı.*” diyerek dile getirmiştir (Cumhuriyet, 1930: 1).

20 Haziran 1930 tarihinde başlayan Zeylan ve Erciş isyanları, Ağrı isyanı'nın bastırılmasından dört gün sonra 18 Eylül 1930 tarihinde sona ermiştir. Erciş ve Zeylan ayaklanmalarındaki şahısların, Ağrı isyanında da rol alması, bu ayaklanmaların birbirine paralel bir şekilde gerçekleştiğini göstermektedir (Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 1998: 44).

11 Ağustos 1930 tarihinde Üçüncü Ağrı Harekâtı öncesinde, Türkiye'nin girişimleri sonucunda İran ile bir mutabakat sağlanmıştır. Bu kapsamda İran, Türkiye ile müşterek askerî harekât dışındaki iş birliğine hazır olduğunu bildirmiştir (Milliyet Gazetesi, 1930: 1). Bunun üzerine Türk tarafı, gerekirse İran topraklarına eşkiya takibi amacıyla girebileceğini bildirmiştir (Süphandağ, 2001: 191). Aynı şekilde İran'ın Türk topraklarında eşkiya takibine müsaade edeceğini açıklayan Türkiye, bu konuda İran'a her türlü desteği vereceğini belirtmiştir (Milliyet Gazetesi, 1930: s.1).

Ağrı'daki eşkiyanın sığındıkları bölgenin özelliği göz önüne alınarak Eskişehir'deki 25 uçaklı 1'inci Tayyare Taburu, Hava Pilot Kurmay Binbaşı Celal Yakal komutasında 14 Ağustos 1930

tarihinde Erciş'e gelmiştir. Böylece yapılacak harekât için Erciş'ten 1'inci Tayyare Taburu ile Ağrı (Karaköse)'dan 3'üncü Tayyare Taburu'nun destekleri sağlanmıştır (Hallı, 1972: 338).

İran ile yapılan görüşmeler ve planlamalar sonucunda "Türk-İran Hudut Komisyonu" adıyla bir kurul oluşturulmuştur. Komisyon 31 Ağustos 1930 tarihinde Iğdır'da göreve başlamıştır (Milliyet Gazetesi, 1930: 1). Türk ordusu, Komisyon çalışmalarına bağlı kalarak eşkiyaları takip etmek amacıyla İran hududunu geçmiştir. Böylece Türk ordusuna ait birlikler Küçük ve Büyük Ağrı Dağı'nı tamamıyla kontrolü altına alarak, Ağrı'nın İran sınırına dönük alanlarında, isyancıları kuşatma ve daha rahat hareket etme imkânını elde etmiştir (Gerede, 1952: 10-20; Armaoğlu, 1992: 332).

Üçüncü Ağrı harekâtı öncesinde 2 Eylül 1930 tarihinde Breguet 19/B 2 tayyaresi ile gerçekleştirilen hava keşfi sırasında Hava Pilot Yüzbaşı Seyit ile Hava Rasıt Yüzbaşı Zeki, Ağrı Dağı Tüjik Tepe civarındaki şiddetli fırtına sonucunda uçağın kontrolünü kaybederek şehit olmuşlardır (Hava Dergisi, 1971: 92; Kaymaklı, 2006: 237; Uçantürk, 1948: 41).

İran ile varılan mutabakat sonrasında isyanın sona erdirilmesi için hiçbir engel kalmamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 1930: 3). Harekâta yönelik tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra Üçüncü Ağrı Harekâtı 7-14 Eylül 1930 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Harekât öncesinde bölgedeki harekâtı desteklemek ve asayişini sağlamak amacıyla Karaköse (Ağrı) Takip Komutanlığı ile Van Takip Komutanlığı kurulmuştur. Ağrı Harekâtının komutasını alan 9'uncu Kolordu Komutanı Salih (Omurtak) Paşa 4 Eylül 1930'da harekât planını Genelkurmay Başkanlığına arz etmiştir. Buna göre;

"Eli ve Çevirme bölgesinde, aralarında İhsan Nuri, Bro, Abdulkadir, Timur, Seyit Resul, Kör Hüseyin ve oğulları ile beraber 150 çadır bulunduğu, Biçare dağlarının güney batı eteklerinde 45 ve aynı dağın hemen kuzeyinde 12 çadır olduğu" belirtilmiştir. İlave olarak, *"Serdarbulak'ta 160, Aburi civarında 50-60, Aybey dağları ile Karnıyarık arasında 45, Dil bölgesinde, Hulbula civarında balen düşman olmayan Halıkanlı Halit aşiretinin 800 kadar çadırı olduğu"* ifade edilmiştir. Bu çerçevede *"Kolordunun, eşkiyaların İran'a kaçmalarını engelleyerek, imbası için 7 Eylül 1930 sabah erken saatte taarruza başlayacağı"* bildirilmiştir. İlave olarak plan kapsamında, *"Hava kuvvetlerinin harekât sabahı saat 05.00'den itibaren filolar halinde uçarak, kıtalara yakın hava desteği vereceği, eşkiyaya bomba atarak, makineli tüfek taarruzunda bulunacağı"* ifade edilmiştir (Hallı, 1972: 339-341; Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, 1992: 123).

Plan kapsamında Ağrı Dağı başta olmak üzere bütün bölge abluka altına alınmıştır. İran sınırı, güvenlik çemberine alınarak asilerin buraya kaçması engellenmeye çalışılmıştır (Bulut, 1991, 187-190). Harekât öncesinde yapılan hava keşifleri ve edinilen istihbarat kapsamında, isyancıların, yedi ayrı bölgede ve 612 çadırda buldukları tespit edilmiştir (Kaymaklı, 2006: 236). Harekâtın başlaması ile birlikte 400-500 kişi kadar oldukları tahmin edilen eşkıya, muhtelif gruplar halinde Eli ve Çevirme bölgelerinden doğuya doğru çekilmeye başlamıştır. Çekilen eşkıya grupları yerden topçu, havadan ise tayyarelerle bombalanmıştır (Hallı, 1972: 342). Harekât sırasında dağlık bölgedeki kara birliklerine tayyareler aracılığıyla, yiyecek, içecek ve ilaç gibi temel ihtiyaç maddeleri atılmıştır. Böylece tayyareler, kara birliklerine ikmal ve lojistik destek sağlayarak ön plana çıkmıştır. Neticede kara ve hava birliklerinin müşterek harekâtı sonucu isyancıların büyük kısmı, bir yarma hareketiyle İran'a sığınmak zorunda kalmıştır. Bu sırada isyanın öncülerinden Şimkanlı Timur, Musa Lezgi, Halit Ağa, Tosun Ağa ve Ali Aksu yakalanmış, kısa süre sonra da asiler tamamen dağılmıştır (Bulut, 1991: 190-193).

İsyancıların önde gelenlerinden İhsan Nuri, Ermeni Zilan, Semikanlı Timur, Ferzent, Şeyh Abdulkadir, Şeyh Tahir, Seyid Yusuf, İbrahim Sigo ve Karaköseli Ermeni Kigam İran'a kaçmıştır (Riştanoğlu, 1994: 748-750). Böylece 7 Eylül 1930 sabahı erkenden başlayan harekât (Tekin, 2010: 16-19), 14 Eylül 1930 tarihinde yapılan son saldırıyla biterken, bölge eşkıyadan temizlenmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1930: 1; Hakimiyet-i Milliye, 1930: 1; Hakimiyet-i Milliye, 1930: 1; Akşam Gazetesi, 1930: 1-2). Eylül 1930'dan itibaren basında verilen haberlerde Askerî harekâtın başarısında uçakların bombardımanının etkili olduğu ifade edilmiştir (Akşam Gazetesi, 1930: 5).

Harekâtın bitiminde 9'uncu Kolordu Komutanı Salih (Omurtak) Paşa 14 Eylül 1930 tarihinde, ordu mıntıkasındaki komutanlıklara ve vilayetlere gönderdiği mesajında; *"Harekâtın devamı müddetince Ağrı Dağı üzerinde uçarak, bombaları ve makineli tüfekleri ile eşkıya kütlelerini imha eden, yamaçları daima fırtınalı ve tayyareler için çok gayri müsait seması üzerinde, her türlü zorluklara göğüs gererek, kolordusunun taarruzlarına iştirak etmiş olan tayyarecilerimize, Türk göklerinin bu sevimli ve kahraman kartallarına bihakkın layık olacak bir kelimeyi takdir bulmaktan acizim."* Demiştir (Hava Kuvvetleri Dergisi, 1972: 87).

Aynı gün Genelkurmay Başkanlığı, 9'uncu Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıyla, Kolordu Komutanı Salih (Omurtak) Paşa ile personeli tebrik etmiştir. Bu yazıda; *"Ağrı harekâtında büyük fedakârlıklarla kazandıkları başarıdan dolayı başta Kolordu Komutanı olmak üzere kahraman silah*

arkadaşlarının gözlerinden öperek takdir ve azîz şehitlerimizi tebci ederim” denilerek, personel kutlanmıştır. Bu sırada İstanbul’da bulunan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da çektiği telgrafla Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ı ve onun nezdinde kolordu personelini tebrik etmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa mesajında;

“Doğu sınırlarımızda genel asayîşi ve milli birliğı bozmak isteyen şaki ve asileri imha edenleri takdir ve tebrik ederim. Harekâtı her zamanki yüksek vukuf ve liyakatle yürüten Genelkurmayımıza ve kuvvetlerin sevk-idaresinde gösterdikleri başarıdan dolayı Kolordu Komutanından kurmay heyetine, harekâta katılan komutanlarla subaylarına ve erlere teşekkürlerimin iblağına rica ederim.” Demiştir (Hallı, 1972: 349-350).

Dönemin Başbakanı İsmet (İnönü) Paşa, Mecliste yaptığı konuşmada; dört yıldır süren Ağrı Dağı isyanlarını başlangıcından itibaren özetlemiş, askerî harekâtın aşamalarını anlatmış ve artık harekâtın tamamlandığını isyanın sona erdiğini duyurmuştur (Hakimiyet-i Milliye, 1930: 1; Akşam Gazetesi, 1930: 1-2).

Ayrıca Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 1930 yılı Cumhuriyet Bayramı gecesi davetlisi olduğu törende, o günkü geçiş merasiminde uçan havacılara büyük iltifatlarda bulunarak, *“Hava kuvvetleri tarihini Ağrı’da yazdı.”* diyerek, hava unsurlarının isyanın bastırılmasındaki rolü ve değerini vurgulamıştır (Hava Kuvvetleri Dergisi, 1972: 87)

Sonuç

Ağrı İsyânları sırasında ve özelde Zilan ile Erciş olaylarında asilere karşı kara birliklerine hava unsurları tarafından verilen katkı, isyanın bastırılmasında hayati rol oynamıştır. Bu rol asilere saldırının yanında; askeri birliklere yiyecek, içecek, ilaç gibi ihtiyaç maddeleri atmak; keşif yapmak ve şüphesiz kara birlikleri için moral motivasyon sağlamak şeklinde olmuştur. Bu harekât sırasında asiler tarafından üç adet uçak düşürülmüş, dört havacı asker yaşamını yitirenken bir asker yaralanmıştır. 2 Temmuz günü gerçekleştirilen hava harekâtında uçağı isabet alıp Erciş’e inen ve yaralı olarak asilerin eline düşerek vahşice katledilen Yüzbaşı Selahattin ve Üsteğmen Abdurrahman Şeref’in şehadet haberleri gazetelere de yansımıştır.

İran'ın geç de olsa Türkiye ile iş birliğini kabul etmesi ve Sovyetlerin de isyanın karşısında yer alması sayesinde Eylül 1930'dan itibaren Ağrı Dağı isyanları durdurulmuştur. Zira arazi şartlarının kara harekâtlarına izin vermediği noktalarda, hava kuvvetlerinin desteğiyle isyancılara önemli derecede zayıt verilmiştir. Böylece isyan, kara ve hava unsurlarının müşterek harekâtı ve özverili çabası ile bastırılmıştır.

Türk ordusu, 1930 yılında yapılan geniş çaplı harekât sonucunda Ağrı ayaklanmasını bastırmıştır. Ordu içinde hava kuvvetleri isyanın bastırılması sırasında yaptığı keşif ve bombardıman görevleriyle ön plana çıkmıştır. Harekât sırasında bölgenin dağlık yapısına bağlı olarak, bazı zayıtlar verilmesine karşın, vazifeler cansiperane bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA:

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer No: 114.793.20.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 114.792.7.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 113.771.1.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 115.803.5.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 113.771.4.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 115.803.5.

BCA, Fon Kodu: 30.18.01.02., Yer No: 9.16.7.

Yayınlar ve İncelemeler

Acar, H. (2019). "Türk Siyasal Hayatında Şeyh Sait İsyanı", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 3.

- Alakom, R. (1998). *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Anzerlioğlu, Y. (1996). *Nasturiler ve 1924 Ayaklanması*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Armaoğlu, F. (1992). *20'nci Yüzyıl Siyasi Tarihi I-II*, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Arpaçay, Ç. (2010). *Birinci Umumi Müfettişlik ve Ağrı İsyanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum.
- Askeri Hava Mecmuası, (1930). “İrticanın İlk Kurbanları”, *Eskişehir Hava Mektebi*, Sene: 6, Sayı: 81, Eskişehir.
- Aysal, N. (2012). “Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın Örgütlenme Aşamasında Melek Reşit Hanım ve Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, C. XII, Sayı 24.
- Aysal, N. (2017). “Atatürk Döneminde İç Politika”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Editör, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan), 5. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.
- Aysal, N. (2017). “Savaş Dönemi ve Cephele (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Editör, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan), 5. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.
- Bozdağ, İ. (2004). *Kürt İsyancıları*, İstanbul: Truva Yayınları.
- Bulut, F. (1991). *Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyancıları*, İstanbul: Yön Yayıncılık.
- Çay, A. M. (1996). *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara.
- Çelik, K. (2007). “Millî Mücadele'de İç İsyancılar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40.
- Çetiner, S. (2003). *Sorunlarıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Gerçeği*, Ankara: TSK Mehmetçik Vakfı Yayınları.
- Değerli, E.S. (2008). “Ağrı İsyancılarında Yabancı Parmağı (1926-1930)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 18.

Değerli, E.S. (2010). “Amerikan Basımında Doğu İsyancıları 1925-1938”, Ankara: Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 6.

Ertan, T.F. (2016). “Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.58.

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları (1992). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Gerede, H. (1952). *Siyasi Hatıralarım*, İstanbul: Vakıf Basımevi.

Hallı, R. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar*, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları.

Hava Dergisi, (1971). “1930 Yılı Ağrı Harekâtı’nda Şehit Olan Havacılarımız”, Ankara: Hava Basımevi, Sayı: 243.

Hava Dergisi, (1971). “Ağrı Harekâtı”, Ankara: Hava Basımevi, Sayı: 241.

Hava Kuvvetleri Dergisi, (1972). “1930 Ağrı Harekâtının Havacılık Bakımından Önemi”, Ankara: Hava Basımevi, Yıl: 50, Sayı: 244.

Kahraman, A. (2003). *Kürt İsyancıları (Tedip ve Tenkil)*, İstanbul: Evrensel Basım Yayım.

Kalman M. (1997). *Belge, Tanık ve Yaşayanlarıyla Ağrı Direnişi*, İstanbul: Peri Yayınları.

Kapucu, D. Korkmaz, E. (2020). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939)*, Ankara: Karakum Yayınevi.

Kara Kuvvetleri Komutanlığı (1998). *Anadolu İsyancıları*, Ankara: Kara Kuvvetleri Basımevi.

Karaca, E. (2003). *Ağrı Eteklerinde İsyancı*, İstanbul: Karakutu Yayınları.

Kaymaklı, H. (2006). *Havacılık Tarihinde Türkler*, Ankara: Hava Basımevi.

Kaymaz, İ.Ş. (2007). “Emperyalizmin Kürt Kartı”, *Akademik Bakış Dergisi*, C. I, Sayı: 1.

Kıbil, M. (2018). “Millî Mücadele Dönemi İç İsyancılar”, Uluslararası Türk-Rus Dünyası Akademik Araştırmalar Kongresi, Ankara.

Kışlalı, M.A. (1996). *Güneydoğu Düşük Yoğunluklu Çatışma*, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Koca, H. (1998). *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Konya: Mikro Yayınevi.

Köçer, M. (2004). “Ağrı İsyanı (1926-1930)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, Elâzığ.

Kurt, D. Pehlivan, Y., Korkmaz, E. (2018). *Türk Hava Kuvvetleri Birlik Yerleşke ve Komutanlık Tarihçeleri*, Ankara: Hava Basımevi.

Kurt, D. ve Korkmaz, E. (2020). *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, Cilt-I, Ankara: Hava Basımevi.

Meray, S.L., Olcay, O. (1977). *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması ile İlgili Belgeler)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Nuri İ. (1992). *Ağrı Dağı İsyanı*, İstanbul: Med Yayınları.

Ögel, B., Yıldız, H. D.vd., (1986). *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Vakfı.

Örgeevren, A.S. (2002). *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, İstanbul: Temel Yayınları.

Polat, Ç. (2007). *1926-1930 Ağrı İsyancıları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Rışvanoğlu, M. (1994). *Saklanan Gerçek*, C. II, Ankara: Tanmak Yayınevi.

Sarımay, Y. (1998). “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye’ye Karşı Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV / 40 Mart.

Serdi, H. H. (1994). *Görüş ve Anlarım*, İstanbul: Med Yayınları.

Şimşir, B.N. (1975). *İngiliz Belgelerinde Kürt Sorunu*, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Basımevi.

Süphandağ, K. (2001). *Ağrı Direnişi ve Haydaranlılar*, İstanbul: Fırat Yayınları.

Süslü, A. (1993). “Rum-Ermeni-Hoybun İşbirliği ve Anadolu’daki Toplu Mezarlar”, *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, (Gazi Mağusa 28 Ekim-2 Kasım 1991), Ankara.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2

World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2

Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Tekin, C. (2010). *Bir Tayyarecinin Hatıratı "Refik Ali Akyol"*, Yayına Hazırlayan Engin, Ankara: Nadir Kitaplar.

Toplu, A. (1996). *Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyancılar-Ayaklanmalar*, Ankara: Ocak Yayınları.

Uçantürk, F. (1948). *1930 Yılı Ağrı Harekâtına Karaköse'den Bir Bakış*, Eskişehir: Hava Harp Okulu Matbaası.

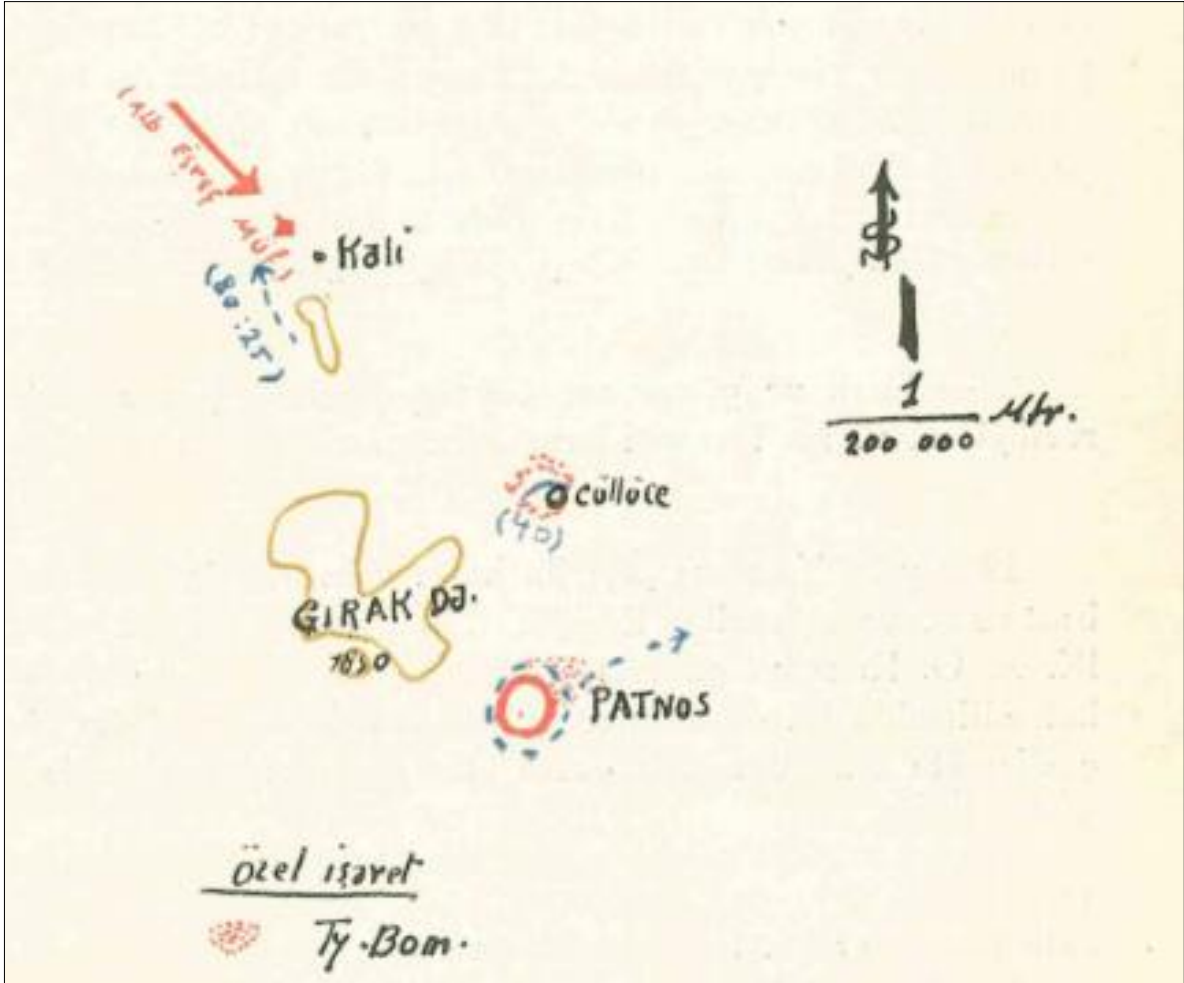
Yılmaz, A. (2015). "Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde Nasturi Ayaklanmaları", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: XXI.

Gazeteler: Akşam Gazetesi, Cumhuriyet Gazetesi, Dünya Gazetesi, Hakimiyet-i Milliye, Milliyet Gazetesi, Resmî Gazete, Vakit Gazetesi

EKLER

Ek-1

Erciş ve Zeylan Bölgesi'ndeki Asilere Yönelik Harekâtı Gösterir Kroki, 5 Temmuz 1930

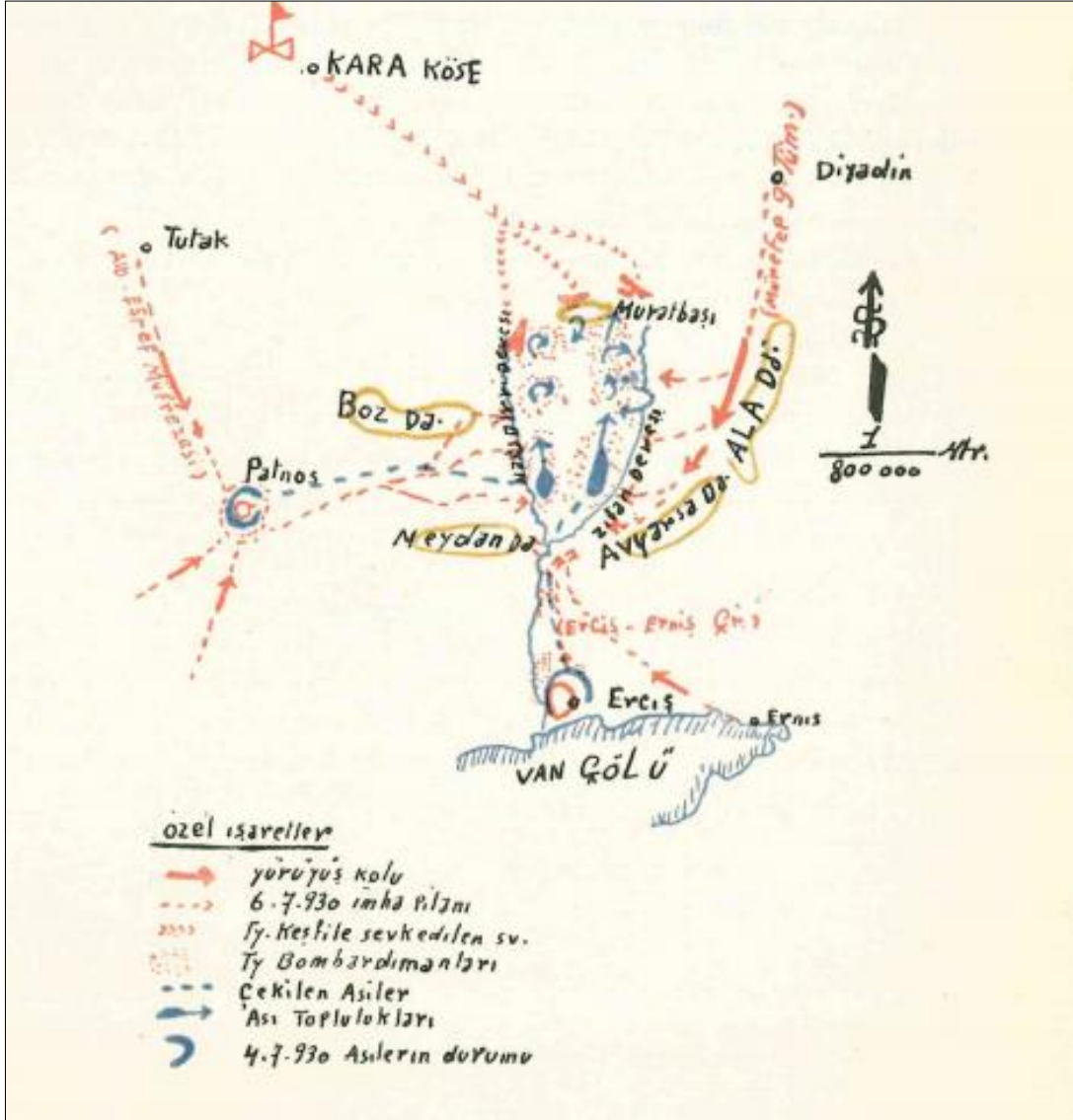

BENGI

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Ek-2

Erciş ve Zeylan Bölgesi'ndeki Asilere Yönelik Harekâtı Gösterir Kroki, 6 Temmuz 1930

BENGI

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Ek-3

Ağrı Harekâtı Sonrasında Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın Erciş'teki Hava Birliğini Ziyareti, 28 Eylül 1930

Ek-4

Şehit Hava Pilot Yüzbaşı Selahattin Bey

Şehit Hava Rasıt Üsteğmen Abdurrahman Şeref Bey

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Ek-5

1930 Ağrı Harekâtı

BENGI

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Ek-6

1930 Ağrı Harekâtı

OSMANLI DEVLETİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE IRAK CEPHESİ'NDEKİ HAVA HARP GÜCÜ VE FAALİYETLERİ

Davud KAPUCU*
(ORCID: /0000-0002-5278-9846)

Makale Gönderim Tarihi

29 Eylül 2021

Makale Kabul Tarihi

15.12.2021

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Kapucu, D., “Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Harbi’nde Irak Cephesi’ndeki Hava Harp Gücü ve Faaliyetleri”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 2, (2021): 75-96.

APA: Kapucu, D. (2021). “Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Harbi’nde Irak Cephesi’ndeki Hava Harp Gücü ve Faaliyetleri”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 2, : 75-96

Özet

Politik gruplar arasında belirli bir sürede ve yoğunlukta devam eden çatışma olarak tanımlanan savaş, XX. yüzyılın başında tayyarenin keşfi ile farklı bir boyut ve mahiyet kazanmıştır. Bu döneme kadar kara ve deniz unsurlarının karşı karşıya gelmesi ile tanımlanan bu süreç, hava gücünün katılımı ile çok boyutlu bir duruma evrilmiştir. Tayyarelerin savaş ortamında kullanımı ile harbe ait

* Dr., dkapucu@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5278-9846>

taktik, strateji ve doktrin gibi askerî ilke ve prensipler değişmiştir.

Harp aracı olarak literatüre giren tayyarelerin öneminin arttığı bir dönemde Birinci Dünya Harbi başlamıştır. Birinci Dünya Harbi sürecinde tayyareler keşif, taarruz, malzeme nakli, ateş tanzimi görevlerine ilave olarak psikolojik harp aracı olarak kullanılmıştır. Bu açıdan karşıt güçler tarafından uzak-yakın birçok cephede harp vasıtası olarak hava filoları kullanılmıştır. Savaşan taraflar, harp içerisindeki taktik resmin devamlılığını sağlamak amacıyla muhatabının sahip olduğu kaynakların yer ve miktarını öğrenmek amacıyla hava gücünden istifade etmiştir.

Irak Cephesi'nde muharebeler İngilizlerin Basra Körfezi'ne asker çıkarması ile başlamıştır. Cephe muharebeleri sırasında İngiliz kuvvetlerinin tayyare kullanarak cephe hattında etkili olması üzerine, Osmanlı Başkumandanlığı tarafından bölgede II. Tayyare Bölüğü ile XIII. Tayyare Bölüğü kurularak faaliyet göstermiştir. Bu tayyare bölükleri satıh güçlerinin istenen etkiyi sağlaması için hava harp görev ve faaliyetleri icra etmiştir.

Bu çalışmada, Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin Irak Cephesi'nde icra ettiği hava harp görev ve faaliyetlerine askerî arşiv belgeleri, harp rapor ve cerideleri ekseninde yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Harbi, Irak Cephesi, Tayyare, Keşif, Havacılık.

Air Warfare Force And Activities Of The Ottoman State In The First World War Iraq Front

Abstract

The war, which is defined as the conflict between political groups for a certain time and intensity, is XX. With the discovery of the airplane at the beginning of the century, it has gained a different dimension and nature. Until this period, this process, defined by the confrontation of land and sea elements, has evolved into a multidimensional situation with the participation of air force. Military principles and principles such as tactics, strategy and doctrine of the war have changed with the use of the airplanes in the war environment.

The First World War started at a time when the importance and value of the aircraft as a new warfare tool increased. During the First World War, the aircraft; In addition to the tasks of reconnaissance, surveillance, assault, bombardment, fire regulation for artillery units, transport and notification, its use as a psychological warfare tool has increased its importance. In this respect, air

fleets were used by the opposing forces as war means on many fronts, near and far. The warring parties have benefited from the air power in order to ensure the continuity of the tactical picture in the war, to update the activities of the opponent, the resources they have, the geographical information of the region they are located, and to detect the changes in their activities.

The battles on the Iraqi Front started with the British landing troops in the Persian Gulf in line with their political goals. During the frontline battles, when British forces were effective on the front line by using aircraft, the Ottoman Commander-in-Chief in the region II. XIII with the Aircraft Company. Aircraft Company was established and operated. These aircraft companies performed air warfare missions and activities to ensure the desired effect of surface forces.

In this study, military archive documents, war reports and war diaries will be included in the air war missions and activities of the Ottoman Empire in the First World War Iraq Front.

Key Words: First World War, Iraq Front, Aircraft, Reconnaissance, Aviation.

Giriş

XX. yüzyılın başında ilk motorlu uçağın icadından sonra dünyada büyük bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır (Kapucu ve Korkmaz, 2020: 20). İlk dönemlerde spor, hava gösterisi ve posta hizmetlerinde kullanılan bu yeni vasıta, ilk kez Trablusgarp Harbi sırasında harp aracı olarak kullanılmıştır. Bu gelişme üzerine dünya devletleri ordularında havacı personel istihdam etmiştir. (Kurt ve Korkmaz, 2018: 207-251).

Dünyadaki bu gelişmelere kayıtsız kalmayan Osmanlı Devleti de bu gelişmeleri takip etmek için Avrupa'daki askerî ataşeleri aracılığıyla araştırmalara başlamıştır. Bu araştırmalar sonucunda iki personelin Avrupa'da bir ülkede eğitim alması planlanmıştır. Osmanlı kara ordusuna mensup havacı adaylarının seçimi için 1 Haziran 1911'de bir tayyare komisyonu kurulmuştur. 28 Haziran 1911'de Tayyare Komisyonu tarafından yapılan sınavda başarılı olan Yüzbaşı Fesa ve Üsteğmen Yusuf Kenan Beylerin Fransa'da bulunan uçak fabrikasında eğitim alması kararlaştırılmıştır. Aynı dönemde İtalya ile başlayan Trablusgarp Harbi dolayısıyla uçak alım faaliyetleri de hızlandırılmıştır.

Fransa'da eğitim alan personelin kaza kırım maliyetlerinin çok yüksek olması üzerine İstanbul'da bir Tayyare Mektebi açılarak, burada faaliyetlerin devam ettirilmesi öngörülmüştür. Bu kapsamda 1912 yılı içerisinde Tayyare Mektebi açılarak, Osmanlı ordusu kendi personelini

yetiştirmeye başlamıştır. Bu sırada yapılan çalışmalarla Osmanlı ordusu için Deperdussin model iki adet tayyare satın alınmıştır. Aynı dönemde Yüzbaşı Fesa ve Üsteğmen Yusuf Kenan Beyler, eğitimlerini tamamlayarak İstanbul'a dönmüştür (Kurt ve Korkmaz, 2020: 31-70).

Osmanlı Devleti havacılık alanındaki teşkilatlanma çalışmalarını icra ederken Balkan Harbi başlamıştır. Osmanlı havacıları, hava harekât görevlerine ilk olarak Balkan Harbi'nde katılmıştır. Balkan Harbi'nin ardından modernleşme faaliyetlerine hız verilmiştir. Ancak Birinci Dünya Harbi'nin başlamasıyla birlikte organizasyon çalışmaları sekteye uğramıştır. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Harbi'ne 6 uçak ve 6 havacı personel ile girmiştir. Havacılıktaki bu eksiklik üzerine Osmanlı Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından, Alman Başkumandanlığından uçak ve havacı personel istenmiştir. Enver Paşa'nın talebi doğrultusunda Osmanlı Başkumandanlığına havacılık konusunda danışmanlık yapmak üzere Yüzbaşı Erich Serno görevlendirilmiştir (Korkmaz ve Kurt, 2021: 102-126). Almanya savaş boyunca Osmanlı ordusunu 450 kadar uçak ve 1.500 havacı personelle cephelerde desteklemiştir (Keyüsk, 2012: 42-48). Almanya'nın verdiği uçaklarla Osmanlı Devleti savaştığı cephelerde 17 tayyare bölüğü kurularak faaliyet gösterilmiştir (Kapucu, 2019: 72-79; Kurt ve Korkmaz, 2019: 10-14).

Osmanlı Devleti ülkenin farklı cephelerinde hava birlikleri konuşlandırırken, Irak Cephesi'nde de tayyare bölükleri ile hava harp görevinde bulunmuştur. Bu çalışmada Irak Cephesi'nde faaliyet gösteren II. Tayyare Bölüğü ile XIII. Tayyare Bölüğü'nün faaliyetlerine askerî arşiv belgeleri ile harp rapor ve cerideleri ekseninde yer verilecektir.

1. Irak Cephesi'nin Açılma Sebepleri ile Tarafların Hazırlık ve Planları

İngilizler, Osmanlı Devleti'ni güneyden sıkıştırmak ve bölgedeki zengin petrol bölgelerini ele geçirmek maksadıyla açmıştır. Ayrıca bu cephenin açılmasında İngiliz kuvvetlerinin, Rus kuvvetleri ile birleşme hedef ve ideali de etkili olmuştur (Türkman, 2017: 79).

Harbin başında Basra, Bağdat ve Musul'da konuşlu bulunan Irak ve Havalisi Genel Kumandanlığı, 9 seyyar jandarma taburu, 6 sınır taburu, 38'inci Piyade Tümeni olmak üzere 23.334 kişiden oluşmuştur (Türkmen, 2014: 391-392). Savaşın başında Osmanlı Genelkurmayı bu bölgeden bir saldırı beklemeyi için buradaki kuvvetlerinin bir kısmını diğer cephelere kaydırmıştır. (Karal, 1996: 485; Uyar ve Erickson, 2014: 502). İngilizler ise, 6 küçük istimbote ve 18 deniz aracından oluşan

kuvvetlerine ilave olarak Hindistan sömürgelerinden kuvvetler getirmiştir (Göymen, 1969: 28).

2. Hava Harekâtının İcrası

İngiltere, bir Hint Tümenini 15 Ekim 1914'te Bahreyn Adaları'na çıkartmıştır (BOA, DH.EUM, 4.Şb. 1/24). 6 Kasım 1914'te İngilizler, Mezopotamya Seferi gücüne ait harp gemileri ile Fav Boğazı'nı bombalamıştır (BOA, DH.EUM, 7.Şb. 1/46-3; 2/28). Burada bulunan Osmanlı birlikleri İngilizlerin taarruzu sonucu geri çekilmiştir. 11 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti Fransa, Rusya ve İngiltere'ye harp ilan etmiştir (Pomiankowski, 1990: 81). İngilizler 22 Aralık 1914'te Kurna'yı ele geçirmiştir (BOA, DH.ŞFR, 454/151). İtilaf güçlerinin bu harekâtı sonucunda Ahvaz-Kurna-Nasıriye hattı İngilizlerin eline geçmiştir (Sabis, 1951: 108; Akgül, 2001: 30). 1914 yılı içerisinde taraflar bölgeye tayyare getiremediği için hava harekâtı icra edememiştir (Duman, 2010: 103; Saygı, 2011: 49).

1915 yılı Ocak-Mart döneminde İngiliz ve Türk birlikleri tarafından yapılan hareketlerden sonuç alınamamıştır (Mühlman, 1940: 68-69). Nisan 1915'te General Charles Townshend 6'ncı Tümen Kumandanı olarak atanmıştır (Erickson, 2009: 123-124). 14 Mayıs 1915'te Mısır'da bulunan İngiliz Kraliyet 30'uncu Filosu, Basra'ya Maurice Farman tipinde 2 tayyare göndermiştir. İngiliz hava birlikleri 18 Mayıs 1915'te bu tayyarelerden birisiyle Meziple'de bulunan Türk birliklerine hava taarruzu icra etmiştir (Kurter, 2009: 141). Aynı dönemde Osmanlı bölgeye tayyare gönderememiştir.

31 Mayıs 1915'te iki İngiliz tayyaresi sabah saat 08.00'de Meziple'deki Türk kuvvetlerine taarruz ederek üç bomba atmıştır (ATASE Arşivi, K.: 3604, D.: 9, F.: 12-3). İngilizler 3 Haziran 1915'te Kutulamare'yi işgal etmiştir (Townshend, 2007: 114-126). Aynı gün Osmanlı tayyare topçusu keşif görevinde bulunan 2 İngiliz tayyaresini Nasıriye mevkiinde düşürmüştür (Kurter, 2009: 142).

14 Haziran 1915'te Kutulamare'de bulunan Osmanlı ordugâhı İngiliz tayyareleri tarafından bombalanmıştır. 24 Haziran 1915'te İngilizler, Osmanlı kuvvetleri üzerine "Teslim Ol!" çağrısı yapan bildiriler atmıştır. 26 Haziran 1915'te bir İngiliz tayyaresi Sevkuşsuyuh'tan kuzeydoğu yönüne geçmiştir (ATASE Arşivi, K.: 3605, D.: 11, F.: 30).

28 Eylül 1915'te başlayan Birinci Kut Muharebesi İngilizlerin başarısı ile sonuçlanması üzerine Türk birlikleri Selman-ı Pak Mevziilerine çekilmiştir (Küçükvatan, 2013: 60). Bu sırada İngiliz tayyareleri tarafından sürekli hava taarruzları gerçekleştirilmiştir. Bölgedeki askerî hareketliliğin

artması üzerine 5 Ekim 1915'te Irak ve Havalisi Kumandanlığı lağvedilerek VI. Ordu Kumandanlığı kurulmuştur. 14 Ekim 1915'te ise Ordu Kumandanı olarak Alman General Von Der Goltz atanmıştır (Kurter, 2009: 201-202).

Goltz Paşa, 1915 Ekim ayında Irak Cephesi'ne dört tayyarenin gönderilmesini, bu tayyareler bölgeye gelene kadar İngilizlerden ganimet olarak ele geçirilen tayyareleri kullanabilmek için bir tayyareci ile makinistin Bağdat'ta bulundurulmasını Başkumandanlıktan istemiştir. Bunun üzerine, İngilizlerden ele geçirilen Farman ve Caudron model tayyarelerin faal edilmesi için Filistin'deki Birüssebi Tayyare Müfrezesinde görevli Tayyareci Üsteğmen Fazıl Bey Eylül 1915'te Irak'a görevlendirilmiştir (ATASE Arşivi, K.: 1438, D.: 237A, F.: 1-1).

14 Kasım 1915'te Selman-ı Pak bölgesinde Farman tipinde bir İtilaf tayyaresi Osmanlı topçusunun atışları neticesinde zorunlu iniş yapmıştır. (ATASE Arşivi, K.: 3609, D.: 26, F.: 3-2). Zorunlu iniş sırasında esir edilen İngiliz subayında, Osmanlı birliklerinin ayrıntılı krokilerinin olduğu görülmüştür (ATASE Arşivi, K.: 3609, D.: 26, F.: 33-6). Aynı tarihte Türk havacıların yaptığı hava keşfi sonucunda Selman-ı Pak'a taarruz hazırlığı içerisinde olan İngiliz birliklerinin yerleri rapor edilmiştir (ATASE Arşivi, K.: 3647, D.: 200, F.: 1; 2; 3). 16 Kasım 1915'te karşılıklı hava keşifleri esnasında Farman tipi bir İngiliz tayyaresi Osmanlı tayyare topçusunun açtığı ateş sonucunda faal olarak ele geçirilmiştir (ATASE Arşivi, K.: 1452, D.: 297, F.: 50; 50-1; 50-3).

22 Kasım 1915'te Selman-ı Pak mevzilerine karşı taarruza geçen İngiliz kuvvetlerine, tayyareler tarafından yakın hava desteği verilmiştir. Bu harekât sırasında bir İngiliz tayyaresi Türk topçu ateşi ile düşürülmüştür (Göymen, 1969: 62). 27 Kasım 1915'te Fazıl Bey tarafından; İngiliz kuvvetlerinin Bağdadiye ile Hamas arasında oldukları rapor edilmiştir (ATASE Arşivi, K.: 3647, D.: 200, F.: 1, 1-1, 1-2). Aynı gün İngiliz tayyareleri tarafından yapılan keşifte, Diyale Köprüsü'ne 4 bomba atılmıştır (ATASE Arşivi, K.: 3609, D.: 27, F.: 12). 1 Aralık 1915'te İngiliz hava filosuna ait bir tayyare, motorunda meydana gelen arıza nedeniyle Türk mevzilerine zorunlu iniş yapmıştır (ATASE Arşivi, K.: 1452, D.: 297, F.: 50-3).

Muharebelerden sonra İngilizler Selman-ı Pak mevzilerinin bir kısmına girmişse de Türklerin karşı taarruzu sonucu geri çekilmiştir (ATASE Arşivi, K.: 551, D.: 2140, F.: 102-1). Selman-ı Pak Muharebeleri'nde yenilgiye uğrayan İngilizler Aziziye'ye çekilmiştir (ATASE Arşivi, K.: 3609, D.: 27, F.: 11-16). Bu muharebeler sırasında İngiliz kuvvetleri 3 Aralık 1915'te Kutulamare'ye sığınmıştır

(Ahmet İzzet Paşa, 1992: 213). 7 Aralık 1915'te İngiliz kuvvetleri Türk ordusu tarafından Kutulamare'de kuşatılmıştır (Sanders, 2006: 137-138).

Cephe hattında bu gelişmeler olurken 1915 yılı sonunda Almanya'dan getirilen tayyareler ile II. Tayyare Bölüğü kurulmuş ve Alman Tayyareci Yüzbaşı Von Aulock'un komutasında Irak'a gönderilmiştir (Flanagan, 1984: 30). 25 Aralık 1915'te İngilizler, Goltz Paşa'nın bulunduğu vapurun yakınlarına "Allah İngiltere'nin yardımcısıdır." ifadesi yazılı demir bir haç ile "Dicle'deki İngiliz ordusu tarafından Prens General Fon Der Goltz'e selâm ve yılbaşı hediyesidir." yazan bir zarf tayyareler vasıtasıyla havadan atmıştır (ATASE Arşivi, K.: 3611, D.: 34, F.: 58).

İngilizler Ocak 1916'da Alielgarbi'yi işgal ettikten sonra ileri harekâta başlamıştır. Bu kesimde VI. Ordu kuvvetlerinin bir kısmını Dicle nehrine, diğer kısmını Süveyce bataklığına dayayarak emniyetli bir savunma hattı oluşturmuştur. 1916 yılının başında Osmanlı süvarileri Alielgarbi'ye doğru ilerlemiştir. Aziziye'de bulunan Osmanlı hava birliği Kutulamare yakınlarına intikal etmiştir (Göymen, 1969: 63).

2 Ocak 1916'da Alielgarbi civarında bulunan İngiliz birliklerinin durumunu saptamak amacıyla Üsteğmen Fazıl ve Rasit Üsteğmen Fettah Beyler tarafından bir keşif yapılmıştır. İngilizlere ait 3 şat, 3 nehir gemisi ile 4-5 alayın olduğu keşif sonu raporunda belirtilmiştir (Kurter, 2009: 239-240).

İngilizler, 4-5 Ocak 1916 tarihlerinde yaptığı keşiflerden elde ettikleri bilgileri değerlendirerek, 6 Ocak 1916'da bir taarruz başlatmıştır. Üsteğmen Fazıl ve Fettah Bey'in yaptığı hava keşfinde; İngiliz kurtarma birliklerinin Dicle'nin sol kıyısına geçirildiği önceden tespit edilmiştir. İngilizler, Dicle nehrinin sol kıyısından gemiler ve dubalar vasıtasıyla Şeyh Said'i bombalamıştır. Büyük kayıplar veren İngiliz birlikleri Vadi-i Kelal ile Dicle nehrinin birleştiği noktaya kadar çekilmiştir (Kansu vd., 2006: 226). İngiliz birliklerinin taarruzları karşısında Şeyh Said'de tutunamayacağını anlayan Osmanlı kuvvetleri buradan çekilmiş, 10 Ocak 1916'da da İngilizler Şeyh Said'i işgal etmiştir (Göymen, 1969: 93).

II. Tayyare Bölüğünün ilk kademesi kırk beş günlük bir yolculuktan sonra Bağdat'a ulaşmıştır. Alman Rasit Von Schlichling ile Tayyareci Cemal Bey tayyarelerden önce Bağdat'a gelmiştir. Ancak, burada hastalanan Von Schlichling tedavi için İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Tayyareci Cemal Bey ise Kut'ta ganimet tayyarelerle keşif görevlerini yerine getirmiştir (Kansu vd., 2006: 266). Dokuz

tayyare ve 11 personeli ile Irak'a ulaşan II. Tayyare Bölüğü 1 Şubat 1916'da Parasol tayyaresi ile ilk deneme uçuşunu yapmıştır. Bu uçuş sırasında tayyare kırım geçirmiş, Tayyareci Yüzbaşı Mehmet Ali Bey ile rasıtı Astsubay Vecihi Bey yaralanmış, tayyare ise kal olmuştur (ATASE Arşivi, K.: 1922, D.: 469, F.: 1-2).

13 Şubat 1916'da Kut, sabah beş, öğleden sonra on bomba atılmak suretiyle bir Alman tayyaresinin taarruzuna uğramıştır (Lambert, 2003: 58). II. Tayyare Bölüğünün tayyareleri 14-15 Şubat 1916'da Kut'u havadan bombalamıştır (ATASE Arşivi, K.: 3612, D.: 30, F.: 10). 17-19 Şubat 1916 tarihlerinde Kut'a havadan taarruz yapılmıştır. 17 Şubat 1916'da bölgede konuşlu bulunan İngiliz kuvvetlerinin üzerine 5 bomba atılmıştır. 19 Şubat 1916'da Tayyareci Üsteğmen Cemal, rasıtı Üsteğmen Süleyman Bey ile yaptığı silahlı görev uçuşunda, İngiliz mevzilerine 8 bomba atmıştır (ATASE Arşivi, K.: 3612, D.: 30, F.: 15).

9 Mart 1916'da VI. Ordu Kumandanlığının emriyle, Dicle nehri civarındaki İngiliz kuvvetinin durumu hakkında bilgi edinmek amacıyla iki uçuş yapılmıştır. 14 Mart 1916'da Felahiye bölgesinde bulunan bir İngiliz tayyaresi topçu ateşiyle düşürülmüştür (ATASE Arşivi, K.: 1452, D.: 297, F.: 50-2; 50-3a).

1916 yılı Nisan ayında Osmanlı VI. Ordu cephesinde uçuşların artması lojistik ihtiyaçların da artmasına neden olmuştur (ATASE Arşivi, K.: 3672, D.: 37 F.: 4-18). Kut kuşatması devam ederken Alman General Von Der Goltz'un Bağdat'ta tıfustan hayatını kaybetmesi üzerine yerine Albay Halil (Kut) Bey atanmıştır (Mayakuşu, 1932: 66-67). 21 Nisan 1916'da Bağdat'a Alman yapımı bir Albatros tayyaresi gelmiştir (Dumlupınar, 2016: 387). Beş ay süren Kut kuşatması sonunda yiyecek stoklarının eridiğini gören General Townshend 29 Nisan 1916'da teslim olmuştur (Kut, 2003: 131).

7 Mayıs 1916'da II. Tayyare Bölüğü tayyarecilerinden Yüzbaşı Schüz, Fokker tipi Osmanlı av tayyaresiyle bir İngiliz tayyaresini kendi cephe hatlarının gerisine düşürmüştür (ATASE Arşivi, K.: 3644, D.: H-43, F.: 1-16). 11 Mayıs 1916'da havadan tespit edilen İngiliz ordugâhlarına 13, Dicle nehri üzerindeki köprü yakınlarına da 7 bomba atılmıştır (Kansu vd., 2006: 268).

İngiliz Kraliyet Hava Birlikleri'nin teşkilat ve komuta yapısı yeniden düzenlenerek Kraliyet Deniz Hava birliği Mısır'a çekilmiştir. Ağustos ayı itibarıyla envanterinde 13 faal ve yedi gayri faal BE2 tayyaresi bulunan 30'uncu Filo'ya yedi tayyare ilave edilmiştir. Ayrıca, İngilizler bölgeye balon getirmek suretiyle etkinliğini artırmıştır (Kurter, 2009: 390-391). Bu dönemde yaz aylarının aşırı sıcak

olmasından kaynaklanan nedenlerle çoğu personel hastalanmıştır (Lambert, 2003: 72-73).

Osmanlı VI. Ordusuna bağlı XIII. Kolordu Kumandanlığı İran içindeki ileri harekâtı sırasında, XII. Tayyare Bölüğü keşif faaliyetleri ile destek olmuştur. 15-16 Ağustos 1916 gecesini, XII. Tayyare Bölüğüne Ave civarındaki düşmanın durumunun keşfedilmesi emredilmiştir. Bu emir üzerine 17 Ağustos 1916'da Tayyareci Üsteğmen Cemal Bey ile Rasit Üsteğmen Ahmet Nüzhet Bey tarafından yapılan keşif ile Rus kuvvetlerinin yer ve miktarı tespit edilmiştir. (Keyüsk, 2012: 87-88 ve 247).

31 Ağustos 1916'da İran'da bulunan, XII. Tayyare Bölüğünün kuruluş unvanı değiştirilerek XIII. Tayyare Bölüğü adını almıştır (ATASE Arşivi, K.:4490, D.:H-42, F.:1-1; 1-2). Eylül ayında da II. ve XIII. Tayyare Bölükleri emir komuta birliği sağlamak amacıyla VI. Ordu Tayyare Kıttaat Kumandanlığı adıyla tek çatı altında toplanmıştır. Kumandan olarak, II. Tayyare Bölüğü Kumandanı olan Yüzbaşı Aulock getirilmiştir (Çalhan, 2002: 29). Alman Yüzbaşı Niemayer, boşalan II. Tayyare Bölük Kumandanlığına atanmıştır (Kurter, 2009: 290-293).

Irak Cephesi'nde eylül ayında havaların serinlemeye başlamasıyla muharebeler yoğunlaşmıştır. 1 Eylül 1916'da Osmanlı havacısı Yüzbaşı Schüz'ün kullandığı Fokker av tayyaresi bir İngiliz tayyaresi ile hava muharebesine girmiştir. Bu muharebede Schüz'ün tayyaresi çok sayıda mermi isabet aldığından mecburî iniş yapmıştır. İnişte Yüzbaşı Schüz yara almadan kurtulurken tayyaresi büyük kırım geçirdiğinden kal olmuştur (Keyüsk, 2012: 246).

Felahiye cephesinde ekim ayında İngilizler sabit balon kullanarak Osmanlı kuvvetlerinin durumunu öğrenmeye çalışmıştır. İngilizler Irak'ta bulunan Tayyare bölüğü ile Fırat nehri boyundaki İngiliz 15'inci Tümenine iki tayyare göndermiştir. 19 Ekim 1916'da VI. Ordu Kumandanlığından XIII. Kolordu'ya gönderilen şifrede, aynı dönemde İran'da yapılan uçuşlara yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur. İlgili yazıda, İran'daki Osmanlı tayyarelerinin, bölgenin dağlık arazi yapısına sahip olması nedeniyle, uzun süreli keşiflere çıkamadıkları için kısa süreli keşif uçuşlarının tercih edildiği aktarılmıştır. Yazının devamında, Osmanlı tayyarecilerinin arazi şartlarını öğrenmesi ile keşif faaliyetlerinin daha sağlıklı icra edileceği belirtilmiştir (ATASE Arşivi, K.: 3617, D.: 74, F.: 5-1).

Aynı dönemde İngilizlerin kıskırtması sonucu Hille'de bazı Arap aşiretleri bir ayaklanma çıkarmıştır (ATASE Arşivi, K.: 3650, D.: 216, F.: 217). Bu ayaklanmayı bastırmak için Irak Süvari Tugay Kumandanı Yarbay Akif Bey görevlendirmiştir (ATASE Arşivi, K.: 3650, D.: 216, F.: 1-7).

Harekât sırasında isyancı Arapların sığındıkları yerler Yarbay Akif Bey'in emrine verilen tayyare tarafından bombalanmıştır. Neticede birliğin emrine verilen tayyarenin desteği ile isyan bastırılmıştır (ATASE Arşivi, K.: 3650, D.: 219, F.: 2; 2-52).

Kasım 1916'da İtilaf birlikleri Irak Cephesi'nde hava hâkimiyetini eline geçirmiştir. 1 Kasım 1916 gecesi Türk hava meydanına İngiliz tayyarelerince bir harekât düzenlemiştir. Bu taarruz sırasında, tayyarelerden biri hafif hasara uğrarken Albatros B.I. tipi tayyare ise ciddi hasar gördüğünden kal edilmektedir (Kansu vd., 2006: 269). 24 Kasım 1916'da Alman Tayyareciler Astsubay Fox ve Astsubay Strieckfuss Nasıriye üzerinde silahlı keşif uçuşu yapmıştır. Bu görev sırasında bölgedeki İngiliz yer hedeflerine toplam 100 kilogram bomba atılmıştır. Ayrıca, Nasıriye Hava Meydanı'nda 3 İngiliz tayyaresinin bulunduğu tespit edilmiştir. 26 Kasım 1916'da ise Osmanlı tayyarecileri İngiliz cephe hattına iki sorti yapmıştır. (Kurter, 2009: 400).

4 Aralık 1916'da Tayyareci Fox, Tayyareci Hüsnü ve Mitat Bey tarafından üç tayyareyle İngiliz mevzileri üzerinde bir keşif yapılmıştır. Bu görev sırasında İngiliz hedeflerine iki yüz kilogram bomba atılmıştır (Kansu vd., 2006: 270). İngiliz tayyareleri de karşılık olarak Kut civarındaki Osmanlı ordugâhını bombalamıştır. İngiliz hava filosunun yaptığı bu bombardıman sonucunda 12 er şehit olmuştur.

II. Tayyare Bölüğü tarafından 10 Aralık 1916'da yapılan keşifte; Şeyh Said'de bulunan İngiliz kuvvetlerinin Makasis'e kaydırıldığı saptanmıştır. Tayyareler dönüş yolundayken İngiliz tayyarelerinin saldırısına uğramıştır. Bu saldırı üzerine Osmanlı hava gücüne ait Albatros tayyaresi, iki İngiliz tayyaresiyle hava muharebesine girmiştir. Yapılan hava muharebesi sonucu Osmanlı tayyaresi İngiliz tayyarelerinden birini etkisiz hale getirmiştir. Ancak muharebede Osmanlı tayyaresine birkaç mermi isabet etmesi sonucunda tayyareci Kadri Bey yaralanmıştır. Tayyareci Hüsnü Bey'in hava muharebesine dahil olması üzerine yalnız kalan İngiliz tayyareci bir süre sonra muharebeyi kesip bölgeden uzaklaşmıştır (Kurter, 2009: 402).

13 Aralık 1916'da İngiliz topçusunun Felahiye mevzilerini bombalaması ile İngiliz taarruzu başlamıştır. İngiliz tayyarelerinin de yoğun bir hava desteği verdiği taarruzda, Dicle nehri üzerindeki iki köprü İngiliz tayyareleri tarafından bombalanmıştır. Taarruz sırasında bir İngiliz tayyaresi piyade ateşiyle düşürülmüştür (Kapucu, 2019: 317).

14 Aralık 1916'da Tayyareci Astsubay Fox Beyti İsa'nın doğusu ile Kutulamare civarında keşif

uçuşu yapmıştır. 15 Aralık 1916'da Tayyareci Hüsnü Bey'le rasıtı Teğmen Bach keşfe çıkmıştır. Bu uçuşta, İngiliz tayyaresi önleme yapmak istemişse de başarılı olamamıştır. Osmanlı mevzileri üzerinde uçan bir İngiliz tayyaresi, piyade ateşle düşürülmüştür (Kansu vd., 2006: 270-271). 17 Aralık 1916'da Osmanlı birliklerinin açtığı piyade ateşle bir İngiliz tayyaresi ele geçirilmiştir. 18-19 Aralık 1916'da keşif uçuşları devam etmiştir. (ATASE Arşivi, K.: 1452, D.: 297, F.: 50-1).

20 Aralık 1916'da AK11 ve AK27 numaralı Albatros tayyareleri ile silahlı hava keşfine çıkmıştır. Uçuş esnasında karşılaşılan dört İngiliz tayyaresi ile hava muharebesine girilmiştir. Muharebede iki İngiliz tayyaresi kendi cephe hattı üzerine indirilirken bir Osmanlı tayyaresi de kendi cephe hattına zorunlu iniş yapmıştır (Kansu vd., 2006: 270-271).

23-25 Aralık 1916'da Fokker tayyaresi devriye uçuşu yapmıştır. 29 Aralık 1916'da keşif yapan Osmanlı Albatros tayyaresi 3 İngiliz tayyaresinin saldırısına uğramıştır. Yapılan hava muharebesinde; Osmanlı tayyaresi, İngiliz tayyarelerinden birine mecburî iniş yaptırmıştır. Diğer İngiliz tayyareleri bölgeden uzaklaşmıştır (Kansu vd., 2006: 271). 30 Aralık 1916'da Kut bölgesinde bulunan Osmanlı topçularının ateşi ile bir İngiliz tayyaresi düşürülmüştür (ATASE Arşivi, K.: 1452, D.: 297, F.: 50-1; 50-4.).

1916 yılı boyunca yapılan hava harekâtları sırasında yedisi hava muharebeleri sonucunda toplam 14 İngiliz tayyaresi düşülmüştür. Cephenin yıl boyunca en muharip tayyarecisi, 5 İngiliz tayyaresini düşüren Alman Tayyareci Yüzbaşı Schüz olmuştur (Keyüsk, 2012: 246).

1917 başında, Tayyare Kıtaat Kumandanlığı Musul'da olmak üzere II. Tayyare Bölüğü XVIII. Kolordu emrinde; XIII. Tayyare Bölüğü XIII. Kolordu emrinde konuşlanmıştır. Aynı dönemde II. Tayyare Bölüğü'nde; 4 Albatros keşif tayyaresi ile 3 Fokker av tayyaresinin faaliyetleri ile ön plana çıkmıştır.

İngiliz hava birlikleri, Dicle bölgesine konuşlanmıştır. Bölgede, 30'uncu Tayyare Bölüğü ile Kraliyet Deniz Tayyare Bölüğü faaliyet göstermiştir. Hazırlıklarını bitiren İngilizler 1917 Ocak ayından itibaren ileri harekâta başlamıştır. İngilizlerin ileri harekâtını hava keşifleriyle takip eden Osmanlı havacıları 1-2 Ocak 1917'de Garraf dolaylarında üç İngiliz tümeni ile bir topçu birliği tespit etmiştir. Hava keşiflerine sonraki günlerde de devam edilmiştir (Göymen, 1969: 162-163).

6 Ocak 1917'de, iki sorti keşif yapılmıştır. Gece yapılan ikinci sortide, batı yönünde ilerleyen üç İngiliz süvari bölüğü görülmüştür. Ayrıca, yol kavşağının ilerisinde bulunan İngiliz topçusu,

Osmanlı mevzilerine ateş açmıştır. Aynı tayyareyle 7 Ocak 1917'de İmam Mansur ve Sin dolaylarına keşfe çıkmıştır. Bu uçuşta, Sin'in batısında 6, İmam Mansur'da 4 piyade taburu tespit edilmiştir. 8 Ocak 1917'de Osmanlı topçularına ateş tanzimi yaptırmak amacıyla iki Albatros tayyaresi keşif yapmıştır. Yapılan keşifte; İtilaf güçlerinin istihkâm faaliyetlerinin İmam Muhammed'e kadar ilerlediği, bunun yanında bölgede çok şiddetli topçu atışlarının olduğu görülmüştür (Keyüsk, 2012: 128).

11 Ocak 1917'de, ikişer tayyarenin katıldığı iki ayrı keşif uçuşu yapılmıştır. Yapılan uçuşlarda; Felahiye ve Sabis'te bulunan birliklerin takviye edildiği tespit edilmiştir. Hava keşfi yapılırken ilk uçuş sırasında; iki Osmanlı Fokker tayyaresi İngiliz av tayyareleriyle hava muharebesine girmiştir. Muharebede, AK11 numaralı Albatros tayyaresinin motoruna mermi isabet etmiş ve kendi hatları gerisine inmiştir. Aynı gün, Kut'da bir İngiliz Bristol Scout av tayyaresi ele geçirilmiştir. Aynı tip bir diğer tayyare de topçu ateşi sonucunda kendi hatlarının gerisine düşürülmüştür (Kansu vd., 2006: 344).

12 Ocak 1917'de İngilizler, Garraf'ta büyük bir taarruz başlatmıştır. Saldırının ardından, II. Tayyare Bölüğü AK5 numaralı Albatros tayyaresi ile keşfe çıkmıştır. Bu keşif sırasında, İngiliz topçularının etkisiz ateşine maruz kalmıştır. Keşfin devamında Ebter'de bulunan İngiliz hedefleri bombalanmıştır (Moberly, 1928: 103).

İngilizler 13-15 Ocak 1917 tarihlerinde de bombardımana devam etmiştir (Ölçen, 1992: 133). Aynı tarihlerde II. Tayyare Bölüğü de AK5 ve AK7 numaralı Albatros tayyareleriyle Garraf Kanalı üzerinde uçarak cephe gerisinin fotoğrafı çekilmiştir. Bu keşifte, koruma görevi yapan Fokker av tayyaresi, Bristol Scout av tayyaresi ile hava muharebesine girmiştir. Muharebede İngiliz tayyaresine üstünlük sağlanmış ve tayyare kendi hatları gerisine inmiştir. Osmanlı cephe hattında dolaşan iki İngiliz tayyaresi Fokker av tayyaresi tarafından bölgeden uzaklaştırılmıştır (Kurter, 2009: 34).

18 Ocak 1917'de 3 İngiliz tayyaresi, bir Osmanlı tayyaresi ile hava muharebesine girmiştir. Muharebe sırasında Rasit Niemayer başından vurularak hayatını kaybetmiştir. Tayyareci hafif yaralı olmasına rağmen tayyareyi sağlam bir şekilde hava meydanına getirmiştir (Göymen, 1969: 163). Yüzbaşı Niemayer'in ölümü ile boşalan II. Tayyare Bölüğü Kumandanlığına, Rasit Üsteğmen Schadul getirilmiştir (Fırat ve Balkış, 1979: 108).

23 Ocak 1917'de yapılan uçuşta; Alman Tayyareci Astsubay Bop, Osmanlı tayyarelerine

saldıran üç İngiliz tayyaresi ile 20 dakika süren hava muharebesine girmiştir. Bu muharebede Tayyareci Bop, iki kişilik B.E.2c İngiliz tayyaresini mecburî inişe zorlamış, açtığı ateşle diğer tayyarenin benzin deposunu delerek mecburi iniş yaptırmıştır. Üçüncü tayyare ise muharebeyi keserek bölgeden uzaklaşmıştır (Kurter, 2009: 35). 24 Ocak 1917’de Kut’ta bir İngiliz tayyaresi ele geçirilmiştir. Aynı gün yapılan keşifte, İngiliz mevzilerinin hava fotoğrafları alınmıştır (Kansu vd., 2006: 333).

İngilizler 25-26 Ocak 1917’de cephe hattına takviye birlikler getirmiştir. II. Tayyare Bölüğüne ait Albatros tayyaresiyle bir İngiliz Bristol Scout tayyaresi hava muharebesine girmiştir. Makineli tüfeği tutukluk yapan Osmanlı tayyaresi muharebeyi yarım bırakarak bölgeden uzaklaşmıştır. 26 ve 27 Ocak 1917’de yapılan uçuşlarda, Osmanlı keşif tayyarelerine koruma görevi yapan, Alman Tayyareci Astsubay Bop’un kullandığı Fokker av tayyaresi, saldırı girişiminde bulunan bir İngiliz tayyaresini bölgeden uzaklaştırmıştır. 28 Ocak 1917’de Kut bölgesinde yapılan hava muharebesinde bir İngiliz tayyaresi ele geçirilmiştir (ATASE Arşivi, K.: 1452, D.: 297, F.: 50-1; 50-4).

VI. Ordu Kumandanlığı, Garraf Muharebeleri’nden sonra birliklerini güvenli bölgeye çekme kararı almıştır. 10 Şubat 1917’de çıkarılan emirle, II. Tayyare Bölüğünün Nehrülkelek Kanalı’nın Dicle nehri ile birleştiği bölgeye nakledilmesi kararlaştırılmıştır (Kurter, 2009: 36). Osmanlı kuvvetleri 24 Şubat 1917’de Aziziye’ye kadar çekilmiştir. Bu muharebelerde İngiliz tayyareleri alçak irtifadan uçarak Osmanlı mevzilerine taarruz etmiştir (Göymen, 1969: 167). Aynı dönemde İngilizler, 14 tayyaresini tayyare topçu ateşinin tanzimi için görevlendirmiştir. Osmanlı kuvvetleri İngiliz taarruzu sonrasında geri çekilmiştir (Lambert, 2003: 78-79).

26 Şubat 1917 sabahı saat 07.00’de, II. Tayyare Bölüğüne ait bir tayyare keşif uçuşuna gönderilmiştir. Sivridevre bölgesinde konuşlu bulunan Osmanlı mevzilerinin sol kanadı karşısında iki İngiliz piyade tümeninin olduğu yapılan hava keşfinde tespit edilmiştir (Kurter, 2009: 36). Aynı gün havadan yapılan keşifler sonucunda İngilizlerin cepheye takviye kuvvetler getirmekte olduğu görülmüştür (Göymen, 1969: 166). 28 Şubat 1917’de Osmanlı birlikleri üzerinde keşif yapan bir İngiliz tayyaresi topçu ateşiyle düşürülmüştür (Kansu vd., 2006: 344).

1 Mart 1917’de Kazımiye’ye gelen II. Tayyare Bölüğü bu tarihte ilk hava keşfini yapmıştır. Yapılan keşifte, İngiliz süvari birliklerinin Aziziye’ye yaklaştığı görülmüştür. 2 Mart 1917’de Aziziye’ye giren İngilizlerin 3 Mart 1917 tarihinde Aziziye’nin batısına geçtiği hava keşifleri ile tespit edilmiştir.

Aynı gün, Osmanlı tayyarecilerinden Astsubay Bop İngiliz tayyaresiyle hava muharebesine girmiştir. Hava muharebesi sırasında, Tayyareci Bop başından vurularak hayatını kaybetmiştir. (Kurter, 2009: 38).

4 Mart 1917’de yapılan keşifte, İngilizlerin Aziziye’ye 14 tayyare getirdiği görülmüştür (Keyüsk, 2012: 43). 7 Mart 1917’de bir Albatros tayyaresi keşif uçuşuna çıkmıştır. Yaptığı keşifte; bir süvari alayı ile üç İngiliz piyade taburunun Kuseybe’de olduğu görülmüştür. Dicle nehrinde ise üç gambot tespit edilmiştir. Bu sırada Beled demiryolu köprüsünü havaya uçurmak isteyen bir İngiliz tayyaresi, Osmanlı jandarmasının müdahalesi sonucu olay yerinden uzaklaştırılmıştır (Göymen, 1969: 167). 8 Mart 1917’de, yapılan keşifte; İngiliz istihkâm birliklerinin Dicle nehri üzerine kurmakta oldukları köprüünün bitirilmiş olduğu tespit edilmiştir. 9 Mart 1917 sabahı yapılan keşif uçuşunda, Diyale nehrinin sağ kıyısında 2-3 İngiliz süvari alayı tespit edilmiştir (Keyüsk, 2012: 214).

İngilizlerin yaptığı taarruz sonucunda kara birliklerinin geri çekilişine paralel olarak Hava birlikleri de daha geri mevzilerdeki meydanlarda konuşlanmıştır. Bu süreçte yapılan keşiflerle, İngiliz kuvvetlerinin mevki ve miktarı ordu kumandanlığına iletilerek Osmanlı kuvvetlerinin esir düşmesi engellenmiştir (Göymen, 1969: 167). Kazımiye istasyonunda üç Albatros ile bir Fokker av tayyaresi düşmanın eline geçmemesi için tahrip edilmiştir (Kansu vd., 2006: 335-336).

11 Mart 1917’de Osmanlı birliklerinin geri çekilmesi üzerine hiçbir direnişle karşılaşmayan Kraliyet Hava birlikleri Bağdat Hava Meydanını ele geçirmiştir. (Türkmen, 2014: 430). Bağdat şehrini ele geçiren İngilizler, tayyarelerinden bir kısmını Azamiye Hava Meydanı’na getirmiştir. Buradan yapılan keşif uçuşları ile XVIII. Kolordunun kuzeye doğru geri çekildiği tespit edilmiştir. (Keyüsk, 2012: 216). 19 Mart 1917 sabahı II. Tayyare Bölüğü tarafından yapılan keşifte; Dicle nehrin sağ yakasında, İtilaf kuvvetlerine ait bir süvari alayı ile 8 piyade taburu görülmüştür. Ayrıca, Taciye ve Müşahede istasyonları arasında açık ordugâhlar, Kazımiye ve Azamiye’de bir tümenlik ordugâh tespit edilmiştir. Cedide’nin kuzeyinde, bir süvari alayı ve altı piyade taburu görülmüştür. Bir piyade tümeninin ise Bakube yönünde yürüyüş halinde olduğu tespit edilmiştir (Kurter, 2009: 45).

Hanekin’de bulunan XIII. Tayyare Bölüğünün elinde tayyare kalmamıştır. Bu yüzden XIII. Kolordu Kumandanı, bağlı bulunduğu VI. Ordu Kumandanından emrine tayyare verilmesini istemiştir. II. Tayyare Bölüğünün elinde sadece bir keşif ve bir av tayyaresi kalmıştır. VI. Ordu Kumandanlığı tarafından, XIII. Kolordunun kritik durumu gözetilerek II. Tayyare Bölüğüne ait bir

Albatros keşif tayyaresi bu kolorduya gönderilmiştir. Ayrıca, Hanekin’de bu tayyare için hava meydanı ile hangar inşa edilmesi emredilmiştir. (Göymen, 1969: 169).

23 Mart 1917’de, İngilizler Şehriban’a girmiştir. Aynı gün II. Tayyare Bölüğüne ait bir Albatros tayyaresi Hanekin’e intikal etmiştir (Göymen, 1969: 170). Tayyarenin gelişi ile XIII. Tayyare Bölüğü de görev icra edebilecek duruma gelmiştir. 24 Mart 1917’de, Alman Tayyareci Astsubay Konrad ile rasıtı Üsteğmen Ahmet Nüzhet Bey Albatros tayyaresi ile keşfe çıkmıştır. Uçuş sırasında; İngilizlerin, Behruz Kanalı üzerinde bir köprü inşası ve Şehriban-Kızılrebat yolu üzerinde 11 piyade taburu ile süvari birlikleri olduğu görülmüştür.

İngilizler 25 Mart 1917’de Cebeli Hamrin mevziine taarruza başlamıştır. Burada kuvvetli bir Osmanlı direnişi ile karşılaşmıştır. Öğleden sonra Osmanlı birlikleri karşı taarruza geçerek İngilizleri Behruz Kanalı’nın gerisine atmıştır. Bu sırada, kendisine verilen görev uyarınca yürüyüşe geçmiş olan 14’üncü Tümen, Deli Abbas’ın güney batısında İngilizlerle temasa girmiştir. Neticede muharebelerde İngiliz kuvvetleri güneye çekilmiştir.

25 Mart 1917’de Albatros tayyaresinin yaptığı keşif uçuşunda; Sindiye-Hannehrivan hattı önünde 3 topçu bataryası, 6 süvari bölüğü ile 2 piyade tugayı tespit edilmiştir. Ayrıca Kasrın’dan Hannehrivan istikametine doğru yürüyüş halinde olan üç süvari alayı ile bir piyade taburu olduğu görülmüştür (Keyüsk, 2012: 220).

28 Mart 1917’de Tayyareci Astsubay Konrad ile rasıtı Üsteğmen Schadul hava keşfine çıkmıştır. Yaptıkları uçuşta; Cebeli Hamrin hattı karşısında birkaç ağır top bataryası, 10 batarya sahra topu ile 18 piyade taburu tespit edilmiştir. Bakube’nin kuzeybatısında iki süvari bölüğü ile dört piyade taburu, Bakube-Sindiye arasında; bir piyade taburu, Hannehrivan-Cedide-Sindiye savunma hattı önünde ise üç süvari bölüğü ve 16 piyade taburu görülmüştür. Yapılan keşif sonucunda; İngiliz kuvvetlerinin büyük kısmının Cebeli Hamrin ve Sindiye-Hannehrivan önünde olduğu anlaşılmıştır (Kurter, 2009: 48).

29 Mart 1917’de İngilizler Sindiye istikametinden taarruza başlamıştır. İngilizlerin taarruzu üzerine yapılan hava keşfinde; Sindiye kasabasında 4 top bataryası ile 6 piyade taburundan oluşan bir kuvvetin bulunduğu anlaşılmıştır. Bu uçuşta; 2 süvari alayının da Osmanlı mevzilerinin sol kanadına doğru ilerlediği görülmüştür. Cedide ve Tikana civarında da bir piyade taburu ile bir süvari alayı tespit edilmiştir (Göymen, 1969: 171).

3 Nisan 1917’de İngiliz topçu ateşi sonucunda mermi isabet eden Osmanlı Albatros tayyaresi, İngiliz sınırına inmiştir. Tayyareci ve rasit tayyareyi yakmış ve mitralyözünü almıştır. Alman Tayyareci Yüzbaşı Schüz, Halberstadt tayyaresi ile Sömeği semalarında Bristol tipi bir İngiliz tayyaresini düşürmüştür (ATASE Arşivi, K.: 1425, D.: 167A, F.: 1a). Aynı gün VI. Ordu Tayyare Birlikleri Kumandanı olan Yüzbaşı von Auclock, Musul bölgesinde motoru arızalanan tayyaresinin düşmesi sonucu hayatını kaybetmiştir (Çalhan, 2002: 64). Auclock’un tayyaresinin düşmesi sonucunda VI. Ordu’nun emrinde sadece bir tayyare kalmıştır. İngilizlerin elinde 20 tayyare bulunmaktadır. 15 Nisan 1917’de İstablât mevkiine yapılan düşman taarruzu püskürtülmüş, bu taarruzu destekleyen bir İngiliz tayyaresi Tayyareci Schüz tarafından düşürülmüştür (ATASE Arşivi, K.: 1425, D.: 167A, F.: 1a).

20 Nisan 1917 akşamı düşmanın İstablât mevzii üzerinden bir süvari ve dört piyade tugayı ile taarruz hazırlığında olduğu yapılan hava keşfi sayesinde tespit edilmiştir. Taarruz sonucu 21 Nisan 1917’de İstablât mevziinin bir kısmı İngilizlerin eline geçmiştir. Çarpışmalardan sonra hava birliklerinin desteğiyle İngilizler Samarra’ya kadar ilerlerken bölgedeki VIII. Türk Kolordusu ile II. Tayyare Bölüğü de Tikrit’e çekilmiştir. (Göymen, 1969: 175). 27 Nisan 1917’de bir İngiliz tayyaresi Alman Tayyareci Yüzbaşı Schüz tarafından Osmanlı hatları gerisine indirilmiştir. (Vakayi-i Terakkiyat-ı Havaiye Dergisi, 1917: 2).

İstablât Muharebesi’nin ardından 10 Mayıs 1917’de yapılan tayyare keşfi sonucunda elde edilen bilgiler değerlendirildikten sonra Osmanlı birliklerinin Samarra istikâmetinde yürüyüşe devam etmesine karar verilmiştir (ATASE Arşivi, K.: 3652, D.: 230, F.: 6-6). 23 Mayıs 1917 akşamı Tikrit’teki II. Tayyare Bölüğüne ait bir Albatros tayyaresi keşif yapmıştır. Bu uçuşta; İngilizler ait Elaşık’ta beş batarya top, dört süvari alayı ve üç piyade taburundan oluşan bir kuvvet ile Dicle nehrinin sol tarafında bir piyade taburu görülmüştür. Samarra’daki tren istasyonunun lojistik destek merkezi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. (ATASE Arşivi, K.: 3625, D.: 112, F.: 1).

26 Mayıs 1917’de Osmanlı tayyareleri tarafından Diyale nehri, Kifri-Hanekin, Kasrışirin-Meydan, Seyit Hüseyin’e giden yol üzerinde İngiliz birliklerinin durumu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu uçuşta; Maver’a’nın kuzeyinde İngiliz kuvvetlerinin olduğu, aynı bölgenin yakınlarında bir piyade ve iki süvari bölüğü, Ömerağa’da iki piyade ve iki süvari bölüğü, Deliağa’da bir süvari bölüğü ile Eminağa ve Çamur civarında İngiliz karargahları görülmüştür (ATASE Arşivi, K.: 3625, D.: 112, F.: 2). Bu hava keşfi, İngilizlerin cephe hattındaki faaliyetlerinin son zamanlarda azaldığını ortaya çıkarmıştır

(ATASE Arşivi, K.: 3652, D.: 230, F.: 2-20). Hanekin ve Kasrışirin civarında yapılan hava keşfinde, Kasrışirin bölgesinde, bir piyade alayı ile bir süvari alayı görülmüştür. Hanekin'in batısında iki piyade bölüğüne rastlanmıştır (ATASE Arşivi, K.: 3625, D.: 112, F.: 2a). VI. Ordu Kumandanlığı, 13 ve 28 Mayıs 1917 tarihlerinde üç Albatros tayyaresi ile XIII. Kolordu birliklerini takviye etmiştir. Tayyare bölüklerinin yaptıkları keşif faaliyetlerinde, XIII. Kolordu karşısındaki Rus birliklerinin çekildiği, XVIII. Kolordu cephesinde ise İngilizlerin İstablat'taki Osmanlı savunma mevzilerinin karşısına yığınak yaptığı tespit edilmiştir (Göymen, 1969: 177). 13 Ağustos 1917'de İngiliz hava birliklerine takviye olarak 63'üncü Hava Filosu ile tayyare yedek malzemesi Basra'ya gelmiştir (Lambert, 2003: 81-82). Aynı dönemde bölgedeki Osmanlı hava birliklerinin yedek malzeme sıkıntısı çektiği belirtilmiştir (Keyüsk, 2012: 155).

İngiliz kuvvetleri 29 Eylül 1917'de Ramadi'yi ele geçirdikten sonra Bağdat'ın kuzey batısına yönelmiştir. İngiliz harekâtı sebebiyle 18-20 Ekim 1917 tarihlerinde Osmanlı ordusu, Kızılrebat'ın gerisine çekilmiştir. Bu harekât sırasında İngiliz hava birlikleri, çekilen Osmanlı birliklerini havadan bombalamıştır (Lambert, 2003: 83).

Kasım 1917'de İngilizlerin saldırıları nedeniyle II. Tayyare Bölüğü, Telahmar Ovası'na çekilmiştir. Fırat cephesindeki hava keşifleri, Telahmar'da bulunan II. Tayyare Bölüğünün cephe hattına uzak olmasından dolayı XIII. Tayyare Bölüğü tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu durum Fırat nehri civarında bir tayyare istasyonu kurulması fikrini gündeme getirmiştir. Irak Cephesi'nde Tayyare Kıtaat Kumandanlığınca, 1-27 Kasım 1917 arasında İngiliz birliklerine karşı, 52 uçuş yapılarak 210 bomba atılmıştır (ATASE Arşivi, K.: 3627, D.:117, F.: 3-1).

1918 yılına girildiğinde karşılıklı hava faaliyeti yoğun olarak devam etmiştir. (Göymen, 1969: 230). 21 Ocak'ta taraflar birer tayyare düşürürken 11 tayyareden oluşan bir İngiliz hava filosu Kifri'deki tayyare hangarına taarruz etmiştir (Keyüsk, 2012: 161-162). 31 Ocak 1918'de üç İngiliz tayyaresi ile girdiği hava muharebesinde bir İngiliz tayyaresini düşüren Osmanlı tayyaresi aldığı isabetlerden dolayı İngiliz cephe gerisine mecburi iniş yapmıştır (Kurter, 2009: 48).

8 Şubat 1918'de bir İngiliz filosu Kifri'deki hava meydanına sekizli koldan taarruz etmiştir. Bu taarruz üzerine hemen havalanan Alman Tayyareci Kigosch, İngiliz tayyarelerine karşı başarılı bir hava savunma görevi yapmış ve tayyareleri püskürtmeyi başarmıştır. 27 Şubat 1918'de Alman Tayyareci Jacop, İngiliz ordugâh ve hava meydanı bombalamıştır. Taarruza geçen İngiliz birlikleri 9

Mart 1918’de Hit’i, 10 Mart 1918’de ise Salihye’yi işgal etmiştir. 22 Mart 1918’de Tayyareci Cemal Bey ve Rasit Basri Bey, Fırat nehri civarında yaptıkları bir keşif esnasında rastladıkları bir İngiliz tayyaresini düşürmüştür. 25 Mart 1918’de Fırat grubu bir İngiliz tayyaresi düşürülmüştür. Düşen tayyareden esir alınan subaylardan birinin Irak’taki İngiliz Hava Kuvvetleri Kumandanı olduğu anlaşılmıştır (Keyüsk, 2012: 46).

27 Nisan 1918 sabahı başlayan İngiliz taarruzu tayyarelerin desteklemesiyle başarıya ulaşmıştır. 29 Nisan 1918’de Tuzhurmatu işgal edilmiş ve XIII. Kolordu Kerkük’e çekilmek zorunda kalmıştır (Göymen, 1969: s.233). 2 Mayıs 1918’de Tozhurmatu’da bir İngiliz tayyaresi düşürülmüştür. 6 Mayıs 1918 günü Kerkük dolaylarında yapılan keşifte; İngiliz birliklerinin Kerkük yakınlarında bulunduğu öğrenilmiş, bu yüzden XIII. Kolordu’nun Altınköprü’ye çekilmesine karar verilmiştir. Aynı gün, Üsteğmen Dickhof yaptığı silahlı keşif sırasında motor arızası sebebiyle El Hamra’ya mecburi iniş yapmıştır. Tayyareci tayyarenin İngilizler’in eline geçmemesi için yakmıştır (ATASE Arşivi, K.: 1451, D.: 32, F.: 4).

İngilizler 7 Mayıs 1918’de Kerkük’e girmiştir. XIII. Kolordu Küçük Zap’ın gerisine çekilmiştir. Bu durumda Tuzhurmatu’da bulunan tayyare istinat noktası Erbil’e nakledilmiştir. Osmanlı birlikleri geri çekilirken Osmanlı tayyarecileri, 3, 15 ve 21 Mayıs 1918’de birer İngiliz tayyaresini düşürmüştür (Vakayi-i Terakkiyat-ı Havaiye Dergisi, 1918: 1; ATASE Arşivi, K.: 3662, D.: 273, F.: 4-7). 21 Ekim 1918 tarihi itibarıyla Dakok ve Kuruçay ile Ayn Nahile, Ayn Halit ve Kerkük civarında harp tayyaresiyle keşif yapılacağı bildirilmiştir (ATASE Arşivi, K.: 3643, D.: 180, F.: 56-4). Mondros Mütarekesi’nin imzalanması üzerine, II. ve XIII. Tayyare Bölüklerinin kalan tayyare ve malzemeleri Diyarbakır’a intikal etmiştir. Böylece bu bölgedeki muharebeler sona ermiştir (Kansu vd., 2006: 412-415).

Sonuç

Irak Cephesi, İngilizlerin Basra Körfezine asker çıkarması ile yayılcı siyasetlerinin bir eseri olarak açılmıştır. Cephe muharebelerinin başında iki tarafta bölgede tayyare kullanmazken, savaşın seyri içerisinde önce İtilaf unsurları ardından da Osmanlı kuvvetleri hava birlikleri oluşturarak cepheye etkili olmaya çalışmıştır. Bölgedeki İngiliz kuvvetlerinin sayısal çoğunluğu, buna karşılık Osmanlı kuvvetlerinin hem nicel hem de nitel eksiklikleri başarısızlığı beraberinde getirmiştir.

Osmanlı kuvvetleri Kutulamare’de başarılı olsa da savaşın devamının da yaşanan lojistik ve ikmal problemleri nedeniyle Irak’ın kuzeyine kadar çekilmek zorunda kalmıştır. Hava birlikleri de kara unsurlarına paralel olarak geri çekilmiştir. Neticede hava görevleri yokluklara rağmen cansiperane bir şekilde yapılmaya çalışılmış, harekâtın yönlendirilmesinde hava keşif ve gözetlemelerinden azami faydalar sağlanmıştır. Mondros Mütarekesi’nin imzalanması ile bölgedeki muharebeler sona ermiştir.

Osmanlı cephe muharebeleri değerlendirildiğinde, uzak cephelerde ordunun ihtiyaçlarının tam anlamıyla karşılanamaması harekâtın sürdürülebilir ve sürekliliğini sağlamada birçok problemi beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Irak Cephesi’nde harekâtın başarısının, bölgedeki menzil teşkilatları ile ulaşım ağının kurulmasına bağlı olduğu görülmüştür. Osmanlı cephelerindeki gelişmeler bakıldığında bir ordunun başarısının lojistik eksikliklerin giderilmesi ile doğru orantılı olduğu bir kez daha anlaşılmıştır.

KAYNAKLAR

Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (DH.EUM)

Dâhiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR)

Hariciye Siyasi (HR.SYS)

İradeler Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

Hariciye Nezareti Mütenevvia (HR.MTV)

Bâbiâli Evrak Odası (BEO)

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE)

Birinci Dünya Harbi (BDH)

Not. Kullanılan belge numaraları dipnotlarda verilmiştir.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akgül, S. (2001) Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı. Ankara: Berikan Elektronik Basım Yayım.

Bayur, Y. H. (1991). Türk İnkılap Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çalhan, Ö. (2002). Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918.

Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Duman, S. (2010). II. Meşrutiyet’ten İngiliz Mandaterliğine Irak. Ankara: Berikan Yayınları.

Dumlupınar, S. (2016). Kütulamâre Hücüm ve Muhasarası Bir Osmanlı Subayının Hatıratı Binbaşı Mehmed Emin Bey, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Erickson, E.J. (2009). I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l-Ammare ve Filistin Cephesi, Çev.: Kerim Bağrıaçık, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Fırat, N. ve Balkış, B. (1979). Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918, c.III-1. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Flanagan, B. Erich Serno'nun Hatıratı, Büyük Harp'te Osmanlı Hava Kuvvetlerinin Tarihi, Ankara: Hava Basımevi.

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı (1972). Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Göymen, İ. (1969). Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı, c.9, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

İnan, G. (2005). Kuruluşundan Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonuna Kadar Türk Havacılığı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kansu Y., Sermet Ş., Yılmaz Ö., (2006). Havacılık Tarihinde Türkler 1, Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü.

Kapucu, D. ve Korkmaz, E. (2020). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askeri Hava Seyahatleri (1909-1939), Ankara: Karakum Yayınevi.

Kapucu, D. (2019). Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nde Hava Harp Gücü ve Faaliyetleri (1914-1918), Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Kapucu, D. (2019). "Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Ordusunda Hava Gücü", M5 Ulusal Güvenlik, Savunma ve Strateji Dergisi, S.44, 72-79.

Karal, E. Z. (1996). Osmanlı Tarihi, c.IX, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Keyüsk M. (2012). Türk Havacılık Tarihi (1912-1923), Ankara: Hava Basımevi.

Korkmaz, E. ve Kurt, D. (2021). "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda Görev Yapan Alman Pilot Erich Serno'nun Çanakkale Muharebeleri'ndeki Rolü". Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 102-126.

Kurt, D., Korkmaz, E. (2018). "Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askerî Havacılığının

Doğuşu (1911-1912)”, Savunma Bilimleri Dergisi. 17, 207-251.

Kurt, D., Korkmaz, E. (2020). “Birinci Dünya Savaşı Irak Cephesi’nde Karşıt Güçlerin Havacılık Faaliyetlerinin Analizi”. Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi. 18, 31-70.

Kurt, D., Korkmaz, E. (2019). Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri Tarihi 1911-1922), c.I, Ankara: Hava Basımevi.

Kurter, A. (2009). Türk Hava Kuvvetleri Tarihi, Ankara: Hava Basımevi.

Kut, H. (2003). İttihat ve Terakki’den Cumhuriyet’e Bitmeyen Savaş, Yayına Hazırlayan: Taylan Sorgun, İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Küçükvatan, M. (2013). “İngiliz Basınında Osmanlı’nın Kutü’l Ammare Zaferi”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi. c.XIII/26, Bahar Sayısı, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Lambert, P.J. (2003). The Forgotten Air War: Airpower In The Mesopotamian Campaign, Kansas: A thesis Master Of Military Art And Science, KaFort Leavenworth,

Mayakuşu S. (1932). Golç Paşa’nın Hatıratı, İstanbul’da (1914-1915); Irak ve İran’da (1915-1916), İstanbul: Askerî Matbaa.

Moberly, F. J. (1928). Irak Seferi 1914-1918, Çev.: Binbaşı Cemal, İstanbul: Askerî Matbaası.

Mühlman, C. (1940). Das Deutsche-Türkische Waffenbündnis Im Weltkrieg (Dünya Harbi’nde Türk-Alman Silahlı İttifakı), Leipzig: Koehler-Amelong Yayınevi.

Ölçen, Y. (1992). Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kut’ül Amare Muhabereleleri 29 Nisan 1915-16 Şubat 1917, Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara: Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Paşa A. İ. (1992). Feryadım. İstanbul: Nehir Yayınları.

Pomiankowski, Joseph, Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı, (Ter.: Kemal Turan), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 19901.

Sabis, A.İ. (1951). Harp Hatıralarım, c.2, Ankara: Güneş Matbaası.

Sanders, L.V. (2006). Türkiye’de Beş Sene, Çeviren: Osmanlı Genelkurmayı Askerî Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yayına Hazırlayan: Mustafa Albayrak, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Saygı, T. (2011). İngiliz Generali Townshend ve Türkler, İstanbul: Paraf Yayınları.

Toker, H. ve Bal, N. (2004). Balkan Savaşı’na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri, Ankara:

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Genelkurmay Basımevi.

Townshend, C. V. (2007), Irak Seferi ve Esaret, Çeviren: Tarihi Askerî Osmanî Encümeni, Sadeleştiren: Recep Ahıskalı, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Türkman, S. (2017). “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi”, Ortadoğu’ya Bakış, Editörler: Victoria Bilge Yılmaz - Sayım Türkman, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Türkmen, Z. (2014). “Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk İngiliz İlişkileri”, 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu, İstanbul: Harp Akademiler Basımevi.

Uyar, M. ve Erickson, E.J. (2014). Osmanlı Askerî Tarihi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Vakayî-i Terakkiyat-ı Havaiye Dergisi, 1 Mayıs 1917, S.1, s.2.

Vakayî-i Terakkiyat-ı Havaiye Dergisi, Numara: 13, 1 Haziran 1918, s.1.

SOSYO-POLİTİK TERMİNOLOJİNİN ULUSAL KELİME DAĞARCIĞI TEMELİNDE GELİŞİMİ

Sevil ADIGÜZELOVA*
(ORCID: 0000-0002-3944-9126)

Makale Gönderim Tarihi

13.09.2021

Makale Kabul Tarihi

14.12.2021

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Adıgüzelova, S., “Sosyo-Politik Terminolojinin Ulusal Kelime Dağarcığı Temelinde Gelişimi” Eserinde Tasvir”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 2, (September 2021): 97-113.

APA: Adıgüzelova, S. (2021). “Sosyo-Politik Terminolojinin Ulusal Kelime Dağarcığı Temelinde Gelişimi” Eserinde Tasvir”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 2, (September): 97-113.

Özet

Makale, uluslararası kelime dağarcığı temelinde sosyal ve politik terminolojinin gelişiminin bir analizini sunmaktadır. Uluslararası kelime hazinesi, sosyal ve politik terminolojinin önemli bir parçasıdır. Makaledesosyal ve politik terimlerin karakteristik biçimlerini analiz edilmiştir. Fransızcada anlamsal olarak anlamlı uluslararası kelime grupları tespit edilmiştir. Tadmikata ulusal olan -isme-, -al-

* Doktora öğrencisi, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nasimi adına Diçilik Enstitütü. E-posta: seviladigozel@mail.ru.

, -ique-, -iste-, ain-, -ien sonluklu terimler celb edilmiştir. –Extra-, -ultra- ve diger prefikslerin ulusal kelime dağarcığı temelinde çok mehsuldar olması ve terimde cins bildirme kategoriye malik olmadığı tesbit edilmiştir. Lakin fransızcada terim sonlukları cins bildirme kategorisine malik oldukları anda, azerbaycan dilinde bu kategorinin olmaması muayyen edilmiştir. Azerbaycanca ulusal terimlerin antroponimler ve eşleştirilmiş kelimeler esasında düzeldilmesi tedqiq edilmiştir. Analiz, Azerbaycan'daki sosyo- politik terimlerin yapısal, anlamsal özelliklerini ortaya koyulmuştur.

Anahtar kelimeler: *terim, anlamlı kelime grupları, kategori, eşleştirilmiş kelimeler, sonluklar, prefiksler*

Development Of Social-Political Terminology On The Basis Of International Lexics

Abstract

The article provides an analysis of the development of social and political terminology on the basis of international vocabulary. International vocabulary is an important part of social and political terminology. The article analyzes the characteristic forms of social and political terms. Semantically meaningful international word groups have been identified in French. The terms -isme-, -al-, -ique-, -iste-, ain-, -ien-finite terms that are national to the order are cited. It has been determined that –extra-, -ultra- and other prefixes are very useful on the basis of national vocabulary, and the term of reporting in the term does not belong to the category. However, as soon as the term endings in French belong to the genus reporting category, the absence of this category in the Azerbaijani language has been examined. The correction of national terms in Azerbaijani based on anthroponics and matched words has been undertaken. The analysis reveals the structural, semantic features of socio-political terms in Azerbaijan.

Key words: *term, semantic groups, category, paired words, suffix, prefix.*

Введение

Понятие «интернациональные термины» включает в себя термины, обладающие общей семантикой, отражающие понятия международного значения и используемые в нескольких языках. Взаимовлияние языков в формировании общественно-политической терминологии способствует развитию интернациональной лексики. Под межъязыковой коммуникацией, безусловно, подразумевается процесс отдачи и получения терминов.

Сопоставительный анализ

В формировании интернациональной терминологии на французском языке особую роль сыграли языки романской группы, а также английский язык, относящийся к германским языкам. Также необходимо отметить, что в различные периоды в формировании интернациональной терминологии принимали участие русский и арабский языки. Базой для французского языка послужили греческий язык и латынь. Интернациональные термины перешли из этих языков в рецепторный язык вместе со своей структурой и значением. Данная структура может быть простой, сложной и составной. Структуру интернациональных терминов можно немного изменять, что обуславливается тем, что в связи с каким-либо политическим событием возникает термин, входящий в мировые языки с тем же значением и структурой. В этом и состоит особенность интернациональных терминов. Как отмечает Саялы Садыгова, «часто характер заимствования интернациональных терминов неизвестен. Так, после определенного периода ряд интернациональных терминов принимает характер общего пользования» (Садыгова, 2002:150) Например, *une acte/акт, une comi-*

té/комитет, un président/президент, une assemblée/ассамблея, un protocole/протокол, une banque/банк, une coalition/коалиция (Улфат Ибрагим, 2019: 9 - 14). В этих терминах семантическое значение остается неизменным, только при переходе на азербайджанский язык происходит выпадение артикля. Если один язык присваивает единицу языка иной структуры, то в нем происходят определенные фонетические изменения. Чтобы термины прижились в том или ином языке, при присваивании должны соблюдаться определенные правила.

Общественно-политическая терминология французского языка обогатилась единством различных форм мышления, относящихся к мировым языкам. Основу этого процесса составляют интернациональные термины. Во французском языке, в основном, были распространены простые формы интернациональных терминов. Подобного типа термины распространяются в рецепторном языке вместе со звуковой оболочкой. В связи с каждым произошедшим новым событием возникает состоящее из одного корня название, фонетико-грамматическое и семантическое значение понятия. Поэтому термин, объединяющий в себе все эти особенности, можно назвать интернациональным. Например: *ad hoc – нормы, необходимые для выполнения специальных миссий, носящие временный характер и регулирующие деятельность определенных представительств; ad referendum - оговорка, указывающая на значимость принятия документа со стороны высших инстанций* (Улфат Ибрагим, 2019: 10). Данные термины латинского происхождения широко используются в дипломатическом языке. Вначале они используются на одном языке, а затем, модифицируясь, переходят в другие языки в качестве неологизмов. Особенность интернациональных терминов заключается в том, что они должны использоваться как минимум в трех языках. Например: *un entente - военно-политический блок, созданный Англией, Францией и царской Россией против Германии,*

Австро-Венгрии и Италии в 1904–1907 гг., un règlement – регламент, un régime – режим, une navigation – навигация, un leader – лидер, une monarchie – монархия, une tactique – тактика, une solidarité – солидарность (Улфат Ибрагим, 2019: 164; 177; 179; 217). Сохранив свой смысл, эти общественно-политические термины применяются в нескольких языках вместе со своим семантическим значением. Во французском языке подобные простые термины смогли сохранить свою семантическую смысловую составляющую.

Во французском языке простые интернациональные термины можно семантически подразделить на нижеследующие смысловые группы:

- интернациональные термины, связанные с общественно-политическим движением, революционными лозунгами: *absolutisme* – абсолютная монархия, *militarisme* – государственная идеология, направленная на непрерывное наращивание военной мощи страны, основным инструментом внешней политики которой является экспансия, *biguénots* – оруженосцы, сторонники кальвинизма и протестантизма во Франции в XVI-XVIII вв., *germinale* – седьмой месяц республиканского календаря, действовавшего во Франции с октября 1793 по 1 января 1806 года (Балаев, 2017: 8; 110; 212).
- интернациональные термины, связанные с событием и процессом: *une échafaud* – эшафот (деревянный помост, где приводится исполнение казни), *étatistation* – огосударствление (Балаев, 2017: 77-78).
- интернациональные термины, подразумевающие название предмета: *Louis d'or* – золотые монеты, выпущенные в 1640 году во времена Людовика XIII и названные так в его честь (Балаев, 2017: 193).

Данные термины, перешедшие в азербайджанский язык из французского, сохранили свое значение, однако претерпели некоторые изменения вследствие фонетических процессов, таких,

как соединение букв, апостроф, переход открытого слога в закрытый, выпадение гласной буквы в окончании термина на азербайджанском языке.

Что касается общественно-политических терминов французского языка, мы должны отметить, что суффикс *-isme-* является очень продуктивным. С его помощью были образованы почти все термины, носящие революционный характер и воспринимающиеся в качестве политического лозунга, а также большинство общественно-политических терминов. Этот суффикс используется в общественно-политической терминологии неизменно.

В формировании интернациональных терминов на французском и азербайджанском языках большую роль сыграли греческий язык и латынь. Прочие языки воздействовали на французский язык, в основном, на лексическом уровне. Таким образом, общественно-политическая терминология постоянно обогащается интернациональными терминами, именно на этом уровне грамматический и фонетический аспекты отходят на второй план.

При анализе общественно-политических терминов французского языка на грамматическом уровне становится ясно, что термины перешли во французский язык вместе с суффиксами и префиксами классических языков. С этой точки зрения суффиксы и префиксы, носящие общественно-политический характер, можно подразделить на следующие группы:

Суффиксы: *-isme-*, *-al-*, *-ique-*, *-iste-*, *ain-*, *-ien-*, *-ation-*;

Префиксы: *-anti-*, *inter-*, *extra-*, *-ultra-*.

При помощи суффикса греческого происхождения *-isme-* во французском языке было образовано большое количество интернациональных общественно-политических терминов. В терминах, образованных при помощи этого суффикса, сконцентрированы лозунги, термины религиозного и

пропагандистского характера. Например, слова *calvinisme*, *protectionnisme*, *militarisme*.

Суффикс *-al-* во французском языке был заимствован из латыни в XII веке. К примеру, *droit constitutionnel* – конституционное право, *droit spatial* – кодекс, связанный с космическим пространством, *droit commercial* – торговое право (Micheline, 2006: 187).

Суффикс *-ique-* часто используется в терминологической лексике и обозначает признак предмета. Например, *personne juridique* – юридическое лицо, *loi organique* – основной закон (Ronald, 2007: 187-188).

Посредством суффикса греческого происхождения *-iste-* во французском языке были образованы общественно-политические термины идеологического и агитационного характера. Он используется при образовании существительных, например: *nationaliste* – националист, *monarchiste* – монархист, *terroriste* – террорист, *pacifiste* – пацифист.

Также при образовании общественно-политических терминов большую роль играют суффиксы *-ain-*, *-ien-*, служащие для образования существительных из прилагательных. Они используются в составе терминов, связанных с деятельностью политиков. Например: *la politique marshalienne* – политика маршала, *l'agression mussolinienne* – агрессия Муссолини и др.

Суффикс *-ation-* образован из суффикса латинского происхождения *-atio (-ationem)*. С его помощью из глагола образовывается существительное. Данный суффикс активно используется в процессе интернационального терминообразования. Суффикс *-ation-*

, соединяясь с глаголами I-й группы, образует интернациональные термины. Например: *protester* < *protestation* (протест), *accorder* < *accordation* (соглашение), *proroger* < *prolongation* (продление срока контракта), *ratifier* < *ratification* (утверждение подписанного документа)

вышестоящим органом) (Аббасбейли, Джафаров, Кафаров, 2000: 128 - 132).

При образовании интернациональных терминов на французском языке широко используются префиксы. Хотя префиксы не выражают род, они могут придавать терминам отличительные особенности. Не все префиксы можно отнести к общественно-политическим терминам. Мы попытаемся проанализировать префиксы, объединяющие в себе вышеотмеченные особенности.

В интернациональных общественно-политических терминах приставка *anti-*, используемая в прилагательных, применяется, в основном, в значении «выступить против кого-либо или чего-либо». Например: *anti-économie naturel* – против натурального хозяйства, *antigréviste* – против выступлений, митингов (Улфат Ибрагим, 2019:147).

Префикс *inter-* означает «между (меж)» и активно используется в интернациональной терминологии. Например, *interparlementaire* – межпарламентское, *interadministration* – между администрациями (межадминистративное), *interbureau* – межведомственное, *interministère* – межминистерское (Micheline, 2006: 205). При помощи этого префикса на первый план выходят такие особенности, как усиление каких-либо признаков.

Латинская приставка *extra-* используются в интернациональных общественно-политических терминах для обозначения в составных прилагательных таких качеств, как «вне, сверх». Например, *extra-judiciaire* (высший суд), *extra-légal* (высший закон), *extra-militaire* (высшее военное – ведомство) (Micheline, 2006: 187).

Во французском языке приставка латинского происхождения *ultra-* используется в интернациональных общественно-политических терминах и означает «до предела, до последнего этапа». Посредством данного префикса смысловые качества в общественно-

политических терминах еще более расширились и обрели значение

«сверх меры». Эта приставка широко использовалась в годы Великой Французской революции. Например: *ultra-réactionnaire*, *ultra-libéral*, *ultra-montagnare*, *ultra-monarchiste*. Этот префикс получил развитие, используя в составных прилагательных.

Заемствованные суффиксы и префиксы дали импульс развитию интернациональной лексики на французском языке. Они связаны с классическими языками. Суффиксы и префиксы прибавлялись к существительным, прилагательным и глаголам для формирования новых интернациональных терминов. С течением времени суффиксы и префиксы, содержащиеся в этих терминах, или достигали наивысшей точки своего развития, приобретая новые смысловые особенности, или же, наоборот, их использование уменьшалось. Французский язык дал мировым языкам большое количество интернациональных терминов. Ускорению этого процесса способствовали происходящие в политических структурах изменения и установление новых политических отношений. Интернациональные термины, заимствованные мировыми языками из французского, были приняты вместе с внутренними законами рецепторного языка. В случае заимствования в интернациональных терминах может произойти замена семантического смысла. Среди интернациональных терминов, анализируемых нами, некоторые перешли в азербайджанский язык, есть такие, смысл которых изменился. Подобное обстоятельство довольно широко распространено в терминообразовании.

В общественно-политической терминологии азербайджанского языка есть интернациональные общественно-политические термины, выражающие значимые в международном масштабе понятия, используемые в нескольких языках, обладающие общим лексико-семантическим смыслом и орфографически близкие. Также, как и в других языках, когда внутренних возможностей бывает

недостаточно, слова в азербайджанский язык переходят из других языков буквально, не изменяясь. Девяносто процентов общественно-политической терминологии составляют интернациональные термины. В общественно-политической терминологии азербайджанского языка присутствуют такие термины, как аккредитив, бюллетень, блиц, депортация, девальвация, экспозиция, эгалитаризм, франчайзинг, минимизация (Аббасбейли, Джафаров, Кафаров, 2000: 20; 42; 62; 74; 106; 167).

Эти международные термины перешли в азербайджанский язык. Также, как и в других языках, основная причина процесса перехода интернациональных терминов в азербайджанский язык заключается в расширении международных, дипломатических и экономических связей. В различные периоды на азербайджанский язык оказали влияние языки ведущих наций – греков, латинов, арабов, французов, турков и т.д. Это влияние мы наблюдаем и в интернациональной общественно-политической терминологии. В то время, как интернациональный фонд точных наук составляют знаки, числа и цифры, интернациональный фонд общественно-политической терминологии состоит из слов. Эти общественно-политические термины полностью интегрированы в лексико-семантическую группу азербайджанского языка. Перешедшие в наш язык вместе с ними префиксы, суффиксы и лексический смысл невозможно представить вне языка. Вышеупомянутые элементы можно считать единицами интернациональных терминов.

В азербайджанском языке интернациональные термины встречаются в синтаксической форме, то есть как словосочетания, и в простой форме. Например: *ombusman, paramilitar, postneft, poststruktural, retrosedent* (Толковый словарь по политологии, 2007: 181, 184, 192, 216). В структуре интернациональных терминов, входящих в общественно-политическую терминологию, обе стороны могут быть выражены либо терминами исходного языка,

либо одна часть может быть выражена словом из рецепторного языка. Заимствованные интернациональные термины входят в общую терминологическую лексику и обогащают ее. В азербайджанском языке интернациональные термины проявляются на основе существительных, имеющих номинативную функцию (в именительном падеже). Интернациональные термины не представляют угрозы для родного языка, они обогащают его терминологическую лексику. Арабский язык не сыграл особой роли в формировании интернационального фонда азербайджанского языка, в наш язык вошли, в основном, интернациональные термины из классических и европейских языков.

Специфические особенности интернациональных терминов в азербайджанском языке выражены в их структуре и семантике, а также в том, что они образованы на основе парных слов и антропонимов.

При рассмотрении характерных особенностей структуры и семантики интернациональных терминов в азербайджанском языке обнаруживается, что общей чертой, объединяющей их, выступают общественно-политические события. Возникнув, термин, связанный с любой подписанной, принятой доктриной, переходит в другие языки и приобретает статус интернационального. Образовавшись впервые, интернациональные термины заимствуются другими языками вместе со своими семантическими значениями и структурами (простые, сложные). Например, *линия Керзона, на- нсоновский паспорт* (Аббасбейли, Джафаров, Кафаров, 2000: 80; 100). Подобные интернациональные термины образовались в результате обобщения нового смысла антропонимов, связанных с лордом Керзоном, норвежским дипломатом и общественным деятелем Нансоном.

На азербайджанском языке интернациональные термины представлены в составном, простом и сложном виде, они не переходят в язык механически по структуре.

На образование интернациональных терминов в азербайджанском языке оказывают влияние также парные слова. Здесь слова употребляются с уточняющими элементами. Например: *план Шумана, 14 пунктов Вильсона, доктрина Даллеса-Эйзенхауэра* (Аббасбейли, Джафаров, Кафаров, 2000: 69; 48; 13). Эти новые понятия способствуют более ясному пониманию перечисленных свойств. В подобных типах интернациональных терминов выступают минимум два компонента. В состав этих компонентов могут входить различные части речи. Благодаря интернациональным терминам на азербайджанском языке обогащение общественно-политических терминов подобно процессу заимствования, т.е. интернациональные термины подчиняются внутренним законам родного языка, при этом учитывается влияние языка-посредника, из которого в рецепторный язык могут перейти некоторые элементы.

В формировании интернациональных терминов на азербайджанском языке участвуют деформативные и консервативные элементы терминов. К деформативным элементам относятся термины, сопровождающиеся вводным словом и аффиксом, а к консервативным – элементы, сохранившие свою независимость. Обогащение общественно-политических терминов азербайджанского языка интернациональными элементами можно разделить на две группы:

- общественно-политические термины, образованные при помощи префиксов и суффиксов европейского происхождения (примечание: роль арабских и персидских элементов в переходе интернациональных терминов в азербайджанский язык мала);

• префиксы, интенсивно использующиеся в азербайджанском языке: *anti*, *neo*, *de*, *kontr*, *ultra*, *hiper*, *avro*. *anti*-: *antisemit*, *antisovet*, *antibitler*; *neo*-: *neomarksizim*, *neofaşizm*, *neoliberalizm*, *neokonservativizm*; *de*-: *determinasiya*, *de-yure*, *de-fakto*; *kontr*-: *kontrreformasiya*; *ultra*-: *ultraliberal*, *ultrademokrat*; *hiper*-: *hiperdövlət*; *avro*-: *avrozona*, *avroparlament* (Толковый словарь по политологии, 2007: 18; 21; 80; 159; 229).

Эти сложные по структуре интернациональные термины были адаптированы к грамматическим правилам азербайджанского языка и свободно используются в языке.

В обогащении азербайджанского языка интернациональными общественно-политическими терминами большую роль сыграли суффиксы европейского происхождения. Суффиксы европейского происхождения в составе интернациональных терминов при переходе в азербайджанский язык утрачивают присущие им категории рода и артикль. В азербайджанском языке нет категории рода. Кроме того, имеющаяся в составе сложных терминов на французском языке согласованность по количеству и роду также теряется в азербайджанском языке. Например, *une decret Ventose* – *Вантозские декреты*, *une chauvinisme* – *шовинизм*, *un seigneur* – *сеньор*, *une royaliste* – *роялист*, *une renaissance* – *ренессанс*, *un ratier*

– *рантье* (человек, живущий на ренту, на нетрудовой доход) (Толковый словарь по политологии, 2007: 292; 298; 273; 316). В этих интернациональных общественно-политических терминах существуют различия, которые заключаются в следующем: закрытая гласная на французском языке открыта на азербайджанском, носовая гласная на французском является обычной гласной на азербайджанском языке, стоящая в конце слова на французском языке согласная пропадает в произношении на азербайджанском, глухой звук "h" на французском языке не произносится на азербайджанском, двоящиеся буквы на французском языке

выражаются одной буквой на азербайджанском, исторический ритмичный протяжный звук на французском языке теряется в азербайджанском, суффиксы на французском языке, состоящие из трех и более букв, выражаются на азербайджанском языке двумя буквами.

В общественно-политической терминологии азербайджанского языка интернациональные термины имеют особую лексическую категорию. Иногда они употребляются в неизменном виде, а в некоторых случаях подчиняются грамматическим законам нашего языка.

Таким образом, из проведенного исследования становится очевидным: чтобы термины приобрели интернациональный характер, они должны применяться как минимум на трех-четырех языках. Это правило одинаково как для французского, так и для азербайджанского языка. Для формирования интернациональных терминов на французском языке базовую роль сыграли классические языки. В целом роль латинского и греческого языков при формировании всех отраслевых терминов незаменима. Сложные интернациональные термины на французском языке возникли на основе существительных, образованных из глагола. Говоря о строении интернациональных терминов, необходимо отметить, что во французском языке наиболее продуктивно префиксальное, суффиксальное и парасинтетическое словообразование. При парасинтетическом словообразовании обязательно присутствие и префикса, и суффикса, и это, в основном, выражено в интернациональных терминах, часто встречающихся в общественно-политической жизни. В интернациональных терминах префиксы играют значимую роль при отражении того или иного качества или действия.

Пик формирования интернациональных терминов на французском языке пришелся на период Великой Французской революции.

Интернациональные термины присутствуют во всех произведениях, написанных в дореволюционный период и после революции, созданных партиях, подписанных документах, принятых юридических постановлениях. Именно с этого периода интернациональные термины стали заимствоваться европейскими языками. По мере развития общества и общественно-политической жизни в будущем возникнут новые термины, которые затем будут заимствоваться соседними языками. Этот процесс неизбежен. Термины не приживаются в других языках только в том случае, когда у них есть эквиваленты на этих языках.

Интернациональные термины занимают особое место в общественно-политической терминологической лексике обоих языков. Использование терминов французского языка в других языках связано с их выразительностью и широким спектром выражаемого ими смысла. Простые, сложные и составные по своей структуре интернациональные термины используются в рецепторном языке с некоторыми фонетическими изменениями. Консервативные элементы во французском языке входят в рецепторные языки с той же семантикой. Если мы не примем во внимание, являются ли деформативные элементы продуктивными или нет, эти элементы обладают в рецепторном языке теми же качеством и семантическим смыслом.

Общественно-политическую терминологию азербайджанского языка невозможно представить без интернациональных терминов. Во время анализа этих терминов выяснилось, что из европейских языков в азербайджанский язык перешло большое количество интернациональных терминов. В целом, при формировании данного фонда много терминов перешло в наш язык из французского, английского и немецкого языков, которые являются наиболее активно используемыми международными языками. Поскольку эта терминология именно общественно-политическая, арабские и

персидские интернациональные термины встречаются в ней крайне редко. Поток интернациональных терминов в наш язык обусловлен историческими традициями, новоустановленными дипломатическими связями и подписанными контрактами. Взаимное развитие языков в современных условиях привело к необратимости этих процессов. Интернациональные термины на азербайджанском языке состоят, в основном, из простых и сложных существительных и прилагательных. Обогащение общественно-политической терминологии на азербайджанском языке интернациональными терминами произошло по принципу: язык-источник – язык-посредник – рецепторный язык. Конечно, наряду с современными языками, в формировании интернациональных терминов участвовали и элементы классических языков. Поэтому среди интернациональных терминов, используемых в современный период, есть термины, происхождение которых уходит корнями в глубокую древность.

Префиксы и суффиксы общественно-политического характера вошли в азербайджанский язык в составе терминов. Данная особенность считается ключевым фактором интернациональных терминов. В азербайджанском языке интернациональные термины с префиксами и суффиксами вышли за нормы родного языка, то есть интернациональная конструкция утрачивает принцип родовой и количественной согласованности, присутствующей в языке-источнике.

Заключение

Итак, при анализе интернациональных терминов на французском и азербайджанском языках выяснилось, что термины были сформированы на основе существительных, прилагательных и глаголов. Особую роль при формировании данных терминов сыграли интернациональные префиксы и суффиксы. Суффиксы на французском языке выражают категорию рода.

В азербайджанском

же языке категория рода отсутствует, и поэтому термины перешли в наш язык в соответствии с их морфологическими особенностями.

KAYNAKLAR

Аббасбейли, А, Джафаров, В, Кафаров, З. (2000). Словарь дипломатических терминов. Баку: Издательство Кисмет.

Балаев, А. (2017) Словарь исторических терминов. Баку: Издательство Алтун.

Ибрагим, У. (2019). Dictionnaire socio-politique français-azerbaïdjanaï. Баку: Издательство Мутарджим.

Садыгова, С. (2002). Теоритические проблемы азербайджанской терминологии. Баку: Издательство Наука.

Словарь новых слов и новых значений, (2016). Под ред. И.Маммедов. Баку: Издательство Наука.

Толковый словарь по политологии, (2007). Баку: Издательство Шерг-Герб.

Micheline, L. (2006). Pour une convection collective en bons termes. Gouvernement du Québec.

Ronald, A. (2007). Glossaire à L'usage des délégués à LONU. Institut des Nations Unies pour la formation et la recherche (UNITAR).

İBN HAZMİN “TAUQ AL- HAMEME” ESERİNDE TASVİR

Alizade SÜREYYA*
(ORCID: 0000-0002-3063-9070?lang=en)

Makale Gönderim Tarihi

08.09.2021

Makale Kabul Tarihi

05.12.2021

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Süreyya, A., “İbn Hazmın “Tauq Al- Hameme” Eserinde Tasvir”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 2, (2021): 114-120.

APA: Süreyya, A. (2021). “İbn Hazmın “Tauq Al- Hameme” Eserinde Tasvir”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 2 : 114-12.

Özet

Makalede İbn Hazmın dünyaca ünlü olan “Tauq al-hameme” (“Güvercin kolyesi”) eserinde yer alan “Tasvir ile aşık olanlar hakkında” bölümü araştırılır. Bu devrin mükemmel nesr numuneleri sırasında İbn Hazmın "Güvercin kolyesi" eserinin önemli yeri vardır. Eser 30 bölümdür. Her bölümün aşqa, sevgiyə ait güzel mehzuları və bu mehzulara ait yazarın soylediği hikayeler və şiir nmuneleri vardır. Hakkında konuşacağımız bölüm de mehzusunun güzeliyi ilə seçiliyor.

* Azerbaycan Bilimler Akademisi, Folklor enstitüsü, Büyük ilmi işçi, Bakü Devlet Üniversitesinin doktorantı

Anahtar kelimeler: sevgi, aşık olmak, tasvir, İbn Hazm, Tauq el-hameme, vâsf.

Description in Ibn Hazm's "Tauq Al-Hameme"

Abstract

In the article one of chapters “The chapter about the lovers with the description” of the famous work “Taugul Hamame” (Pigeon Necklace) by Ibn Hazm is investigated. The work “Pigeon Necklace” by Ibn Hazm takes the special place among the perfect samples of prose. The work consists of thirty parts. Each chapter has beautiful subjects about love, feelings and samples of poems on the narrations told by the author. The chapter about we’ll tell, is differed with its beauty of the theme.

Key words: love, to be in love, the description, Ibn Hazm, Taugul-hamame, the narration.

Giriş

Ebu Muhammed Ali ibn Ahmed ibn Sa'id ibn Hazm el-Endülüs el-Qurtubi, tarihçi, yazar ve şair olan bir hukuk ve hadis bilicisi olan Zahiri mezhebinin en büyük temsilcisidir. Tam adı Ali ibn Ahmad ibn Sa'id ibn Hazm ibn Qalib ibn Salih Xalf ibn Ma'adan ibn Sufyan ibn Yezid el-Farisi el-Qurtubi al-Andalusi. Künyesi adı Ebu Muhammed, lakabı İbn Hazmdır. Lakin İbn Hazm az-Zahiri olarak tanındı (Faxuri 1986:917, Hallikan 1978:325).

İbn Hazm 18 Kasım 993'te Kordobada doğdu. Çocukluğunu babasının haremde Kordoba sarayında geçirdi (Heykel 1985: 351, Şidfar 1970: 89). Yetişkinliğine kadar iyi terbiye ve tahsil aldı. İbn Hallikan, Vafayatu-l-Ayan'da onun Fars kökenli olduğunu (Hallikan 1978 :325) belirtirken, bazı bilim adamları onun Sevilla'dan olduğunu ve annesinin İspanyol kökenli olduğunu belirtmiştir. İbn Hazm ise kendisini daima Arap ve Emevi kökenli olarak görüyordu (Uott, Kakia 1976 1976: 125, Faxuri 1986: 917, Heykel 1985: 351).

Şatiba'da kaldığı süre boyunca İbn Hazm kendisini ilme, özellikle hukuk ve teolojiye adanmıştı. Onun çok keskin düşünceleri vardı. Bunun sonucu olarak, kendisine birçok düşman kazandı. Etkili,

keskin kalemi hakkında şu atasözü yaranmıştır: "İbn Hazm'ın kalemi Haccın kılıcı" (İbn Hazm 2011: 255, Uott, Kafia 1976: 127).

Mütemadi birçok yer değiştirme ve çok kötü bir ruh hali ile İbn Hazm, son günlerini ailesinin bağ evinde, Casa Mantia yakınlarındaki Badajos'tan uzak olmayan bir köyde geçirmeye gitti. 16 Ağustos 1064'te (30 Şaban 456) memleketi Sevilla'nın kuzeyindeki Niebla'da (Uott, Kafia 1976: 127, Faxuri 1986: 917) öldü.

İbn Hazm yaklaşık 400 eser yazdı. Hepsini elimize ulaşmadı. Bugüne kadar sadece 35 eseri bu güne kadar gelip çatdı. Ancak, bazıları ise çeşitli konularda broşürlerdir (Uott, Kafia 1976: 128).

İbn Hazm'un "Taugul Hamama fı-l ulfa va-l-ulaf" (Güvercin Kolyesi)

"Güvercin Kolyesi", Endülüs düşüncesinin ve edebiyatının güzel bir örneğidir. İbn Hazm'ın "Güvercin Kolye" si bu dönemin mükemmel nesir örnekleri listesinde özel bir yere sahiptir.

Güvercin kolyesi, bir güvercinin boynundaki halkaya benzer bir tüydür. Pek çok şairin eserlerinde klasik İslam edebiyatında boyuna geçen ve ölünceye kadar boyundan çıkmayan "aşk zincirinin" sembolü olarak görülebilir. İbn Hazm, bu simgeden bahseden şairlerden biridir.

Aşk hakkında güzel bir eser olan bu çalışmanın neden "Güvercin Kolyesi" olarak adlandırıldığı konusunda farklı görüşler var. Bu eseri Rusça'ya çeviren M.Salye çevirisinin önsözünü yazan E. Bertels bunun hakkında yazıyor:

"Her şeyden önce, güvercin, daha eski zamanlarda şimdi Hristiyanlıkta olan bir barış ve huzur sembolü olmaktan çok uzaktı. O zaman, kuş güvercinler şehri Babil'e olan sevgiyi simgeliyordu. Eski Yunanistan'da güvercin, aşk tanrıçası Afrodite kuşu idi. Babil efsanelerine göre Semiramis bir güvercin yumurtasından doğmuşdu" (İbn Hazm 2017: 9)

"Taug al-hamama" çalışması aşağıdaki bölümlere ayrılmıştır:

- الكلام في ماهية الحب - Sevginin özü hakkında birkaç söz
- باب علامات الحب - Sevginin özellikleri üzerine bir bölüm
- باب أحب في النوم - Rüyada sevenler hakkında bir bölüm
- أحب بالوصف باب من - Tasvir ile aşık olanlar hakkında bölüm
- من أحب من نظرة واحدة باب - Bir bakışta aşık olanlar hakkında bir bölüm

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2

World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2

Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

- من يحب إلا مع المطاولة باب - Uzun bir tanıklıktan sonra sevenler hakkında bölüm
- يخالفها مما من أحب صفه لم يستحسن بعدها غيرها باب - Birini sevdikten sonra asla başkasını sevmeyenler hakkında bölüm
- التعريض بالقول باب – İroni ile söz söyleme hakkında bölüm
- الإشارة بالعين باب – Gözle işaret etme hakkında bölüm
- المراسلة باب - Yazışma hakkında bölüm
- السفير باب - Arabulucular hakkında bölüm
- السرطي باب - Gizlilik hakkında bölüm
- الإذاعة باب - Sırrı yayma üzerine bölüm
- الطاعة باب - Aşkta itaat üzerine bölüm
- المخالفة باب - İtaatsizlik hakkında bölüm
- العاذل باب - Eleştirenler hakkında bölüm
- الإخوان باب - Yardımcı arkadaşlar hakkında bölüm
- الرقيب باب - Gözetçiler hakkında bölüm
- الواشي باب - Haberciler hakkında bölüm
- الوصل باب - Kavuşmak hakkında bölüm
- الهجرة باب - Kaçış hakkında bölüm
- الوفاء باب - Sadakat üzerine bölüm
- الغدر باب - İhanet hakkında bölüm
- البين باب - Ayrılık hakkında bölüm
- القنوع باب - Tasarruf üzerine bir bölüm
- الضنى باب - Yorgunluk ile ilgili bir bölüm
- السلو باب - Unutkanlık hakkında bir bölüm
- الموت باب - Ölüm üzerine bir bölüm
- المعصية باب - Günahın çirkinliği hakkında bir bölüm
- فضل التعفف باب - Şerefin korunmasının yararları hakkında bölüm (İbn Hazm 2016)

Bu makalede, Taug al-hamama'nın "Tasvirle aşık olanlar hakkında bölüm".hakkında konuşacağız,

İbn Hazm bu bölüme alışılmadık şekilde aşık olmanın yolları hakkında konuşarak başlar. Bazı insanların bir insanı görmeden aşık olabileceğini söylüyor. Bu aşk yüzünden aç, susuz ve uykusuz olduklarını söylüyor, ancak onun görüşüne göre, bu doğru değil ve bir insanı görmeden aşık olunamaz. Bazen bu insanlar sevdiklerini canlı gördüklerinde iki durumun ortaya çıkabileceğini söylüyor: ya aşk artar ya da tamamen kaybolur. Bu durumun haremelerde, büyük ailelere mensup kadınların erkek akrabalarıyla ilişkilerinde daha yaygın olduğunu söylüyor. Bu tür ilişkileri sadece aşıkta değil, aynı zamanda arkadaşlıkta da gözlemlediğini ve böyle bir olayın kişisel olarak gerçekleştiğini söylüyor:

وان هذه الاحوال لتحدث بين الاصدقاء والاخوان وعنى احدت
(خبر) انه كان بيني وبين رجل من الاشراف ود وكيد وخطاب كثير
وما ترآينا قط ثم منح الله لي لقاءه فما مرت الا ايام قلائل حتى وقعت لنا
منافرة عظيمة ووحشة شديدة متصلة الى الآن فقلت في ذلك قطعة منها :
ابدات اشخاصنا كرهاً وفرط قلى كما الصحائف قد يبدلن بالنسخ

(4İbn Hazm 2016: 28)

"Gerçek bir asilzade ile derin bir dostluğumuz vardı. Birbirimizi görmememize rağmen bağlantıda kaldık. Sonunda, Tanrı bana onunla tanışma fırsatı verdi. Birkaç gün daha geçti ve hâlâ devam eden bir tedirginlik ve soğukluk hissettim. Bu konuda da bir şiir yazdım.

Çiçekler daldan koparıldıkda bozulduğu gibi,

Sen de bizim sıcak bağlantımızı, dostluğumuzu

nefret ve soğukluğa dönüştürdün.

ووقع لي ضد هذا مع ابي عامر ابن ابي عامر رحمة الله عليه فاني كنت له على كراهة صحيحة وهو لي كذلك ولم يرني ولا رأيته وكان اصل ذلك تنقيلاً يحمل اليه عني والي عنه يؤكده انحراف بين ابويننا لتنافسهما فيما كانا فيه من صحبة السلطان ووجاهة الدنيا ثم وفق الله الاجتماع به فصار لي اود الناس وصرت له كذلك الى ان حال الموت بيننا وفي ذلك اقول قطعة منها :

(İbn Hazm 2016: 28)

.. Ama Allah bana rahmet etsin, Ebu Amir ibn Abi Amir ile olan ilişkimde tam tersi oldu. Ondan çok nefret ediyordum ve o da benden nefret ediyordu. Çünkü bana onun hakkında kötü şeyler söylendi. Tabii ki, benim hakkımda iyi şeyler söylenmedi. Bu dedikodular, sultanın sevgisi ve bir dizi yüksek makam için savaşılan atalarımız arasındaki bir kızgınlıkla sonuçlandı. Ama bir gün, Allah nasip etdi, onunla tanıştık. O zaman benim için en değerli insanlardan biriydi ve ben onun için öğledim. Bu dostluk ölüm gelip bizi ayırana kadar sürdü. Bu konuda da bir şiir yazdım "

Çalışmanın bu bölümünde yazar, konuyla ilgili şiirlerini yerleştirmiştir. Bu şiirler, muhalla, kamil, vafır, basit, mutakkarib ve başka behirdedir.

Bu konu, 1180'de büyük şair N. Gencevi tarafından yazılan "Xosrov ve Şirin" eserine de dahil edilmiştir. Bu eserde, dünyaca ünlü sanatçı Şapur, Xosrova Şirin'i tasvir eder. Bu tasvirten sonra Xosrov Şirin'e aşık olur:

Sanki bir peridir bir peri değil, bir ay!

Kahramanın kızı, başında örtüsü.

Yaşam suyu gibi gözleri siyah,

Ay gibi geceni ışınları ile sarıyor.

Uzun boyu hurma ağacı,

Hurma deren bir zincirdir saç

... Gümüş bir kılıçdır burnu sanki

Bölmüş bir elmayı ortadan sanki.

Yüz ipek örtüyü yırtmış ay yüzü,

Ayda leke yoktur sözün düzü. (Gencevi 2004: 64-65)

Sonuç

Eserde, Xosrov'un yakın arkadaşı sanatçı Şapur, "Derbent Denizi'nden Arran ve Armana kadar topraklar" ın yöneticisi Mehinbanu ve onun güzel yeğeni Şirin'i anlatıyor. Şapur'un tanıtımını dinledikten sonra Xosrov, Şirini gömededn, tanışmadan ona vuruldu. Daha sonra Sapur, Şirin'i bulmak için Armana gider. Şirin'i bulduktan sonra Şapur ona Xosrov'un resmini gösterir. Şirin Xosrov tarafından vurulur ve Şapurla ve Sasani'nin başkenti Madaina'ya gider. O zaman, kendisini babasının öfkesinden korumak isteyen Xosrov da Armana kaçır ve Şirin'i aramaya başlar.

Genel olarak, resimdeki aşk teması birçok eserde ortaya çıkıyor. İbn Hazm'ın bu konudaki farklı yaklaşımı da dikkat çekicidir. Konuyla ilgili anlattığı hikayeler de marak doğuruyor.

KAYNAKÇA

Faxuri el- Hanna (1986), el-Cami fi tarihi-l-edebi-l-Arabi (Tarihu qadim), Beyrut, 1096.

Gencevi Nizami (2004), Xosrov və Şirin. Bakı, "Lider" yayınevi, 392 səh.

Heykel Ahmed (1985), el-Edebu-l-Endelusi, Kahire, 416.

İbn Hazm (2011), Güvergin gerdanlığı, İnsan yayınları, 278.

İbn Hazm (2016), Taugu-l-Hameme, Kahire, 177.

İbn Xallikan (1986), Vafayatu-l- Ayan va enbau ebnei z-zaman, thk. İhsan Abbas, Beyrut

İbn Xazm (2017), Ojerelye qolubki, 207.

Şidfar B. Y (1970), Andalussskaya literatura, "Nauka", Moskva, 184.

Uott U.M., Kakia P. (1976), Musulmanskaya İspaniya, "Nauka", 199.

1843 YILINDA AYNTÂB’DA GAYRİMÜSLİMLERİN İKTİSADİ HAYATTAKİ KONUMLARI

Adem ÇALIŞKAN*
(ORCID: 0000-0003-1487-465X)

Makale Gönderim Tarihi

20.12.2021

Makale Kabul Tarihi

25.12.2021

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Çalışkan, A., “1843 Yılında Ayntâb’da Gayrimüslimlerin İktisadi Hayattaki Konumları”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 2, (September 2021): 121-113.

APA: Çalışkan, A., (2021). “1843 Yılında Ayntâb’da Gayrimüslimlerin İktisadi Hayattaki Konumları”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 2, (September): 97-113.

Özet

Bu çalışma, Ayntâb’da yaşayan gayrimüslimlerin iktisadi durumlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Osmanlı Devleti’nde yaşayan gayrimüslimler yüzyıllar boyunca dini, sosyal ve iktisadi hayatlarını rahat bir şekilde devam ettirmiştir. Buna karşılık gayrimüslimler de devlete cizye vergisi ödemiştir. Çalışmada kullanılan veriler, H.1258 /M.1843 tarihli ML. VRD. CMH. d. 149 numaralı maliye varidat cizye muhasebe defterinden elde edilmiştir. Elde edilen bulgular, kentteki gayrimüslim cemaatlerin Müslümanlarla birlikte veya ayrı mahallelerde yaşadığı ve iki topluluk arasında dini, sınıfsal ya da kapalı bir cemaatleşme olmadığını göstermektedir. Ayrıca incelenen defterden yola çıkarak gayrimüslimlerin akrabalık bağları da

*Öğr. Gör. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, dr.ademcaliskan@gmail.com

tespit edilmeye çalışılmıştır. Kentte, 102 farklı mesleğin gayrimüslimler tarafından yapıyor olması, şehrin ticari yönden canlılığına işaret etmektedir. Gayrimüslimlerin lonca teşkilatı içinde yer alması, esnaf grubu içerisinde mesleki bir tekelleşmenin olmadığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Anahtar kelimeler: Ayntâb, Gayrimüslim, Cizye Muhasebe Defteri.

The Positions of Non-Muslims in Ayntâb in Economic Life in 1843

Abstract

This study aims to examine the place of non-Muslims living in Ayntâb in economic life. Non-Muslims living in the Ottoman Empire continued their religious, social and economic lives unrestrictedly for centuries. On the other hand, non-Muslims paid jizya tax to the state. The data of the study were obtained from the fiscal revenue jizya accounting book dated H.1258 /M.1843 and numbered ML. VRD. CMH. d. 149. The findings show that there were neighborhoods where non-Muslim communities live with or without Muslims, and there was no religious, class or closed cgrouping. In addition, the kinship ties of non-Muslims were determined from the examined book. The fact that 102 different professions were carried out by non-Muslims in the city indicates the commercial vitality of the city. Furthermore, the fact that non-Muslims were in the guild organization is remarkable since it revealed that there was no professional monopoly.

Keywords: Ayntâb, Non-muslim, Jizya Accounting Book.

Giriş

Hız. Muhammed'in (s.a.v) M.622'de Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra orada yaşayan Hayber, Fedek ve Vâdilkurâ Yahudileriyle yaptığı anlaşmalar, İslam hukuku çerçevesinde gayrimüslimlerle ilgili hükümlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır (Koçak, 2018: 220). Bu kapsamda "*Kâfi gelmek*", "*karşılığını vermek*" anlamına gelen (Erkal, 1993: 42-45) ve kökeni Yahudi, Roma, Bizans, Sasâni ve son olarak İslam hukukuna dayandırılan cizye vergisi (Ercan, 2001: 251-252) İslam topraklarında yaşayan gayrimüslimlerden can ve mal güvenliklerini sağlamak karşılığında alınmıştır (Erkal, 1993: 42-45). Nitekim cizyenin teşkili ve miktarı ilk kez Hz. Ömer

zamanında düzenlenmiş (Koçak, 2017: 192) ve bu vergi gayrimüslimlerin askerlik hizmetine karşılık gelen bir vergi olmuştur (Bayraktar, 2007: 212).

Osmanlı Devleti'nde ehl-i zimmet anlaşması ile millet sistemine dahil edilen gayrimüslimlerden (Güllü, 2018: 27) cizye vergisi alınmış ve bu vergi dini nitelikli bir vergi olmasının yanı sıra devletin önemli gelirleri arasında yer almıştır (Özcoşar ve Güneş, 2006:160). Nitekim cizye, Osmanlı'nın kuruluşundan Tanzimat Fermanına kadar gayrimüslimlerden askerlik hizmeti karşılığı tahsil edilmiştir (Çoruh, 2018: 161, Gülsoy, 2010: 59-66). Yaşları 14 ile 75 arasında olan, hasta, sakat ve işsiz olmayan gayrimüslimlere cizye mükellefiyeti getirilmiştir (Ercan, 2001: 251-252). Ancak bu şartları sağlamayanlar ile İslam dinine girenler cizyeden muaf tutulmuştur. Belirlenen cizye miktarı ise verginin ferdi ya da toplu olarak ödenmesine göre farklılık göstermiştir (Erkal, 1993: 42-45). "Maktû" olarak isimlendirilen cizye gayrimüslimlerden fetih zamanında sulhen alınırken, "ale'e-rüüs" denilen cizye kişinin durumuna göre tahsil edilmiştir (Kenanoğlu, 2017: 445). Ayrıca bu vergiyi ödeyenler "müste'men" olarak İslam topraklarında ikamet edebilme hakkına da sahip olmuşlardır (Özdemir, 2013: 113-114). Bununla birlikte Osmanlı, gençliğinde cizye ödeyip yaşlılığında sadakaya muhtaç olanlara hayatlarını idame ettirebilmeleri için bir miktar para tahsis etmiştir (Kocaoğlu, 2018: 47). Ayrıca devlet bu verginin tahsilinde olduğu gibi nerelere aktarılacağı konusunda da dikkat etmiştir (Taşkın, 2021: 169)

Osmanlı Devleti'nde cizye tahsili zaman içerisinde daha sistematik hale gelmiştir. Klasik dönemde başlangıçta cizye mükellefleri tahrir defterlerine kaydedildiği için cizyeye has ayrı bir sayım yapılmamış ve cizye tahsili tahrir kayıtlarına göre gerçekleşmiştir (Dündar, 2016: 57). Vergi tahsili de hane başına bir altın ya da bunun karşılığına denk gelen akçe olarak belirlenmiştir (İnalçık, 2013: 23). Fakat daha sonra cizye mükellefleri âlâ *yüksek* gelire sahip, *evsât* (orta gelire sahip) ve *ednâ* (düşük gelire sahip) sınıflara ayrılarak kişinin gelirine göre vergi alınması sağlandığı gibi vergi miktarı da bölgelere göre farklılık göstermiştir (Ercan, 2001: 252-253). Cizye tahsilinde görev alacak yetkililerin belirlenmesinde de titiz davranan Osmanlı, bu iş için özel görevliler tayin etmiş, cizyenin merkeze gönderilmesinde kadılar bizzat kendileri ilgilenmişlerdir (Kenanoğlu, 2017: 445). İki nüsha olarak hazırlanan "defter-i cizye-i gebran"ın bir nüshası merkeze gönderilirken diğeri de sancaklarda muhafaza altına alınmış (İnalçık, 1993: 45-46) ve bu defterlere belirli yılları kapsayan gayrimüslim cizye mükellefinin sayıları kaydedilmiştir (Dündar, 2012: 102). Bu defterler her ne kadar XVI. yüzyılın son çeyreğinden sonra düzenlenmiş olsa da cizye sayımları XVII.

yüzyıl başlarından itibaren daha sistemli hale gelmiştir. Defter yenileme işlemi de 1856'da cizye vergisinin kaldırılmasına kadar merkez hazinesinin en önemli uygulamalarından biri olmuştur (Dündar, 2016: 57). Bu kapsamda cizye vergisinde her üç yılda bir “*nev-yafte yılı*” adıyla güncelleştirmeler yapılarak, ölenler defterlerden düşülürken baliğ olanlar cizye defterlerine kaydedilmiştir. Bu sayede cizyeler, güncel defterler esas alınarak tahsil edilmiştir (Özel, 2001: 35-50). Bununla birlikte cizye defterlerine eyalet, sancak, kaza, nahiye, karye, çiftlik ve mahalle isimleri, misafir olanlar, gelip-geçenler ve ticaret maksadıyla buralarda bulunanlar vergi sınıflarına göre ödedikleri cizye miktarları ile birlikte yazılmıştır (Başbakanlık Arşiv Rehberi, 2010: 249). Nitekim Osmanlı XIX. yüzyıla kadar Müslim ve gayrimüslimlerden alınan vergileri ayrı ayrı kaydederek, sosyal devlet anlayışı gereği bu iki kesimi farklı addetmiştir. Dolayısıyla cizye defterleri ve cizye evrakları demografik çalışmalarda önemli bir unsurdur. Bu nedenle bu defterler Osmanlı'da yaşayan farklı dinden olan etnik grupların nüfusları hakkında önemli bilgiler sunduğu için gayrimüslimlere ait verilerle ilgili kaynakların/nüfus vs. defterlerin yetersiz olduğu durumlarda önemli bilgiler sunmaktadır (Çoruh, 2020:78-80).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde yer alan H.1258/M.1843 tarihli ML. VRD. CMH. d. 149 numaralı maliye varidat cizye muhasebe defterinden istifade ederek Ayntâb'da yaşayan gayrimüslimlerin cizye sınıflarına göre ödedikleri cizye miktarı, oturdukları mahalleler ve köyler, yapmış oldukları meslekler, akrabalık bağları ve fiziki özellikleri ile şehirde yaşayan gayrimüslimlerin tahmini nüfusu hakkında bilgiler verilmiştir.

Defterin Durumu

H.1258/M.1843 tarihli ML. VRD. CMH. d. 149 numaralı maliye varidat cizye muhasebe defteri 14.3X35 ebadında olup 20 sayfadır. Ancak defterin 3 sayfası boştur. Defterin ikinci sayfası ise “*Elli sekiz senesine mahsuben Ayntâb reayasının cizyeleri ve ruuslarının adedlerini mübeyyin bir kat'a defteridir âtîde muharrer vech üzere sebt ve tabir olunmuştur*” ile başlamaktadır (ML.VRD.CMH_d.149: 2). “*Derûn-ı Ayntâb*” yazıldıktan sonra defterin 2. ve 3. sayfalarında “*Maballe-i Ammu*” ve “*Tışlaki Mahallesi*” (ML.VRD.CMH_d.149: 2-3), 3-5 sayfalarında “*Maballe-i Tarla-yı Atik*” ile “*Maballe-i Çukurun Esâmîlerinde*” yer alan cizye mükelleflerinin isimleri (ML.VRD.CMH_d.149: 3-5), sayfa 5'te “*Çukur Mahallesinin Evsâtı*” ve “*Maballe-i Tarla-yı Cedid*” (ML.VRD.CMH_d.149: 5), 6 ile 9 sayfalarda “*Tarla-yı Cedid*” ile “*İbn-i Eyyûb Mahallesi*” (ML.VRD.CMH_d.149: 6-9), defterin 9 ile 11.

sayfalarında “Hâyk-ı Zimmîyan” , “Hâyk-ı Müslüman Mahallesinin enfârı”, “Akyol Mahallesi”, “Kozanlı Mahallesi” (ML.VRD.CMH_d.149: 9-12), 12 ile 14 sayfa aralıklarında “Kurb-ı Kozanlı”, “Kayacak Mahallesi”, “Kurb-ı Kayacak”, “Bey Mahallesi” ve “Yalmızhâne Mahallesi” (ML.VRD.CMH_d.149:12-14), sayfa 14 ile 16 arasında “Kurb-ı Zincirli Mahallesi”, “Seng-i Tavi”, “İbn-i Kör Mahallesi” ile “Ehl-i Cefa” (ML.VRD.CMH_d.149: 14-16), 16. sayfada “Karye-i Orul” (ML.VRD.CMH_d.149:16), 17. sayfada “Millet-i Yabudîyan” yazılarak cizye mükellefi olan Yahudiler ile defterin 17 ve 18. sayfalarında da “Perakende ve Gureba” ile “Gariblerin” ibaresi eklenerek cizye mükellefi olan gayrimüslim, Yahudiler ile kent dışından şehre geçici olarak gelen cizye mükelleflerinin vergi sınıfına göre sayıları, meslekleri, oturdukları mahalle ve köyler, akrabalık bağları, nereli oldukları ve lakapları teferruatlı şekilde deftere kaydedilmiştir. Her mahalle altında da ayrı ayrı belirtmek üzere âlâ, evsât ve ednâ cizye sınıfları toplamları verilerek bu sayede bir karışıklık olmasının önüne geçilmiştir (ML.VRD.CMH_d.149: 17-18). Defterin son sayfasında ise bir cetvel oluşturularak “*El icmali fi nefsi-i Ayntâb mahallelerinin resimleri derunında bulunan icmâli*” yazılarak mahallelere göre âlâ, evsât ve ednâ cizye mükelleflerinin sayıları verilmiştir. Cetvelin sol taraf boşluğuna ise “*Yabancıya verilen evrak icmâli, evsât 20 ednâ 18, işbu gurebaya evrak verildi*” diye not düşülmüştür (ML.VRD.CMH_d.149:18). Hazırlanan deftere göre mahallelerde tespit edilen cizye mükelleflerinin genel toplamı, mahalle altlarına yazılmıştır. Ayrıca cizye mükellefleri, vergi sınıfına göre yazıldığı gibi akrabalık bağları, lakapları, meslekleri, fiziki özellikleri, nereli oldukları da isimlerinin yanında belirtilmiştir (ML.VRD.CMH_d.149: 2-18). Aşağıda yer alan tablo 1’de 1843 yılında Ayntâb’ın mahallelerinde yaşayan ve vergi sınıflarına göre cizye ödeyen gayrimüslimlerin nüfusları verilmiştir.

Tablo 1. 1843’te Ayntâb’da gayrimüslimlerin cizye sınıflarına göre nüfusu

Mahalle	Âlâ	Evsât	Ednâ
Ammu	3	18	18
Tıslaki	4	31	13
Tarla-yı Atik	6	89	31
Çukur	5	137	86
Tarla-yı Cedid	-	9	10
İbn-i Eyüb	7	101	69
Eblehân	1	54	44
Hâyk-ı Zimmîyân ¹	4	65	25

¹Ermeni mitolojisinde Hâyk adı önemlidir. Ermeniler, Hz. Nuh’un torunu Hay(k)’ın soyundan geldiklerine inanmaktadırlar (Ertaş, 2015: 33). Nitekim Antep’te de yer alan Hâyk-ı Zimmîyân mahallesi şehrin batı kısmında yer alan bir mahalledir. Ayrıca bu mahalle fiziki bir bölünmeyi ifade etmemekle birlikte yanındaki mahalle ise Hâyk-ı Müslüman olarak isimlendirilen mahalledir. Bkz. İbrahim Etem Çakır, *16. Yüzyılda Ayntâb Şehri*,

Hâyk-ı Müslüman	5	140	78
Akyol	-	7	11
Kozanlı	7	90	54
Kurb-ı Kozanlı	-	9	11
Kayacık	4	60	29
Kurb-ı Kayacık	-	10	14
Bey	4	41	37
Yalnızhâne	-	5	4
Kurb-ı Zincirli	3	78	47
Seng-i Tavil	1	29	14
İbn-i Kör	-	23	10
Ehl-i Cefa	-	23	10
Karye-i Orul	-	39	20
Yahudi Milleti	6	50	41
Perakende (Dağınık) ve gureba	-	20	18
Toplam	60	1128	694

Defterin son sayfasının alt kısmında;

Toplam âlâ: 1x60: 60x60: 3600 kuruş.

Toplam evsat: 1x30: 1108x30: 33240 kuruş.

Toplam ednâ: 1x15: 676x15: 10140 kuruş.

Toplam 46980 kuruş.

Perakende ve gureba evsat: 20: ednâ: 18: 870.

46890+870=47850 kuruş.²

“Yalnız kırk yedi bin sekiz yüz elli kuruş olduğu ve elli sekiz senesi hisse-i şayiye işbu meblağa reside olduğu şerh olundu” ibaresinden sonra defter “es-seyyid Mutafa Vasfi”, “es-seyyid Mehmed Arif”, “es-seyyid Mehmed Araf”, “es-seyyid Mehmed”, “Reis Osman....”, “Müftü es-seyyid Mustafa”, “Naib İsmail”, “.....” “es-seyyid Mehmed”, “Mehmed Araf (?)” tarafından mühürlenmiştir (ML.VRD.CMH_d.149: 18).

1843'te Ayntâb'da Gayrimüslimlerin Oturdıkları Mahalleler ve Köyler

Sözlük anlamı “bir yere inmek, konmak, yerleşmek” olan ve hall (halel ve hulûl) kökünden türeyen mahalle, devamlı veya geçici olarak ikamet etmek için kurulan küçük yerleşim birimidir ve mahalle küçük değişikliklerle diğer İslam ülkelerinde de aynı anlamda kullanılmıştır (Yel ve Küçükbaşcı, 2002:

Yeditepe yayınevi, İstanbul 2015,s.124.

²Cizye defterinin son sayfasında hazırlanan cetvelde göre toplam vergi mükellefleri sayısı ile bizim yaptığımız vergi mükellefi sayısı arasında farklıklar olduğu tespit edilmiştir. Buna göre defterdeki evsât vergi mükellefi sayısı 1108 değil 1128, ednâ sayısı ise 676 değil 694'tür. Bu nedenle tahsil edilen vergi miktarı güncel verilere göre yeniden hesaplanmıştır. Buna birlikte Hilmi, Bayraktar'ın, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'in İdari Yapısı ve İktisadi Durumu”, başlıklı makalesinde 1843 yılında Ayntâb'ta yaşayan gayrimüslimlerden toplamda 48.902 kuruş cizye vergisi tahsil edildiği yazmaktadır.

323). Bununla birlikte mahalle, “*aynı mescidde ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştiği şehir kesimi*” şeklinde de tanımlanmıştır. Batılı araştırmacılar, farklı dini ve etnik gruplara göre şehrin bölge ve semtlere ayrılmasının İslam şehirlerinin en önemli özelliği olduğunu vurgulamaktadır (Yel ve Küçükbaşçı, 2002: 324). Nitekim incelenen deftere göre Ayntâb’ın iki mahallesi Hâyk-ı Zimmîyan ve Hâyk-ı Müslüman olarak geçmektedir. Ancak Hâyk-ı Müslüman mahallesinde gayrimüslimlerin oturması şehirde dini bir ayrışma veya cemaatleşme olmadığını göstermektedir (ML.VRD.CMH_d.149: 9-11). Burada, Osmanlı Devleti’nde Müslümanlar ile gayrimüslimlerin farklı mahallelerde oturmalarını zorunlu kılan herhangi bir kuralın söz konusu olmadığını vurgulamak gerekir. Nitekim Osmanlı’nın birçok şehrinde yoğunlukları farklı olmakla beraber Müslümanlar ile gayrimüslimlerin aynı mahallede ikamet ettikleri söz konudur. Bununla beraber bazı şehirlerde, dini ve sosyolojik şartlar dolayısıyla bu iki dini grubun kısmen farklı mahallelerde ikamet ettikleri söylenebilir (Ertaş, 2015, 52-53).

İncelenen deftere göre; 1843 yılında gayrimüslimler şehrin Ammu, Tışlaki, Tarla-yı Atık, Çukur, Tarla-yı Cedid, İbn-i Eyyûb, Eblehân, Hâyk-ı Zimmîyan, Hâyk-ı Müslüman, Akyol, Kozanlı, Kurb-ı Kozanlı, Kayacık, Kurb-ı Kayacık, Bey, Yalnızhâne, Kurb-ı Zincirli, Seng-i Tavîl, İbn-i Kör, Ehl-i Cefa mahalleleri ile Orul köyünde yaşamaktadır (ML.VRD.CMH_d.149: 2-18). Bu mahallelere farklı kentlerden gelen gayrimüslimler de yerleşmiştir. Örneğin; Ammu mahallesinde Avennis ve Toros, Maraşlı olarak tanınmaktadır (ML.VRD.CMH_d.149: 2). Tarla-yı Atık mahallesinde de Halepli olan gayrimüslimler olduğu gibi bu mahallede kardeşi, kayını ve yeğeni ile ikamet eden gayrimüslimler bulunmaktadır. Bununla birlikte adı geçen mahallede bazı gayrimüslimler büzürg olarak yazılmıştır (ML.VRD.CMH_d.149: 3-4). Çukur mahallesinde Besni, Halep, Kilis, Maraş, Suruç ve Urfa’dan gelen gayrimüslimler olduğu gibi oğlu, kardeşi ile aynı mahallede oturanlar da vardır. Bazı gayrimüslimler ise mahallede deli ve tonbalak gibi lakaplarla tanınmaktadır (ML.VRD.CMH_d.149: 4-5). Hâyk-ı Müslüman mahallesinde de kardeşi ile bu mahallede oturan gayrimüslimler bulunmaktadır. Nitekim şehirdeki Çukur mahallesinden sonra en fazla cizye ödeyen gayrimüslim nüfus burada yaşamaktadır. Ayrıca mahalleye Kilis ve Halep’ten göç edenler de vardır. Adı geçen mahallede gayrimüslimlerden çorbacılık, taşçılık, tahtacılık, kuyumculuk ve bir çok meslekleri yapanlar olduğu gibi bazı gayrimüslimler kaymakam ve parmaksız gibi lakaplarla tanınmaktadır (ML.VRD.CMH_d.149: 9-10). Eblehân mahallesinde bir cizye mükellefinin adının Keşiş Karabid olarak kayıt edilmesi ve Kozanlı, Tışlaki, Çukur,

Tarla-yı Cedid, İbn-i Eyyûb mahallelerinde de çok sayıda gayrimüslim adı yazılırken keşişoğlu olarak belirtilmesi kentte çok sayıda keşiş olabileceğini ihtimal kılmaktadır (ML.VRD.CMH_d.149: 3-10). Akyol mahallesinde cizye mükellefi iki kişinin adının Arslan'ın kardaşı Apo ve Dellal Murad olması gayrimüslimlerin Müslümanlarla aynı ismi kullandıklarını ve bir kültürel birliktelik olduğunu göstermektedir (ML.VRD.CMH_d.149:10). Nitekim incelenen defterde gayrimüslimlerin ikamet ettikleri Tarla-yı Cedid, İbn-i Eyyûb, Eblehân Hâyk-ı Zimmîyan, Akyol, Kozanlı, Kurb-ı Kozanlı, Kayacık, Kurb-ı Kayacık, Bey, Yalnızhâne, Kurb-ı Zincirli, Sengi Tavîl, İbn-i Kör, Ehl-i Cefa mahalleleri ve Orul köyünde de akrabaları ile aynı mahallede veya köyde oturan yada şehir dışından gelen gayrimüslimler vardır (ML.VRD.CMH_d.149: 4-18).

Ayntâb'da Cizye Ödeyen Gayrimüslimler

1843 yılında Ayntâb ve dahilinde cizye mükellefi olan gayrimüslimler cizye muhasebe defterine, oturdukları mahalle ve cizye sınıflarına göre kaydedilmiştir. Şehirde cizye ödeyen gayrimüslimlerden kişi başı alınmak üzere âlâ sınıfından 60, evsât sınıfından 30 ve ednâ sınıfından da 15 kuruş cizye vergisi alınmıştır (ML.VRD.CMH_d.149: 2-18). Kentte cizye vergisi ödeyenlerin toplamı ise 1.882 kişidir. Kentte cizye ödeyenlerin ekonomik durumu çoğunlukla orta düzeydedir. Aşağıda yer alan tablo 2'de 1843 yılında Ayntâb mahallelerinde ve Orul köyünde cizye mükellefi olan gayrimüslimler ile Yahudiler ve kent dışından gelenlerin nüfusları, kuruş olarak ödedikleri cizye miktarı ve bunların toplam cizye miktarı içindeki oranı verilmiştir.

Tablo 2. 1843'te Ayntâb'da gayrimüslimlerden tahsil edilen cizye miktarı ve oranı

Yerleşim Yerleri	Kişi	Âlâ	Evsât	Ednâ	Toplam	% Oran
Enkârî	39	180	540	270	990	2.07%
Tişlaki	48	240	930	195	1,365	2.85%
Tarla-yı Atik	126	360	2,670	465	3,495	7.30%
Çukur	228	300	4,110	1,290	5,700	11.91%
Tarla-yı Cedid	-	-	270	150	420	0.88%
İbn-i Eyyûb	-	420	3,030	1,035	4,485	9.37%
Eblehân	-	60	1,620	660	2,340	4.89%
Hâyk-ı Zimmîyan	94	240	1,950	375	2,565	5.36%
Hâyk-ı Müslüman	223	300	4,200	1,170	5,670	11.85%
Akyol	18	-	210	165	375	0.78%
Kozanlı	151	420	2,700	810	3,930	8.21%
Kurb-u Kozanlı	20	-	270	165	435	0.91%
Kayacık	93	240	1,800	435	2,475	5.17%

Kurb-ı Kayacık	24	-	300	210	510	1.07%
Bey	82	240	1,230	555	2,025	4.23%
Yalnızhâne	9	-	150	60	210	0.44%
Kurb-ı Zincirli	128	180	2,340	705	3,225	6.74%
Seng-i Tavil	44	60	870	210	1,140	2.38%
İbn-i Kör	33	-	690	150	840	1.76%
Ehl-i Cefa	33	-	690	150	840	1.76%
Karye-i Orul	59	-	1,170	300	1,470	3.07%
Yahudi Milleti	97	360	1,500	615	2,475	5.17%
Perakende (Dağımk) ve gureba	38	-	600	270	870	1.82%
Genel Toplam	1,587	3,600	33,840	10,410	47,850	100%

Tablo 2'ye göre; Ayntâb mahalleleri içinde en fazla cizye mükellefi Çukur mahallesinde yaşamaktadır ve bunlardan toplamda 5,700 kuruş cizye tahsil edilmiştir. Bu nedenle en fazla cizye ödeyenlerin oranı da % 11.91 ile bu mahallededir. Bu mahalleyi sırası ile % 11.85 oranla Hâyk-ı Müslüman, %9.37 ile İbn-i Eyyûb, %8.21 oranla Kozanlı ve % 7.30 oranla Tarla-yı Atık takip etmektedir. Kentte en az cizye vergisini ise %0.78 oranla Akyol mahallesinde oturan gayrimüslimler ödemektedir. Tabloya göre Orul köyünde de gayrimüslimlerden devlete cizye ödeyenler vardır. Yahudilerden ise toplamda 2.475 kuruş cizye toplamıştır ve bu miktar oran olarak %5.17'ye tekabül etmektedir. Buna göre genel toplamda âlâ sınıfına göre cizye ödeyenler % 7.5'e, evsât sınıfından cizye ödeyenler %70.7'ye ve ednâ sınıfından cizye ödeyenler %21.8'e tekabül etmektedir.

Gayrimüslimlerin Yaptıkları Meslekler

Osmanlı Devleti'nde teşkil edilen esnafın kökenleri daha önceki Türk-İslam devletlerine dayanmaktadır (Kal'a,1995: 423). Ayrıca "Zanaat" kelimesi Arapça "sma'at'tan (teknik işler) geçmiş ve Arapça (حرف أهل) "hurfet" kelimesi de meslek, iş anlamında kullanılmaktadır (Tez, 2016: 207). Bir şehrin ticaret ve sanat kesiminde kendini gösteren mesleki gruplaşmaların mahallelere yansımadağı, bir mahallede boyacı, ekmekçi, berber ve kalaycı gibi çeşitli mesleklerden insanların yaşadığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır (Yel ve Küçükbaşcı, 2002: 325) Osmanlı Devleti'nde loncalar din ve mezhep olarak örgütlenmiş olsa da çoğu zaman Müslümanlar ile gayrimüslimler aynı loncaı paylaşmıştır (Faoqhi, 2017: 64). Nitekim incelenen defterde gayrimüslimlerden nalbandbaşılık ve pazarbaşılık yapanların olması, şehirde gayrimüslimlerin lonca teşkilatı içinde yer aldıklarını göstermektedir.

Deftere göre; 1843 yılında cizye mükellefi olan gayrimüslimlerden bazılarının baba meslek adları ile birlikte yazıldığı tespit edilmiştir. Örneğin; Ammu mahallesinde Agob adında biri cizye defterine bir kişi Kalaycı Kaspar'ın oğlu, farklı bir kişi de Kalburcuların oğlu Vartan olarak kaydedilmiştir. Adı geçen mahallede bazıları ise Kemikçi Narek, Kalcı Manuk gibi yapmış oldukları mesleklerle kaydedilmiştir (ML.VRD.CMH_d.149 :2). Tışlakı mahallesinde de debbağ, kuyumcu, köşker, demirci ve keçecilik gibi meslekleri gayrimüslimlerden de yapanlar vardır. Bu mahallede belirli miktarda birikim gerektiren kuyumculuk mesleğinin gayrimüslimler tarafından yapılması ekonomik olarak iyi durumda olduklarını göstermektedir (ML.VRD.CMH_d.149 :2-3). Çukur Mahallesinde de bazı gayrimüslimler kalaycı, terzi, nalbant, tarakçı, değirmenci, dellal, hamal, boyacı, kahkeci ve çerçi mesleklerini yapmaktadırlar (ML.VRD.CMH_d.149: 4-5). Şehrin Tarla-yı Cedid, İbn-i Eyüb, Eblehân Hâyk-ı Zimmîyan, Hâyk-ı Müslüman, Akyol, Kozanlı, Kurb-ı Kozanlı, Kayacık, Kurb-ı Kayacık, Bey, Yalnızhâne, Kurb-ı Zincirli, Seng-i Tavil, İbn-i Kör, Ehl-i Cefa mahalleleri ve Orul köyünde de bir çok farklı meslek gayrimüslimler tarafından yapılmaktadır (ML.VRD.CMH_d.149: 4-18). Aşağıda yer alan tablo 3'te 1843 yılında Ayıntâb'da mahallelere göre gayrimüslimlerin yaptıkları meslekler verilmiştir.

Tablo 3: 1843 Yılında Ayıntâb'da gayrimüslimlerin yaptıkları meslekler

Meslekler	Enkârî	Tışlakı	Tarla-yı Atık	Çukur	Tarla-yı Cedid	İbn-i Eyüb	Eblehân	Hâyk-ı Zimmîyan	Hâyk-ı Müslüman	Akyol	Kozanlı	Kurb-ı Kozanlı	Kayacık	Kurb-ı Kayacık	Bey	Yalnızhâne	Kurb-ı Zincirli	Seng-i Tavil	İbn-i Kör	Ehl-i Cefa	Karye-i Orul	Toplam	% Oran	
Abacı						1		1							1							3	0.76%	
Alacacı						1		1															2	0.51%
Arıcı																				1			1	0.25%
Aşçı	1										1												2	0.51%
Bakımcı																	1						1	0.25%
Balacı						1								1									2	0.51%
Berber						1		1														1	3	0.76%
Bezci																				1			1	0.25%
Bıçakçı							1	1									1			1			4	1.01%
Boyacı				4		2	2		3		1			1			2						15	3.80%
Cebeci						1	1																2	0.51%
Cellad				1																			1	0.25%
Cüllah				2			1	1														2	6	1.52%

Çakmakçı			1							2	4	1					8	2.03%
Çamurcu								3									3	0.76%
Çerci			2	1							1	2			3		9	2.28%
Çiftçi		1															1	0.25%
Çilingir							1										1	0.25%
Çinici										1							1	0.25%
Çoban				1													1	0.25%
Çorbacı			1														1	0.25%
Çulcu				1													1	0.25%
Debbağ	1	4	1														6	1.52%
Değirmenci	3	2	1	1	2	2	1	2			3	1	2	1		1	22	5.57%
Dellal			2				1	1	1		1				1		7	1.77%
Demirci	1	1	2	4	2		3			1		3		1	2		20	5.06%
Düğmeci				2					2	3							7	1.77%
Ekici													1				1	0.25%
Eskici				1									1				2	0.51%
Etmekçi	1	3	1		1	1		1					1		1		10	2.53%
Eyyamcı			1							1							2	0.51%
Fıstıkçı							1			1							2	0.51%
Gazal		1															1	0.25%
Gemci													1				1	0.25%
Gürüm Boyacısı				1				1									2	0.51%
Hamal			8		1			2				2		3			16	4.05%
Haşveci												1					1	0.25%
Hekim													1				1	0.25%
Helvacı									1								1	0.25%
İpçi			1			1											2	0.51%
İpekçi		1															1	0.25%
Kabalca													2				2	0.51%
Kahkeci			1	1	1		2	2				1					8	2.03%
Kalaycı	2		2	2	2		2		2		2	3		1	1		17	4.30%
Kalburcu	4																4	1.01%
Kalçı	1									1							2	0.51%
Kalemkâr										1							1	0.25%
Kasarıcı		1		2	1								1				5	1.27%
Katırcı													1		1		2	0.51%
Kazakçı				1													1	0.25%
Kazancı		1							1		2						4	1.01%
Kazıkçı			1														1	0.25%
Keçeci		1									1						2	0.51%
Kemikçi	1																1	0.25%
Kendirici							1										1	0.25%

Varakçı						1				1									1		3	0.76%	
Yapıcı																			2		2	0.51%	
Yaycı				4						1											6	1.52%	
Yumurtacı																					1	0.25%	
Zenbilci																				1		1	0.25%
Genel Toplam	14	9	24	56	3	46	19	13	35	5	36	12	13	9	21	1	35	9	7	19	9	395	100%

Tablo 3'te görüleceği üzere kentin 21 mahallesinde 102 farklı meslek, gayrimüslimler tarafından yürütülmektedir. Yapılan meslekler arasında değirmenci, demirci, gürüm boyacısı, kalaycı, köşker, nakkaş, saatçi, sazıcı ve tavukçu gibi meslekler diğer mesleklere göre daha fazladır. Ayrıca gayrimüslimler içinde hekim ve kuyumculuk gibi elit³ mesleği olan gayrimüslimleri görmek mümkündür (ML.VRD.CMH_d.149 :2-18).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinden biri olan Ayntâb'da yaşayan gayrimüslimler diğer yerlerde olduğu gibi devlete cizye vergisini ödemişler. Bu vergi devlet tarafından gayrimüslimlerin ekonomik durumlarına göre tahsil edilmiştir. İncelenen deftere göre 1843 yılında şehirde yaşayan gayrimüslimler ve şehir dışından gelen garip ve perakende olarak kayıt edilenler cizyelerini ekonomik durumlarına göre ödemiş ve gayrimüslimlerden toplamda 47,850 kuruş cizye tahsil edilmiştir. Yapılan tespitlere göre şehirde cizye ödeyen gayrimüslim sayısı 1,882 kişidir. Genel kabul gören görüşe göre her bir cizye mükellefini beş ile çarptığımızda tahmini olarak kentteki gayrimüslim nüfus 9.140'a tekabül etmektedir. Ancak bu nüfus kesin nüfus değildir.

1843 yılında gayrimüslimler Ayntâb'ın 21 mahallesinde anne-babaları veya yakın akrabaları ile aynı mahallede yaşamaktadırlar. Kentte Hâyk-ı Zimmîyan ve Hâyk-ı Müslüman adında dini temelli kurulmuş iki mahalle vardır. Ancak Hâyk-ı Müslüman mahallesinde gayrimüslimlerin ikamet etmesi şehirde dini bir cemaatleşme ya da etnik bir bölünme olmadığını göstermektedir. Gayrimüslimler arasında keşiş olan veya keşişoğlu olarak isimlendirilen çok sayıda gayrimüslim de bulunmaktadır. Ayrıca kentte Müslüman ve gayrimüslimler arasında kültürel bir birliktelik

³ Bu durum ilgili tarihlere sadece Ayntâb için geçerli olmayıp Osmanlı topraklarında da genel olarak durum aynı şekildedir. Mesela; Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa Vakfı'na ait 1809-1810 tarihli vakıf muhasebe kayıtlarına göre ilgili tarihte Safranbolu'da kuyumculuk vb. gibi yüksek gelirlilikle de gayrimüslimlerin uğraştığı görülmektedir. Mustafa Can, Safranbolulu Mehmed İzzet Paşa Vakfı'na Ait Hicri 1224 (Miladi 1809-1810) Tarihli Muhasebe Defteri Üzerine Bir Değerlendirme, Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu, Karabük Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 528.

olduğunu destekleyen önemli bulgular tespit edilmiştir. Örneğin; gayrimüslimlerden Müslüman Türk adı alanların olduğu görülmüştür.

Diğer bir husus, Ayntâb’a kent dışından gayrimüslimlerden gelenlerin olması, kentin ticari bir potansiyelinin olduğunu göstermektedir. Bu durum, aynı zamanda şehirdeki gayrimüslim nüfusun da artmasını sağlamıştır. Şehirde birçok mahallede gayrimüslimlere ait çok sayıda dükkan ve işletme bulunmaktadır ve 102 farklı meslek gayrimüslimler tarafından yapılmaktadır. Bu durum şehirde mesleki tekelleşme olmadığını ve gayrimüslimlerin lonca teşkilatı içinde yer aldıklarını göstermektedir. Ayrıca gayrimüslimler içinde kılıççı, topçu, ve tüfekçi gibi mesleklerin yapılmasında gayrimüslimlerin silah üretiminde devlete katkı sunduklarını da göstermektedir.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Maliye Varidat Muhasebesi Cizye Defterleri, ML. VRD.CMH. d. 149, H. 29 Zilhicce 1258/M. 31 Ocak 1843.

Araştırma ve İncelemeler

Arıkan, Z. (1993). *Tapu-Tabir Defterleri Yayınıyla İlgili Bir Tasarı*. Osmanlı Araştırmaları, Cilt. XIII, İstanbul, 69- 74.

Başbakanlık Arşiv Rehberi. (2010). T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Bayraktar, H. (2000). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep’in İdari Yapısı ve İktisadi Durumu (83-96)*. “Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu” 22 Ekim 199, Gaziantep.

Bayraktar, H. (2007). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik)*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Can, M. (2019). *Safranbolulu Mehmed İzzet Paşa Vakfı’na Ait Hicri 1224 (Miladi 1809-1810) Tarihli Muhasebe Defteri Üzerine Bir Değerlendirme (522-533)*. “Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu”. Zonguldak: Karabük

Üniversitesi Yayınları.

Çakır, İ.E. (2015). *16. Yüzyılda Ayntâb Şebri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Çoruh, H. (2018). *Temettüat Defterlerine Göre ERZURUM (1845) Sosyo-Ekonomik Hayat*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları no:62.

Çoruh, H. (2020). *Cizye Tahrirlerine Göre Antakya'da Gayrimüslim Cemaatler*. VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 5-1,74-24.

Dündar, R. (2012). *H. 1269 (1852-1853) Taribli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri*. Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks ZfWT, 4-2, 99-122.

Dündar, R. (2016). *H. 1271 (1854-1855) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri*. Turkish Studies, 11-11, 53-76.

Ercan, Y. (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitapevi.

Erkal M. (1993). *Cizye*. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt.8, İstanbul, 42-45.

Ertaş, K. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır Ermenileri*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Faoqı, S. (2017). *Osmanlı Zanaatkarları İmparatorluk Döneminde Zanaatlar ve Loncalar*, Çev. Zülal Kılıç, İstanbul: Alfa Yayınları.

Güllü, R.E. (2018). *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Gülsoy, U. (2010). *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.

İnalcık, H. (1993). *Osmanlı'larda Cizye*. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 8, İstanbul, 45-48.

İnalcık, H. (2012). *Osmanlı ve Modern Türkiye – Araştırmalar*, İstanbul: Timaş yayınları.

Kal'a, A. (1995). *Esnaf*. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 11. 423-430.

Kenanoğlu, M.M. (2017). *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları.

Kocaoğlu, B. (2018), *Osmanlı Devleti'nde Cizye Vergisi*. Ankara: Berikan.

Koçak, Z. (2018). “H. 1102 (M. 1690-1691) Tarihli Diyarbekir Eyaleti Cizye Defterinin Tanıtımı ve Tahlili. *TAD*, 37-63,219-265.

Koçak, Z.(2018).”1691 Tarihli Cizye Defterine Göre Pertek, Mazgirt, Çemişgezek ve Sağman Kazaları”. *OTAM*, 41/Bahar, 91-218.

Kurt, Y. (2018). “Osmanlı Devleti Döneminde Gaziantep 1849 Tarihli Antep İcmal Nüfus Defteri ve Antep’in Nüfusu (215-228)”. *Günümüze Ayıntab-Gaziantep Tarihinden Gaziantep*, ed. Ahmet Gündüz, M. Çelikdemir vd. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları- 23.

Özcoşar, İ. ve Güneş H.H. (2006). “Osmanlı Devleti’nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağı’nın Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası: 375)”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/15, (Kış),159-179.

Özel, O. (2001). *Avarız ve Cizye Defterleri. Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, ed. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, Ankara: DİE Yayınları.

Taşkın, O. (2021). “Ekonomik ve Tipolojik Bir Tahlil: Kilis’te Gayrimüslimler (1846-1849)”. *Mavi Atlas*, 9/2, 167-181.

Tez, Z.(2016). *Meslekler Tarihi Eskiçağlardan Günümüze Zanaatsal ve Sanatsal Uğraşlar*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Yel A. M. ve Küçükbaşcı, Sabri. M.(2003). Mahalle. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 27, Ankara, 323-326.

EKLER

Ek 1. H.1258/M.1843 tarihli ML. VRD. CMH. d. 149 numaralı maliye varidat cizye muhasebe Defterinin 2. ve 3. sayfaları

